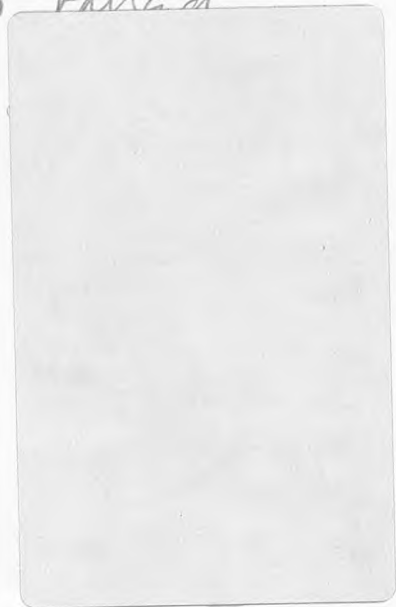

**KØBENHAVNS
RÅDHUSBIBLIOTEK**

09.4637 Vestdams Parken

2i

Ex - 1

Vesterbros Passage

Et stykke København
mellem Rådhuspladsen og
Trommesalen

Af Bent Zinglersen

SAMLERENS FORLAG · KØBENHAVN

1978

Copyright © 1978 by Samlerens Forlag

Typografi af Erik Ellegaard Frederiksen ind

Sat og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri

ISBN 87-568-0474-1

ISBN 87-568-0476-8 (indb.)

Vi takker følgende institutioner
for at have stillet billedmateriale til rådighed

Københavns Bymuseum

Kgl. Bibliotek

Hovedstadsområdets Trafikselskab

DSB museum

Industrirådet

Adam Transport Co A/S

Tivoli

Nutidsfoto af F.Keller

Indhold

Forord *side 7*

På fæstningens grund

Vesterbros Passage. 9
Fra acciseboden til Halmtorvet. 9
Befæstningen gennem
 århundrederne. 11
Møllerne på volden. 12
Militæret opgiver fæstningen. 13
Industribygningen fra 1872. 14
København på den anden
 ende i 1888. 16
Biludstilling i 1902. 21
Restauranter i Industri-
 bygningen. 22
Loppestykket. 23
Folkets hus på Rådhuspladsen. 24
Industriens Hus. 25

Fra Paraplyen til Axelborg

Paraplyen. 28
Lurblæserne ved Paraplyen. 29
De første lige numre. 29
En bule på glacis'et. 30
National. 31
Scala. 32
National-Scala. 32
Axelborg. 34

I randen af Tivoli

Slukefter, Kisten og Apollo. 39
Begyndelsen til Tivoli. 39
De første bygninger. 42
H. C. Lumbye og hans
 sønner. 44
De casortiske pantomimer. 45
To udlændinge om Tivoli. 46
Tivoli i dette århundrede. 48
Schalburgtagen i 1944. 49

På begge sider af Bernstorffgade

Carl Wivel og Petersens Wivex. 51
Tippe Lumbye og gullaschtid. 52
Branden i Wivex. 55
Nimb. 58
Wivex efter krigen. 59
Bræddehytten. 61
Skandinavisk Panoptikon. 63
Lysets kælder. 65

Jernbanen i København

Københavns første banegård. 67
Den anden banegård. 67
Den gamle godsbanegård. 70
Det rene Klondyke. 71
Boulevardbanen. 74

Omkring Frihedsstøtten

Landboreformerne i 1700-tallet.
 75
Frihedsstøtten. 76
Frit skudfelt for kanonerne. 77
Trafikale forhold. 78
Det moderne bycenter. 80
Royal. 82
Byens lys. 83
Trommesalen. 84
Historiske optog. 86
Passagen i krig. 87

Fra Trommesalen til Rådhuspladsen

Byens opvågning. 89
Passagen fik ingen kirke. 90
Sukiyaki. 92
Grand Hotel og dets aflæggere. 92
På en bænk ved Vesterport. 94
Lido før og nu. 95
Plaza med Flora Danica. 96
A Hereford Beefstouw. 98
Porten til City. 99

Stikordsregister. 103
Navneliste. 107
Litteraturliste. 110

Forord

Det ældste Københavns hjerte var Gammeltorv, markedspladsen i landsbyen, der blev den opvoksende købstads naturlige centrum. Gammeltorv bevarede denne status middelalderen ud og langt ind i den såkaldte nyere tid. I 1629 gav Christian IV ordre til fæstningsanlæggets udvidelse mod nord, så byen ville blive dobbelt så stor, og hele det nuværende Adelgade-Borgergade kvarter og tilstødende områder mellem Gothersgade og Kastellet ville komme til at ligge inden for voldene. Det medførte inden århundredets udgang, at »det nye kongetorv« ved den nedlagte Østervold, altså Kongens Nytorv, overtog rollen som byens geografiske centrum og tillige efterhånden blev det kulturelle centrum – i enhver henseende midtpunktet i det pulserende storbyliv i 1700- og 1800-tallet.

Men hen imod midten af 1800-tallet var der begyndt at ske afgørende ting ude i det vestlige. Jernbanen havde sin debut i Danmark, og Københavns første banegård kom til at ligge uden for Vesterport. Her havde Georg Carstensen få år forinden fået til-

ladelse til at anlægge sit Tivoli på fæstningens glacis, så traditionelle småforlystelser uden for porten blev sat i system, og det forreste Vesterbros status som Københavns store forlystelseskvarter var grundlagt. Byporten blev revet ned, og den første Vesterbros Passage opstod som et hul i voldlinien, hvor porten havde stået. Siden blev volden også fjernet og det meste af voldgraven dækket. Det gamle sammenklemt halm-torv inden for fæstningslinien bredte sig og fik bebyggelse på den modsatte side – Industrieforeningens domicil, som nu er erstattet af et nyt, og et stort hotel, hvor man nu finder Richshuset. Med Dagmarteatrets opførelse holdt også kulturen sit indtog på Halmtorvet, som blev udset til at være byens kommende centrum, da et nyt rådhus skulle erstatte det gamle inde på Nytorv, som nu fungerer som stadens domhus. Allerede inden indvielsen af rådhuset havde Rådhuspladsen, som Halmtorvet kom til at hedde i slutningen af forrige århundrede, sammen med Vesterbros Passage antaget karakter af moderne bycentrum i europæisk storbystil, og det elektriske lys var så småt begyndt at fortrænge de søvnige gaslys fra byens i kontinental forstand provinsielle fortid, da Kongens

Nytorv var den akse, det hele drejede sig om.

Fæstningens fald gav glimrende muligheder for en byudvidelse i forrige århundrede mellem den gamle by og forstæderne, der var skudt op i passende afstand fra fæstningen. Nye muligheder opstod, da kvægtorvet Trommesalen blev nedlagt. Så fulgte nedlæggelsen af banegårdsterrænet mellem Axel-torv og Trommesalen. At disse store frilagte områder tæt ved den ældste bykerne blev besat med et primitivt og malerisk rod-sammen af interimistiske bazarbygninger og skidne værksted-skure, var tænkt som en rent midlertidig og kortvarig tilstand, mens byplanfolk, arkitekter og kommunale myndigheder fandt ud af, hvordan det tyvende århundredes københavnske bycentrum skulle udformes. Det trak i langdrag, og det var måske meget godt. Ellers var Vesterbros Passage sikkert blevet helt domineret af bygninger af samme type som Hotel Terminus ved den ny banegård, der var indbegrebet af storbyarkitektur i tiden omkring dennes åbning, men som kort tid efter blev forældet ved funktionalismens gennembrud.

Vesterbros Passages historie er beretningen om en fantastisk udvikling fra en smal, bugtet grusvej

med græsrabatter ud gennem fæstningen til den største færdsels-åre i byens moderne centrum. Et strøg, turisterne husker bedre end noget andet – om ikke andet så i kraft af fotografier og postkort med Tivoli, rådhuset og Hotel Royal, der bevarer mindet om de samlende punkter i nutidens København. De steder, der har indtaget Det kongelige Teaters og Hotel d'Angleterres plads som landkendinger i bymidten, som de skiftende rådhus ved Gammeltorv var det sammen med Frue Kirke i de første århundreder af vor bys mere end 800årige historie.

Omgivet af moderne storby står Frihedsstøtten som et enestående minde fra en tidsalder, da Københavns kommunes nuværende areal var altovervejende landbrugsareal. Vesterbros Passage har rødder tilbage i langt ældre tider end voldens gennembrud, der skabte begrebet. Udgået fra byens Vestervold, som den er, har stedet placeret sig markant i byens historie helt tilbage fra den første befæstnings tid. Her havde man stedse den vigtigste udfaldsvej fra byen bag voldene. Og her har vi i dag den vigtigste udfaldsport fra det gamle city på begge sider af Strøget – hovedgaden i det nye city i 1900-tallets anden halvdel.

I bogen »Vesterbros Passage« bevæger vi os fra acciseboden ved Trommesalen til byporten og Halmtorvet i torvebondens hjulspor, og vi drager den modsatte vej i nutiden med talrige tilbageblik for slutteligt igen at befare ruten fra Trommesalen til Rådhuspladsen for at repetere og supplere. De sidste supplerer vil ikke hindre, at der sker ændringer, fra sidste korrektur er læst, til bogen placeres på boghandlerens disk. Sådan er det nu engang i så levende og dynamisk en del af København som Vesterbros Passage. Hovedstadens centrum i det tyvende århundredes anden halvdel står aldrig i stampe.

København, den 7. september 1978

Bent Zinglersen

På fæstningens grund

Vesterbros Passage

Alle københavnere kender navnet Vesterbros Passage og ved, hvad det dækker – og dog er der ikke tale om noget officielt navn og har aldrig været det. Tværtimod vedtog man i 1874 på det daværende rådhus ved Nytorv, at den ny gade, der afløste den bugtede vej gennem fæstningsterrænet, skulle hedde Vesterbrogade. Den skulle altså indlemmes i den gade, der efter sin tidlige stenbrolægning bl.a. var blevet kaldt Vesterbro – et navn, der forlængst var overgået til den forstad, der omgav den.

Opkaldelsen af den ny gadestrækning kom noget sent, og det holdt hårdt at få navnet Vesterbrogade accepteret i daglig tale for strækningen ud gennem voldterrænet. Den åbning i Vestervold, som Vesterport havde efterladt efter nedrivningen af byporten i 1857, kaldte man Vesterports Gab eller blot Gabet. I 1867 åbnede man trafikken på en bred dæmning, der gik snorlige ud over Stadsgraven langs Ravelinens sekskantede ø til erstatning for de to ravelinbroer og fortsatte de få meter gennem fæstningens udenvær-

ker til Vesterbros dobbeltallé, der stammede fra 1780'erne og var en del af landevejen til Roskilde og Køge, der delte sig i Valby.

Denne nye færdselsåre var det, der fik betegnelsen Vesterbros Passage, omend man nok allerede havde benyttet den sideløbende med andre folkelige betegnelser for det gabende hul i volden. Der synes dog ikke at være skriftlige vidnesbyrd om anvendelsen af navnet Vesterbros Passage før denne tid, og den blev i øvrigt længe sideløbende kaldt Vesterports Passage, skønt det efterhånden var nogle år siden, byporten var forsvundet.

Ved bebyggelsen af passagen og dobbeltalléen få år efter fik begrebet en udvidet betydning. Man regnede nu passagen for at gå ud til Frihedsstøtten eller ind til den brede færdselsåres indsnævring ved Trommesalen og Helgolandsgade. Hele den gamle dobbeltallé blev dermed indlemmet i Vesterbros Passage, men altså ikke officielt. Begrebet benyttes endnu af og til i skrift og tale, skønt myndighederne som nævnt har bestemt, at der ikke er noget, der hedder Vesterbros Passage.

Anlæggelsen af den brede gade havde betydet en markant udvidelse af det gamle »gab« ved afgravning af volden, og derved udvidedes også Halmtorvet, som hidtil havde fjælet sig mellem volden og den gamle bykernes yderste forpost af ejendomme fra Vartov til Vestergade. Det havde fået nogenlunde den senere rådhusplads' omfang, men var endnu i mange år byens halmtorv og bevarede sit gamle navn.

Nu gled trafikken lettere ind mod den indre by; men lad os prøve at forestille os turen ind gennem fæstningsterrænet, mens det endnu var fuldt intakt. Så får vi nemlig fra starten et udmærket overblik over hele Vesterbros Passage, selvom det er dens fortid, vi befatter os med i første omgang.

Fra acciseboden til Halmtorvet

Som Vesterport var byens fornemst udstyrede byport, var Vesterbrogade den store indfaldsvej til Danmarks hovedstad. Her kørte postvognene med breve, pakker og passagerer og fra 1840'erne også de store, moderne omnibusser med firspand, som ikke mere end lige kunne knibe sig ind gennem byportens skumle hvælving.

Først og fremmest var her dog en vældig trafik af bøndervogne

*Vesterport set fra Halmtorvet inden for volden.
Midt i billedet den militære vagtbygning.*

med varer til byens forskellige torve. Om morgenen, mens byporten endnu var lukket, holdt de i lange rækker fra acciseboden ud ad Vesterbrogade med dens mange slagterboder og gæstgivergårde på begge sider. Mange bønder var kørt ind fra landsbyerne den forrige eftermiddag og aften og havde sovet nogle få timer på et eller andet herberg, men var stået tidligt op for at være så langt fremme i den daglige kø af arbejdsvogne som muligt. Når så klokken lød inde fra Vesterports vagt som signal til, at porten åbne-

de, rullede den forreste vogn frem foran acciseboden. Her skulle der betales skat af næsten alle varer, der blev indført i staden. Heraf gik 10 procent til staden København og resten til statskassen.

Man opgav selv, hvad der var af afgiftspligtige varer, betalte og fik en seddel på det, hvorpå man kørte videre ind mod byen, passerede Frihedsstøtten i en bue uden om og kom fra dobbeltalléen ind på en smal vej, der førte gennem det ydre fæstningsanlæg inden voldgraven. Herfra udgik en sti, der kaldtes Kirsebærgangen, en

ydre pendant til Filosofgangen, som blev til Vestervoldgade.

Ved voldgraven slog den smalle vej et knæk til højre og førte ad en bro over til Ravelinen, der lå ude i Stadsgraven. Ude på øen knækkede vejen igen. Herved opnåede man, at en angribende fjende ikke kunne komme til at skyde direkte ind mod byporten. Broerne over graven var naturligvis vindebroer.

På Ravelinen stod et lille vagt- hus, hvor hvert enkelt køretøjet måtte gøre holdt. Nu skulle papirerne fra acciseboden vises, og en flok konsumtionsbetjente, de såkaldte »posekiggere«, gik i gang med at endevende ladningen for at konstatere, om der nu også kun var de toldpligtige varer, man havde betalt for ude på den anden side af Frihedsstøtten. Når alt var befundet i orden, kørte bonden videre det sidste stykke over Ravelinen, til han blev stoppet af byens bom, hvor der skulle betales afgift, inden man kørte ud på den sidste bro over voldgraven.

Der skulle betales bropenge for slid på broplankerne – en afgift, der kun gjaldt om dagen. Om aftenen og søn- og helligdage var den afløst af en endnu højere afgift, kaldt port- eller passagepenge, som tilfaldt stadens kasse. Medlemmer af kongehuset, ministre, generaler og andre høje rangsper-

*Acciseboden ved det nuværende hjørne af Trommesalen og Vesterbrogade.
Foto fra 1879, da bygningen var omdannet til restaurant.*

soner, postfolk, ligvognskuske, skraldemænd og adskillige andre kategorier af særligt privilegerede skulle ikke betale nogen form for afgift på dette sted.

Lige uden for porten stod det såkaldte postrytterhus, et lille skur, hvori den ridende post kunne hvile sig, til porten åbnede, hvis han ankom til fæstningen i nattens løb. Det stod netop på det sted tæt ved portens gamle plads, hvor man i 1925 rejste P.V. Jensen-Klints nulpunktsten, hvorfra kilometrene ud ad landevejene til Roskilde og Køge måles.

Når bonden havde betalt sine bropenge, rullede han over broen og ind gennem byporten til Halmtorvet, hvor den militære vagtbygning stod umiddelbart til venstre. Her kunne bønderne klare den med at hilse på skildvagterne i farnten; men alle rejsende skulle melde sig til vagtkommandøren. Når det var postvognen, der var ankommet, var det tilstrækkeligt, at postilonen gik ind til sergenten og afleverede en nøjagtig liste over passagererne, hvorpå ikke blot navne og adresser stod, men også oplysninger om, hvor de var steget på vog-

nen, og hvor de agtede sig hen.

De fleste af bønderne skulle videre ind til andre torve; men en del af dem havde kun ærinde på Halmtorvet, hvor de handlede med hør og halm til de mange københavnerne, der holdt heste eller kreaturer. Endnu i 1880'erne var der så stor handel med disse varer på det nu stærkt udvidede torv, at pladsen var yderst kneben. Derfor beregnede man plads til 200 vognlæs på Halmtorvet på Vesterbro, der afløste Rådhuspladsen 1. januar 1888.

Befæstningen gennem århundrederne

Absalon var fremsynet, da han lod anlægge en fæstningslinie omkring den beskedne by Havn, som han yderligere gav beskyttelse ved opførelsen af en stærk borg; men i slutningen af middelalderen var Absalonsvolden dog temmelig forældet. I Christian I.s regeringstid blev der foretaget betydelige forbedringer; men først under kong Hans fik byen en mere tidsvarende beskyttelse i form af en svær bymur, der dog nok var kommet en postgang for sent, eftersom artilleriet forlængst var taget i brug. Til muren hørte naturligvis også murede byporte, ligesom der efterhånden blev tilføjet

en del fæstningstårne som Jarmers tårn og Vandmølletårnet på den senere Vartovgrund ved Løngangsstræde. Vesterport, der lå ud for Vestergade, var i to etager og forsynet med kamtakke gavle, så den havde en vis lighed med et gotisk kirketårn.

Uden for porten ses på kort fra omkring 1600 en ravelin, en halv-måneformet ø i Stadsgraven, og på denne ø endnu en muret port, der af forsvarsmæssige grunde ikke flugtede med den indre port. I 1607 beordrede Christian IV en større omlægning og forstærkning af byens befæstning. På strækningen fra Vesterport til kysten af Kalveboderne blev bymuren og den vold, der havde støttet den indefra, helt fjernet, og en ny vold blev anlagt på ydersiden af den gamle grav. Derved blev Vesterport inde ved Vestergade overflødig og er formentlig straks blevet fjernet.

Den ydre port i den tidligere ravelin avancerede nu til hovedport, og Lorenz Steenwinckel, der senere var med til opførelsen af Børsen, blev sat til at udstyre den med en ny, fornem facade af gotlandsk sandsten. Facaden fik skulpturel udsmykning, og portbygningen blev forsynet med et højt spir.

Erik Pontoppidan, hofprædikant og topograf, har i sit store

værk *Den Kgl. Residens-Stad Kjøbenhavn*, hvis fortale er dateret 1760, beskrevet denne ombygning:

»Baade Vester og Nørre-Port blev Ao. 1619 zirede med temmelig høye Taarne og Spire, i Steden for at de før havde Taarne af den Facon, som vore Landsbye-Kirker, nemlig med høye Gavle og Kamme«.

Krigen og belejringen 1658-60 havde, selvom den svenske storm blev slået tilbage, vist, at byens befæstning igen var forældet, og nye forbedringer og udvidelser blev påbegyndt efter krigen. Vester-vold, på hvis sydligste afsnit hovedstormen var blevet sat ind i februar 1659, blev nu ført helt ud til det sted i fladvandet, hvor Langebro senere blev bygget, og derved opstod bydelen Frederiksholm.

En ny bro over voldgraven blev anlagt ud for det sted, hvor nu Frederiksberggade går, og straks efter dens indvielse 16. november 1667 gik man i gang med at flytte Vesterport sydpå til denne bro. Det meste af dens pompøse udsmykning blev bevaret trods den besværlige flytning. Vi tyr igen til Pontoppidan, der skildrer fæstningens omlægning med sin tids verbale kolorit:

»Til Høystbemeldte Konges Bemøyselse for Stadens Gavn henhører endnu dette, at han Ao.

1668 lod Vester-Port, som før laae lige uden for Enden af Vester-Gade, flytte lidt længere ned, saa at den kom i Linie med St. Clements-Stræde, nu Fridrichsbergs-Gade. Derhos blev Volden neden for continueret lige frem til Kalleboe, i Steden for at den bøye sig ind mod Byen og endtes ved en Muur mod Vandkonsten«.

Den ny fæstningsvold var forsynet med bastioner, der gjorde det muligt også at bestrøge graven og voldsiden med skydevåben. Syd for Vesterport lå Gyldenløves Bastion og nord for porten Schacks Bastion, opkaldt efter to af de mest fremtrædende militære under forsvaret af København i den nyligt overståede krig mod Sverige, der berøvede os de østlige landsdele.

Møllerne på volden

På Gyldenløves Bastion fik borger Hans Hoppe allerede i 1669 tilladelse til at opføre en vejrmølle; men man ved ikke, om han fik den bygget, eller om den senere er brændt. Man ved blot, at borger Jürgen Gosbruch i 1697 fik tilladelse til at opføre en mølle samme sted. Den blev skiftevis kaldt Lavendelstrædes Mølle og Lusemøllen eller Lucie Mølle. Dette navn menes at stamme fra et hul, hvori der blev kørt dagrenovation, Luses

Hul, der formentlig er opkaldt efter en vognmand ved navn Lus eller Luse, et ikke ukendt navn i de tider. Lucie er så en forskønnelse af den gamle betegnelse, efterhånden som manden er blevet glemt.

Lusemøllen var en stubmølle til det sidste, mens Store Kongens Mølle på Schacks Bastion efter en brand blev opført som en stor hollandsk mølle, hvor kun hættene med vingerne kan drejes efter vinden. På stubmøllen drejes hele bygningen omkring en stub, en lodret akse i dens fundament. Kongens Mølle brændte hele to gange i 1840'erne, men blev genopført og stod sammen med den mere standhaftige stubmølle voldens tid ud.

Da man nogle år i forvejen begyndte at planlægge den store nordiske udstilling på fæstningsterrænet og i Tivoli, havde udstillingskomitéen håbet at kunne bevare Gyldenløves Bastion med Lusemøllen som et særligt smukt parti i kanten af det store udstillingsområde; men magistraten krævede som betingelse for at leje arealet ud, at voldresterne skulle fjernes. Lusemøllen blev omhyggeligt nedtaget i 1885 og genopført ude i Kongens Enghave. Adskillige år efter dens brand Sankthans aften 1914 lagde den navn til den nuvæ-

rende Stubmøllevej, ved hvilken den lå, da vejen endnu var en del af Enghavevej mellem Vesterbro og Gammel Køge Landevej.

Kongens Mølle havde i sin sidste udgave på volden en stor, grundmuret underbygning på tre etager, der var indrettet som enkedronning Caroline Amalies Asylskole for Drengene og Piger. Møllen blev flyttet samtidig med Lusemøllen og ligeledes til Valby – Kongens Mølle til den senere Mølle Allé, hvorfra den få år efter måtte vige for bymæssig bebyggelse.

Vesterport blev ikke bevaret så længe som de to møller, der flankerede den i byens silhouet, når man så den fra vest.

Militæret opgiver fæstningen

I 1843, samme år som det lykkedes Georg Carstensen at trænge ind på det militære område med sit *Tivoli*, indgav magistraten andragende til krigsministeriet om at få udvidet Nørre- og Vesterport på grund af den stedse øgede trafik og de større og større kollektive trafikmidler. Militæret afslog bystyrets anmodning. I 1846 foreslog arkitekt Herholdt at grave tunneller gennem volden på begge sider af Vesterport, blot som passage for fodgængere, men også dette blev afslået. Endnu efter den fri forfat-

nings vedtagelse i 1849 og ophævelsen af portkonsumtionen i 1852 holdt militæret på, at fæstningen skulle forblive intakt.

Et par somre midt i 1840'erne havde der været udlagt en pontonbro over voldgraven tæt ved Vesterport; men nogle ændringer i selve fæstningsanlægget fik man ikke lov til at foretage. Efterhånden blev modstanden mod de snærende bånd, denne lagde på byens udvikling, dog så kompakt, at militæret under det ny folkestyre måtte bøje sig.

Mange har siden beklaget, at man ikke havde bevaret blot en enkelt af de gamle byporte; men folkestemningen var i den grad imod den forhadte fæstning, at der slet ikke var grobund for sådanne tanker og følelser. Når omsider det stædige militær havde givet efter, måtte det hele væk, jo før jo bedre. Det var naturligvis portene, man begyndte med, og deres nedrivning blev fejret som en strålende sejr for det unge folkestyre.

Vesterport blev revet ned i 1857, året efter Nørreport og samme år som Amagerport og Østerport. Det hed sig, at ikke sten på sten blev ladet tilbage. Vesterports fundament lod man dog blive og dækkede det til med jord og brosten. Så sent som i 1978 blev det nøje undersøgt af folk fra Nationalmuse-

et, da der var gadearbejde på stedet. Ifølge den stedlige tradition i Hvidovre stammer to kroner af sandsten på Hvidovre kirke fra Vesterport, og et kanonrør fra portfacadens krigeriske udsmykning havnede i Rådhushaven. At overhovedet noget blev tilbage af den gamle byport fra 1500-tallet, der holdt flyttedag i 1668, må vist betegnes som en tilfældighed.

København var officielt ophørt med at være fæstning 30. juni 1856, og de militære vægter ved portene var blevet inddraget.

Industribygningen fra 1872

Til brug for sit *Tivoli og Vauxhall* i 1843 havde Georg Carstensen af militæret fået overladt området helt op til Vesterbros dobbeltallé og dermed også den del af Industribygningens senere grund, der ikke var vand eller ø i Stadsgraven. Da graven blev dækket til, hvilket skete tidligere på dette sted end for den øvrige del af Vestervold, forsvandt Ravelinen, og der opstod en fortræffelig byggegrund, som krigsministeriet i 1867 lejede ud til en udstillingskomité, der var nedsat af Industriforeningen.

Denne forening havde vedtaget at afholde en stor kunst- og industriudstilling i 1872, og dertil skulle opføres en særlig bygning

på den nyopståede grund ved Vesterbros Passage. Der blev udskrevet en arkitektkonkurrence, men ingen af de belønnede projekter blev fundet tilstrækkelig gode. Der blev så nedsat et byggeudvalg, hvoraf arkitekt Vilhelm Klein var medlem. Det endte med, at han selv tegnede en bygning, og den gik man straks i gang med at opføre. Rejsegildet stod i sommeren 1871.

Kleins bygning, som blev revet ned i de første måneder af 1977, dækkede hele den sekskantede ravelin og en del af vandet uden om øen samt bredden ved Tivoli. Den var oprindeligt firfløjet i to etager, kronet med en balustrade, der var smykket med statuer, hvor i de sidste årtier i bygningens historie stod et mægtigt stillads med lysreklamer. I 1879 tilføjede Klein en stor hal, som 1937-38 blev ombygget til biografen Palladium.

Udstillingen, som bygningen var opført til, åbnede den 13. juni 1872 og varede til og med 30. august. Det var til denne begivenhed, H.P. Holst skabte mottoet: »For hvert et tab der kan erstatning findes. Hvad udad tabtes, det må indad vindes«. Det blev senere taget til indtægt for Det danske Hedeselskab, der var stiftet nogle år før.

Bag Kleins hovedbygning ind

imod Tivoli samt omkring Lusemøllen var der rejst en mængde interimistiske huse til brug for udstillingen, og de var sat i forbindelse med Tivoli med en bro over Stadsgraven, der endnu strakte sig helt op til den lejede udstillingsgrund. Fra 1869 var det i øvrigt ikke længere krigsministeriet, man lejede den af, men Københavns magistrat, som staten dette år havde solgt det gamle fæstningsterræn til, Tivoli indbefattet, som stadig ligger på lejet grund.

Under udstillingen stod i hovedbygningens forhal Vilhelm Bissens statue af biskop Absalon i gips, som senere kom til at stå i domhusets forhal. Den gav anledning til en vise, forfattet af pianofortefabrikant Conrad Møller, hvori forekom linien »... hvor Bissens gipsbisp står så stolt og knejser«. Ordet »gipsbisp« blev pillet ud og brugt til spiritusprøve!

Efter udstillingen fandt man ikke lige straks frem til den permanente bygnings fremtidige anvendelse, og et forsøg på at om-danne den til skole førte ikke til noget resultat. I stueetagen blev der indrettet butikker, og i den store udstillingshal indrettede man en vinterhave med to konditorier, hvor der blev givet koncerter.

Industriforeningen havde sit

Industribygningen fra 1872, der nu er afløst af Industriens Hus.

domicil andetsteds i byen, men i 1878 overtog den skødet på grunden fra kommunen og gjorde i 1880 bygningen til hovedsæde for foreningen. Stuen lejede man stadig ud, og på førstesalen blev der indrettet kontorer for foreningen, ligesom dens store bibliotek blev installeret her. Ud mod den kommende Rådhusplads blev der indrettet en foreningsrestaurant med udsigt gennem kæmpehøje vinduer. En stor foredragssal blev også indrettet i komplekset.

Industriforeningen var grundlagt 12. juli 1838 for at virke til fremme for dansk industri gennem foredrag, demonstrationer og udstillinger, ligesom den kraftigt støttede den tekniske undervisning. Den blev betragtet som et frisindet og moderne sidestykke til den konservative Håndværkerforening, der ønskede de snærende lavsgrænser bevaret, mens den unge industris ledende personligheder ville have dem ophævet. Det fik de også en lille snes år efter.

Sine første lokaler havde den i en bagbygning til Kongens Nytorv 6; men fra 1856 til 1880 havde foreningen domicil i ejendommen Holmens Kanal 12, hvor man altså forblev, efter at Den danske Landmandsbank købte den i 1872. Det var en meget fornem adresse, men den ny, Vesterbrogade 1, skulle i løbet af få år blive lige så eftertragtet.

København på den anden ende i 1888

I god tid før Industriforeningens 50 års jubilæum gik man i gang med at planlægge en udstilling, der skulle sige sparto til alt, hvad man hidtil havde set af den slags i Skandinavien. I 1884 henvendte foreningen sig til Københavns magistrat med et andragende om i jubilæumssommeren 1888 at kunne disponere over hele det område, der lå mellem den nuværende Vestervoldgade og Tivoli på den ene side og Halmtorvet og Ny Vestergade på den anden. Det var jo voldterræn endnu, men kunne let forbindes med Industribygningen samt med Tivoli, hvilket man naturligvis fra starten havde et vågent øje for. Det blev faktisk sådan, at hele Tivoli kom til at indgå i udstillingsområdet. Tivolidirektør Thrane fik et ridderkors for denne imødekommenhed.

Kommunen kunne ikke straks udleje arealet, idet staten havde lagt billet ind året før. I en ministeriel betænkning af 24. september 1883 om Nationalmuseets kommende placering hed det, at en ny

museumsbygning kunne placeres syd for Halmtorvet, når Vester-vold var fjernet, eventuelt sammen med en ny bygning til Det kongelige Bibliotek. Staten var imidlertid for langsom i optrækket. Der gik mange år, før museet og biblioteket fik deres egne bygninger, og i mellemtiden var den velegnede grund optaget til andet formål, nemlig Københavns rådhus. Det har vel været med denne mulighed i tankerne, at magistraten efter nogen overvejelse imødekom Industriforeningens anmodning. Interimistiske bygninger var bedre at få på dette glimrende terræn end permanente statsinstitutioner, synes man at have ræsonneret.

Magistraten stillede dog til udstillingskomitéens store ærgrelse det krav, at bastionen med Lusemøllen som tidligere omtalt skulle fjernes. I stedet for, som man havde tænkt sig, at det skulle have indgået som et malerisk islæt i udstillingen, kom dens hovedbygning til at stå, hvor bastionen havde ligget. Det er dér, hvor rådhuset få år efter blev påbegyndt. Lusemøllen befandt sig netop, hvor rådhuset nu befinder sig.

Under navnet *Den store nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling* blev begivenheden publiceret lang tid i forvejen, og under et mildt pres lykkedes det også at få

Tuborgflasken fra 1888-udstillingen. Den eksisterer endnu, men ude på Tuborgs område i Hellerup.

*Udsigt fra 1888-udstillingens kuppel, hvor nu Rådhuset ligger.
Læg mærke til, at tømmerhavnen i baggrunden går helt op til Tivoli.*

lande uden for Skandinavien interesseret i at udstille, nemlig Rusland, England, Tyskland og Italien, så der faktisk blev tale om en europæisk udstilling af noget nær det omfang, man kendte fra andre storbyers verdensudstillinger.

Forfatteren og journalisten Herman Bang optrådte som en slags rejsende ambassadør for udstillingskomitéen i Sverige, vist nok med et udmærket resultat. Tonsvis af avispapir blev gennem mange måneder brugt til forherligelse af udstillingen og forsikringer om, at en million gæster ville komme til København den eventyrlige sommer, da Industriforeningens jubilæum faldt sammen med 100-året for ophævelsen af stavnsbåndet. Det var ikke mindst af denne grund, at man den gang, i modsætning til 1872, havde taget landbruget med.

Forberedelserne til »udstillingen«, et ord, der havde fået slagordsagtig karakter, var årsag til, at København fik sine første offentlige nødtørftsanstalter, omend de permanente dårlig nåede at blive færdige, inden udstillingen var forbi. Bladene bragte satiriske tegninger af trængende turister, der med et jaget blik i øjet piskede rundt i gaderne for at finde et pissoir. Når udstillingen ville trække en million mennesker til hoved-

staden, regnede man naturligvis med, at hele byen ville blive oversvømmet af turister. Det blev den også. Alene fyrstebesøgene, der omfattede den tyske kejser og den russiske zar, tiltrak en betydelig del af den europæiske beau monde.

Man havde valgt den 39-årige Martin Nyrop som udstillingens arkitekt. Han skulle siden på samme grund komme til at opføre Københavns rådhus, hvor hans sprudlende fantasi også har givet sig markante udslag, selvom bygningens formål satte visse grænser. Med hovedbygningen til 1888-udstillingen kunne han boltre sig uhæmmet.

Nyrop havde besøgt store udstillinger i London, Liverpool og Edinburgh, og der har han nok set ting, som har stimuleret den fantasi, han har haft i rigt mål i forvejen. Han skabte et sandt eventyrslot med tårne og tinder og en mægtig kuppel med flagstang i midten. »Et fépalads« kaldte man det i bladene, og gennem talrige træsnit og fotografier af både det ydre og det indre kan vi stadig få bekræftet, at det var et temmelig fantastisk stykke arkitektur, selvom der kun var tale om en interimistisk bygning af træ.

Den 12.marts 1887 – tre dage efter, at komitéen havde været hos kongen og fået hans tilsagn om at

være protektor – rammede man symbolsk den første pæl i jorden til det, der skulle blive Nordens største tømmerkonstruktion. Det skete i øvrigt i et forfærdeligt vejr, og det nyligt ryddede og planerede voldterræn henlå som en arktisk øde-
mark. Den ene af komitéens tre vicepræsidenter, den slagfærdige direktør Philip Schou fra Aluminia, som havde opslugt Den kongelige Porcelainsfabrik, formede med klaprende tænder et slagordsagtigt rim: »Hvad i sne vi så, skal i tø opstå«.

Komitéens præsident var lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs, som var chef af navn, men ikke af gavn. Primus motor har så afgjort været Philip Schou, som var vicepræsident for industriafdelingen. De to andre vicepræsidenter var grev Danneskiold-Samsøe fra landbrugsafdelingen og Heinrich Hansen fra den kunstneriske afdeling. Sidstnævnte var veteran fra 1872-udstillingen, hvor han også havde været præsident for kunstafdelingen.

Man skønnede altså, at København ville få omkring en million gæster i udstillingssommeren, og i borgerrepræsentationens sidste møde i 1887 henstillede det ærede medlem Hartmann til magistraten at sørge for, at Vesterbros Passage fik mere lys. Han sagde, at »som

1888-udstillingens hovedbygning ses til højre i billedet og modellen af Nikolaj kirke til venstre. Udstillingens hovedgade lå, hvor man nu finder H.C.Andersens Boulevard langs Tivoli.

terrænet ved Tivoli nu om aftenen ligger oplyst hist og her med en doven magistrats gasflammer, er det en livsfare for fremmede og for alle, der ikke har katteøjne. Mørket ruger over hele terrænet, helt op til Nørrefarimagsgade og Klampenborg station, helt fra Frihedsstøtten ned til Frederiksberggade.« Han ville have elektrisk lys, som man kendte det fra enkelte andre storbyer: »Tænk, hvor smuk byen ved aften ville blive, svømmende i elektrisk lys med alle de store bygninger her, der just er beregnede på scenisk effekt« (citeret fra *Københavnertiliv*).

»Millionen den kommer sikkert til sommer,« var byens refrain i den følgende vinter, og forhåbningerne blev ikke gjort til skamme, skønt vejret stort set var dårligt. Det havde også foråret og forsommeren været; men den 18. maj, da udstillingen blev åbnet af grev Frijs til Frijsenborg kl. 13 i overværelse af bl.a. kongeparret, var det for en gangs skyld strålende solskin.

På førstedagen såvel som på de øvrige dage indtil 2. oktober, da udstillingen lukkede, stængede man dørene i bygningerne ved mørkets frembrud, hvorefter publikum spredte sig i Tivoli. Her var den store attraktion fregatten Sankt Georg, som lå i voldgraven,

den nuværende Tivolisø. Den genfinder vi i et digt, vittighedsbladet *Punch* bragte under overskriften »Vi vil ha' øl« – sammen med en række af udstillingens attraktioner:

Hvor industriens nye fe har nedlagt trylleskatten, går danskens vej til ros og magt langs Tivoli-fregatten. Man kniber sig i armen, for at tro, at man er hjemme! Og at vor lille by er stor, kan man til gavns fornemme.

Hvad er det for en magisk stav, hvis kraft med et har manet en storstad frem, hvis herlighed vi ikke selv har anet? Endnu er staven lige frisk og samme kraft den ejer, thi staven er en humlestav, og kraften er en bajer.

Af store, stolte bygninger der noksom findes masser, men mindst tre femtedel deraf er bajersk-øl-paladser! Ja, selv vor fromme gejstlighed for bajerne må virke: Ny Carlsberg på det bare øl har bygget sig en kirke.

Ny Carlsbergs folk fra »Nikolaj« de danskes tørst vil slukke; men øllet fremmer alle mål, som ædle er og smukke: Mens om befæstningen vi går og skændes hele dagen, står Gamle Carlsbergs fæstning som et værn for forsvarssagen.

Vor by er som hin sagnets fugl, der lig en sejrvinde steg dobbelt skøn og herlig frem af brændte fortids minder; men mens man på fugl Fønix så fra fuglens egen aske, må byen Kjøbenhavn kun ses fra Tuborgs bajerflaske.

De stolte ord: »Vi vil ha' øl!« har grundlagt Danmarks vælde. Sågar den svenske bancos ånd ej øllets gejst kan fælde! Hist ved fregattens »anker« nu vi fejrer øllets sejr. Og dermed slutter visen – jeg må hen og ha' en bajer!

Ny Carlsbergs bidrag til udstillingen var en mægtig model af Nikolaj kirketårn, som brygger Jacobsen havde til hensigt at genopføre. Gammel Carlsberg havde opført et fæstningstårn, som altså gav *Punch* anledning til at bringe forsvarssagen ind i billedet. Der rasede i 80'erne en bitter politisk kamp om

befæstelsen af København med volde fra Køge Bugt til Utterslev Mose og forter i Nordsjælland, og regeringen havde mod folketingets flertal sat arbejdet i gang og fået kongens billigelse. Denne kamp havde man fra Venstres og Højres side besluttet at lade hvile i pressen hele sommeren i anledning af udstillingen!

Tuborg præsenterede den store ølflaske, som efter udstillingen blev transporteret til Hellerup, hvor den stadig står ved Strandvejen som vartegn.

G1. Carlsberg-tårnet stod for enden af den brede udstillingsgade midt igennem den nuværende H.C.Andersens Boulevard, nærmere betegnet ud for det sted, hvor nu Dragespringvandet står. Når man så op gennem gaden fra Stormgade, havde man den mægtige kirkeattrap umiddelbart til venstre. Ølflasken stod inde i kanten af Tivoli. Uden for udstillingsområdet havde brygger Carl Jacobsen på den nuværende rådhusplads ladet opføre en bygning for en fransk kunstudstilling, hvis værker siden er indgået i Ny Carlsberg Glyptoteket.

I Zakarias Niensens morsomme fortælling *På udstilling* skildres fire landsbyfolks besøg i København, hvor gadernes menneskemylder overvældede dem:

»Påvirkningen fra gadelivets skiftende spil var dog for intet at regne mod det sjæleslående indtryk, der gennemrystede dem, da de var komne igennem udstillingsbygningens forhal og trådte ud på trappen, der førte ned til det mægtige rum. Lysfaldet fra oven, buernes kirkelige-højtidelige rundinger, de vrimlende menneskeskarer, den ubeskrivelige sammensmeltning af lys, duft, farver og toner, et tusinde summende lyde – alt dette væltede sig som en uventet eventyr-åbenbarelse over dem alle og frembragte indtryk, der løb isnende gennem alle nerve-tråde.

De blev stående på trappen en stund. Sides kinder blev hvidblå, Karen foldede hænderne stille, Jørgens hage sank ned på brystet, og Niels, der ved sin indtræden havde løftet armen for at give sin næse en lille nødvendig håndsrækning, blev stående med en halvt hævet hånd i stivnet fortryllelse«.

Og det var ikke bare landsbyfolk, der blev grebet af det eventyragtige indvortes i det strålende palads – selv blaserte hovedstads-skribenter og udenlandske journalister fandt betaget de store superlativer frem. Spalte op og spalte ned blev der skrevet om udstillingen hver eneste dag, lige til den

lukkede i begyndelsen af oktober. Straks efter lukningen blev Nyrops store træbygning til københavnernes store sorg udbudt til nedrivning, og i løbet af kort tid forsvandt hele herligheden.

»Udstillingen havde været medvirkende til at skabe selvtilid, initiativ og fremtidshåb på alle områder i det danske folk,« skriver Carl Muusmann i *Firsernes glade København*, »men succesen havde samtidig været så stor, at den skræmte fra en gentagelse med et muligt ringere resultat. Trods mange opdukkende planer blev udstillingen 1888 den sidste af sin slags indtil verdenskrigen helt omformede de gamle internationale samkvemsformer«.

I nutiden har man skiftende kæmpeudstillinger året rundt i Bellacentret!

Biludstilling i 1902

I Industribygningen fandt den anden danske automobiludstilling sted, og det var kun kort tid efter, at den første var blevet afviklet i Odd Fellow Palæet. Illustreret Tidende fastslog, at to udstillinger af denne art inden for en måned tydede på livskraft i bestræbelserne for at indføre det nye »vehikel«. Det skete i 1902. Bladet fortsatte:

»Det langt overvejende antal er

benzinovne, men man lægger dog mærke til et par elektriske vogne – de betegner sikkert begyndelsen til drømmenes virkeliggørelse; thi benzinmotorerne med deres kunstfærdige og indviklede mekanisme er vist kun en overgangsform til den elektriske krafts mere direkte og enkelt virkende. Den elektriske vogn arbejder næsten lydløst og har ikke tøf-tøfens ejendommelige og irriterende sitren. Men – og her møder problemet os – for at arbejde tre timer må en elektrisk vogn bruge fem til at forny sin kraft, og det er unægtelig en iøjnefaldende mangel ved et køretøj. Dog også denne hindring vil opfindernes rastløse energi vide at fjerne om kort eller længe – og den dag vil komme, da benzinmotoren til vognbrug vil være henvist til et fysikologisk museum«.

Som bekendt har bladet – desværre! – endnu ikke fået ret i denne optimistiske profeti. Udtrykket tøf-tøf, som reporteren benyttede, var en fordanskning af det franske teuf-teuf, som var slået igennem i Paris i stedet for den besværlige betegnelse automobil. Kort efter udskrev dagbladet Politiken en konkurrence om et bedre kort navn for det moderne køretøj, og dermed skabtes udtrykket »bil«.

Vesterbros Passage var allerede før denne udstilling trådt ind i

bilismens æra! Allerede i 1901 fandt løjtnant G.H.Jørgensen, hjemkommet fra udlandet, hvor han havde studeret det nye befordringsmiddel, en række velindrettede lokaler i den store nybyggede ejendom Vesterbrogade 9 B og indrettede her Danmarks første automobilforretning. Lokalerne her blev senere overtaget af firmaet V. Løwener. Den første bil, som Jørgensen på sin rejse havde bestilt, ankom en af de første dage i januar 1902 fra Neue Automobil-Gesellschaft, som havde medsendt en tysk instruktør til at oplære en dansker i kunsten at føre et automobil. Det blev ingeniør Schmitto, som Jørgensen havde ansat som teknisk leder. Han blev erklæret som udlært bilist efter en køretur ud til Damhussøen og tilbage, hvor han selv havde styret den sidste halvdel af vejen!

Restauranter i Industribygningen

I 1898 åbnede Industricaféen i en tilbygning ud imod Rådhuspladsen, og en halv snes år senere blev den udvidet med en stor veranda. Den blev senere anvendt som biludstilling og var på det sidste, inden nedrivningen, butik for hårde hvidevarer.

Industricaféen var indrettet som

et københavnsk sidestykke til Operakällaren i Stockholm, og restauratøren gav gratis snaps til alle svenske gæster! Køkkenet var svensk, og der var koncert til madsen af et stort orkester. En overgang var tyskeren Max Ernst kapelmester. Han tolererede ikke akkompagnement af kniv og gaffel og skal engang have faret ned fra podiet og stukket en støjende gæst en lussing! Hans musik havde man bare at påhøre i andægtig stilhed.

Industricaféen lukkede i 1933 og blev afløst af La Rotisserie Frascati, der fik fornemme vægdekorationer af fire af tidens kendte malere – Mogens Lorentzen fra Danmark, som tillige var digter, Per Krogh fra Norge, Isaac Grønwald fra Sverige og Jon Stefansson fra Island. Det ene af Mogens Lorentzens motiver måtte males om, da direktøren fandt det lige lovlig voyet for datidens københavnske spisepublikum af den bedre klasse. Det forestillede et skovmotiv uden mennesker, men med to cykler, en herre- og en damecykel, indfiltrede i hinanden ved siden af en dug i græsset med levninger efter en skovfrokost. Lorentzen måtte male et ungt par ind i billedet, så man kunne se, at de opførte sig anstændigt!

Frascati fortovsrestaurant nød stor popularitet som mødested og

slappe-af sted i kanten af Rådhuspladsen, og endnu mere populær blev den engelske pub i naturtro gengivelse, man lod opføre på dens plads i forbindelse med en engelsk udstilling i 1964. Dens interimistiske bygning blev alle tiders tilløbsstykke, og man nåede på en måneds tid at betjene mere end en million gæster! Frascati blev nogle år senere afløst af Pizzeria Bella Napoli, der ikke fik nogen lang levetid på dette sted.

Mod Vesterbrogade lå i nogle generationer restaurant Stadil, navngivet efter den første vært, der stammede fra landsbyen Stadil i Vestjylland. Her havde i 1920'erne cabaret'en Bonbonnieren til huse, hvor Robert Storm-Petersen, Carl Fischer og Schiøler-Linck trak fulde huse aften efter aften.

Stadils interiører var især præget af store spejle omtrent fra gulv til loft efter tidens mode og af en særdeles velassorteret buffét i lokalets midte. I en bestemt krog sad gennem mange år overborgmester H.P.Sørensen med det berømte skæg en kort stund hver morgen og nød et glas portvin med angustura, før han tiltrådte dagens arbejde på Rådhuset. Han var så punktlig, at den mangeårige bartender med øgenavnet Kylie kunne stille sit ur efter ham.

17.januar 1963 skrev forstander

Poul Biilgreen en kronik i *Aktuelt* med titlen *Gastronomisk vinterrejse*, hvori han udtrykte savnet af en bestemt slags spiserestauranter i København:

»I årene mellem krigene havde vi det lettere. Da havde byen en række steder i mellemklassen. Hos Stadil var der ro og god mad uden oppyntet fup, venlige tjenere, der havde serveret for de samme gæster i mange år. Døden har gjort sit indhug«.

Stadil var dog ikke ophørt med at eksistere i 1963. Det gjorde den først i 1969, da enken efter caféens grundlægger nægtede en ny ejer ret til fortsat brug af navnet, der var et beskyttet familienavn. Der blev så udskrevet en konkurrence om et nyt navn, og en masse bidragydere foreslog navnet Stabil. Der var ingen af de indkomne forslag, der fandt nåde for restauratørens øren, og han fandt så selv på navnet Hans Christian Andersens Eventyrkro. De mægtige spejle kom væk og blev erstattet af eventyrmotiver. Buffétten i klunkestil blev også fjernet, og en moderne bar blev opsat i stedet. Restauranten holdt nogle år i denne skikkelse, men var på det sidste japansk og hed Kyoto.

Ved siden af lå Old Britannia Inn, en permanent afløser af den interimistiske pub fra den engel-

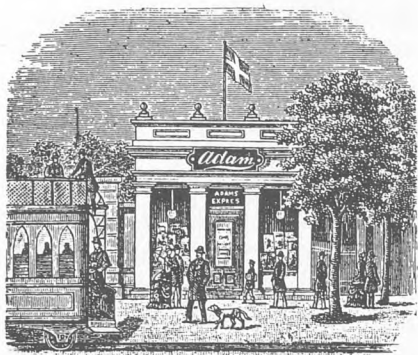
ske udstilling i 1964, indrettet i Wagons-Lits/Cook's tidligere lokaler. Rejsevirksomheden flyttede over på den anden side af gaden, hvor til gengæld en restaurant var nedlagt.

Med indgang fra Palladium lå fra 1936 til 1968 danserestauranten Giraffen, hvor et af byens populære orkestre spillede og kendte refrainsangerinder slog deres triller.

Loppestikket

Med den gamle Industribygning forsvandt også den såre beskedne nabo Tivoli Caféen – et navn, som kun de færreste kendte og ingen benyttede, skønt det stod med store bogstaver på et antikveret skilt hen over facaden. *Loppestikket* kendte derimod de fleste københavnere. Navnet skal være lanceret af en direktør for Scala på den anden side af gaden, da han en dag spurgte efter nogle skuespillere og fik at vide, at de sadovre i Tivoli Caféen. »Nå, det lille loppestik,« sagde han, og det navn kom hurtig i folkemunde.

Det lå nu også i luften, eftersom flere af de bittesmå biografier, der fandtes rundt om i byen i filmens barndom, kaldtes Loppestikket. Her var det næppe blot størrelsen, man havde i tankerne, men vel i

Transportfirmaet Adam havde til huse i det senere Loppestikket, hvis officielle navn var Tivoli Cafeen.

højere grad sammenstuvningen af mennesker, der skabte ideelle betingelser for udbredelse af lopper.

Det lille murede hus havde en fortid som billetkontor for hesteporvognen fra Frederiksberg over Vesterbros Passage til Bredgade og Sankt Annæ Plads. Inden restauranten blev indrettet, var det i nogle år ekspeditionslokale for Adams Ekspres, hvor man kunne få breve og små pakker bragt ud omgående pr. bud. Som restaurant blev Loppestikket stamcafé for kunstnere, forfattere og skuespillere – ikke mindst dem, der var knyttet til naboen til den anden side, Apolloteatret. På væggen i det inderste, meget lille lokale hang fotografier af en række af

stamgæsterne gennem årtier, Brandstrup, Arhoff, Gissemand, Poul Henningsen for blot at nævne nogle få. I de sidste 18 år var Egon stedets faktotum – morgenmand og tjener om formiddagen og ven med alle de kendte ansigter, der efterhånden uddøde.

»Da jeg begyndte, startede jeg dagen med at fyre op i kakkelovnen og i komfuret,« fortalte Egon i et avisinterview kort før stedets lukning. »Nu er de tider forbi, vi har fået gasfyr. Jeg undrer mig somme tider over, hvad der tiltrak alle disse mennesker, for lokalerne ser jo herrens ud. Malerierne på væggene er rædselsfulde, men her er en sær gammeldags charme, som ikke findes andre steder.

Men nu er de gode dage forbi. De fleste er døde, og stampublikum er noget ømtåleligt noget, fordi de skal passes. Føler de sig ikke hjemme, forsvinder de«.

Loppestikket var altså kun en skygge af sig selv, da der blev stølet op for sidste gang. Caféen var i de sidste par år af sin godt 60-årige historie Københavns mindste værtshus.

Folkets hus på Rådhuspladsen

Ved siden af Industribygningen i den modsatte ende af Loppestikket lå De forenede Bryggeriers imiterede renæssancepalæ, der havde en fortid som kunstindustrimuseum og nu indeholder et berømt vokskabinet. Omkring 1940 fremkom arkitekt Gunnar Krohn med en interessant plan om at rive både Industribygningen og De forenede Bryggerier ned – ja, og Loppestikket var vel røget med i købet, hvis planen var blevet gennemført. På den meget store hjørnegrund, der herved fremkom, ville arkitekten opføre et mægtigt »kongreshus for danske arbejdere« i stål, glas og aluminium. Krohns forslag blev i 1941 tildelt Kunstakademiets mindre guldmedalje. Arkitekten har sikkert regnet med, at projektet skulle tages op efter krigen, for endnu i 1944 beskæftigede han sig indgående med det i tidsskriftet *Arkitekten*:

»Jeg tænker mig en landsomfattende forening af danske arbejdere kunne være interesseret i at bygge et så kæmpemæssigt foreningshus ...«

Han var dog klar over, at projektet var så kostbart, at end ikke en landsomfattende arbejdersammenslutning kunne bære det øko-

nomisk uden at foretage udlejning, og reklame ville være nødvendig for at give de bedste udlejningsmuligheder:

»Derfor skal sådan et byens – eller snarere landets – forsamlingshus syne levende. Før og under en forestilling skal bygningen stå strålende oplyst og virke folkelig festlig som arenaen før en tyrefægtning. Hvorfor ikke benytte sig af den festlige stemning, der er over en menneskemasse i bevægelse, navnlig om aftenen, når hele denne 'myretue' ligger badet i lys? Biler kører til. Fyldte elevatorer går op og ned. Tusinder af mennesker promenerer på etagerne højt over gaden. Lyshavet fra en udstilling eller en fest i den underste sal samtidig vil få skuet til at kulminere«.

Gunnar Krohn mente, at tilstedeværelsen af et sådant »Folkets forsamlingshus« på Rådhuspladsen ville gøre denne endnu mere til byens centrum, end hvis ringen om pladsen blev sluttet med »endnu en ligegyldig forretnings-ejendom«, som han udtrykte det. Sikkert en hentydning til de nyopførte Richshuset og Dagmarhus. I sommersæsonen kunne arkitekten tænke sig at leje kæmpebygningens store sal ud til Tivoli som varieté eller koncertsal med indgang fra den gamle have. I tilknytning

til salen skulle der indrettes en storrestaurant til 2400 personer – det maksimale, salen ville kunne rumme.

Industriens Hus

Om Gunnar Krohns fantasifulde, men umiddelbart tiltalende plan – måske lige bortset fra storrestauranten, der burde have været opdelt i flere mindre – har været behandlet seriøst i Industriforeningen, skal jeg lade være usagt, men det var ikke den eneste plan, man gennem tiden har været stillet over for med henblik på en erstatning for Industribygningen fra 1872. Ret beset har der stået et farligt postyr om dens grund, fordi huset fra starten slet ikke var beregnet til at stå i årtier. Så skulle den – beliggende hen over gammel voldgrav, som den er – have været fundamenteret ganske anderledes solidt, og skelettet ville have været mindre spinkelt. Det var en udstillingsbygning, opført til et specielt formål, som var tænkt relativt snart at skulle erstattes af noget mere permanent.

Alligevel gik der 50 år, før man for alvor begyndte at drøfte nedrivning og nybyggeri, og endda blev det i 1922 ikke til andet end snak. Da murene efter Anden Verdenskrig begyndte at synke,

blev der udskrevet en konkurrence om et nyt Industriens Hus. Det har vel forlængst stået klart, at ejerne ikke havde mulighed for at sælge grunden til en landsomfattende arbejderorganisation og bygge industrihus andetsteds.

Konkurrencen blev vundet af Arne Jacobsen, men ledende kræfter på rådhuset kunne ikke lide hans forslag. Efter års forsøg på at lappe på det vedtog man i 1975 Erik Møllers projekt med den hængende have ind imod Tivoli i stedet for den afdøde mesters vinderprojekt.

I begyndelsen af december 1976 blev en skulpturgruppe foran Industriforeningens hovedindgang ud mod Rådhuspladsen nedtaget og kørt ud til en værkstedshal på General Motors nedlagte bil-samlefabrik på Nørrebro, hvor Industrirådet, oprettet af Industriforeningen i 1910, midlertidigt indrettede sig. Gruppen skal opstilles foran den ny hovedindgang, når den gamle bygning fra 1872 har fået sin monumentale afløser. Der er tale om mindesmærket for Alexander Foss, der blev rejst i 1939 af Alexander Foss' Industrifond. Det er udført af Johannes Bjerg og kaldes *Den unge industri*. Gruppen består af en nøgen mand med et tandhjul i hånden, en påklædt kvinde med et

barn på armen og tre småbørn, hvoraf den ene bærer en globus. På den sekskantede sokkel er opsat et portrætre Relief af Foss, udført af Ludvig Brandstrup.

Alexander Foss var fra 1885 medindehaver af firmaet F.L. Smidth & Co. og formand for Industriforeningen 1912-21. Han var konservativ folketingsmand 1915-18 og derefter medlem af landstinget indtil 1920.

Kort forinden nedtagelsen af det store monument var Palladium lukket. Det blev i den anledning meddelt, at den vil genopstå i den ny bygning – i tidens stil som tre biografer: to små og en lidt større. Så får vi se, om de vil opnå samme placering i det københavnske forlystelseliv som det Palladium, der præsenterede begrebet kinoorgel i Danmark og blev kaldt »De københavnske biografers flagskib«. Hvad repertoire angår, skulle det ikke være svært.

I vinteren 1976-77 blev den gamle bygning revet ned, og et enormt hul i jorden blev gravet for at skaffe plads til bilparkering i undergrunden og for at sikre en ordentlig fundamentering på det lumske terræn.

Grundstenene til det nye Industriens Hus blev omsider indmuret i en niche i parkeringskælderen den 14. marts 1978 under festligt

akkompagnement af et berømt glasorkester. Man kunne ikke klare sig med mindre end fire grundsten, og de blev lagt af prins Henrik, handelsminister Ivar Nørgaard, overborgmester Egon Weidekamp og formanden for Industrihuset A/S, direktør H.K. Jørgensen. Grundstenene stammer fra det tidligere bygværk på grunden og havde altså gjort tjeneste i 105 år, da de steg til en højere værdighed i smuk overensstemmelse med tidens genbrugstanker.

Kort tid efter begyndte huset at skyde op over jorden. En stor plakat på et plankeværk omkring udgravningen havde lovet indvielse i begyndelsen af 1979, men efter grundstensnedlæggelsen satser man på sommeren 1979. Der bliver 22.500 kvadratmeter bebygget areal med plads til udadvendte aktiviteter i hele stueetagen og ellers kontorer, først og fremmest for Industrirådet, der vil vende tilbage fra sit nørrebroske eksil.

Af de udadvendte aktiviteter er nævnt biografer, men der kommer naturligvis også restauranter samt en enkelt bank og en række butikker. På hjørnet af Rådhuspladsen skal åbnes et designcenter for Dansk Designråd med skiftende udstillinger for at puste liv i »den designdøde del af dansk industri«.

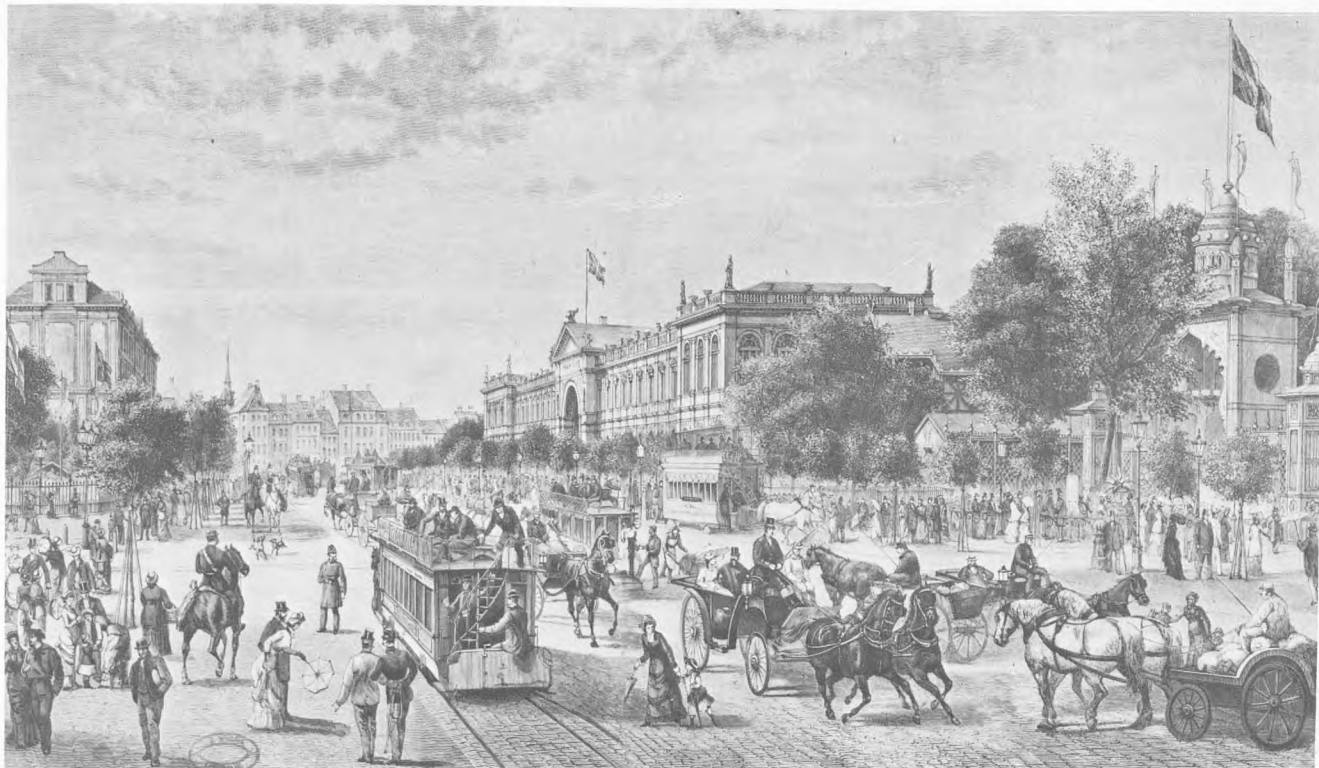
Design er ikke blot spisebestik og stole, men også sådan noget som den moderne elektronindustri, så centret får sikkert nok at bestille.

Af den megen forhåndsomtale af det store byggeprojekt kan fremdrages Martin Hartungs artikel i *Berlingske Tidende* den 14. februar 1975, efter at Borgerrepræsentationen havde vedtaget projektet fra Erik Møllers tegnestue. Han kaldte projektet »en betydelig arkitektonisk gevinst« for København, og det hedder videre:

»Således vil Rådhuspladsen nu omsider blive lukket af hele vejen rundt med en u-formet randbebyggelse omkring rådhuset. Langs H.C. Andersens Boulevard vil Industriens Hus nemlig holde både facadeflugt og gesimshøjde med naboerne, Richshuset, Nye Danskes Hus og Dagmarhus.

Desuden vil komplekset set inde fra Tivoli danne en blød, grøn overgang til byen uden om. Langs Vesterbrogade vil Industriens Hus få terrasseformede facader, hvis fem etager skal sløres dels med helårsgrønne espaliervækster, dels med hængepil, der bærer let og lyst løv det meste af året.

Endelig vil bebyggelsen bidrage til at fremme en mere harmonisk forbindelse mellem det kompakte indre København og det massive Vesterbro«.

Sterk trafik i Vesterbros Passage i anledning af Tivolis fødselsdag.

Hartung havde dog ønsket, at det havde været muligt at skabe en arkitektonisk helhedsløsning for hele strækningen fra Rådhuspladsen til Bernstorffsgade – gerne efter det mønster, Erik Møller har anslået med Industriens Hus. Muligheden for at fremkalde en helhed blev ikke udnyttet.

Fra Paraplyen til Axelborg

Paraplyen

Sammen med Industribygningen kom Ritters Hotel på den anden side af Vesterbros Passage til at flankere udkørslen til Vesterbro fra Halmtorvet, der var blevet udvidet til det dobbelte. Hotellets navn blev siden ændret til Centralhotellet. Fra starten havde det restaurant på hjørnet – Café de l'Europe! Mindre kunne ikke gøre det. Navnet var selvfølgelig håbløst; men da fortovsrestauranten var overdækket med et paraplylignende glastag, fik hele restauranten meget snart et navn, der lå bedre for den danske tunge: Paraplyen.

Under dette navn blev hotellets restaurant en af de mest kendte i København, og den funkler stadig med berømmelsens skær i byens glørværdige restaurationshistorie.

Hvis de oprindelige planer for grunden var blevet virkeliggjort, var der uden tvivl også kommet restaurant på dette formidable hjørne. Tømrermester G.F. Bock havde haft planer om at opføre et mægtigt kompleks mellem Rådhuspladsen og Axeltorv og på den anden led mellem Vesterbrogade

og Jernbanegade. Komplekset skulle rumme et stort jernbanehotel, flere restauranter, mange butikker og et stort antal lejligheder af forskellig størrelse, lige fra tre-værelers til ti-værelers luksuslejligheder.

En akut krise på børsen i Wien gav Bock så svære betænkeligheder, at han droppede sin ambitiøse byggeplan og nøjedes med det mere beskedne Axelhus, hvis hjørne Paraplyen gjorde berømt.

Da National åbnede, fik Paraplyen en kort overgang ringere søgning, og vittige hoveder omdøbte den til *Knækparasollen*. Men der var ikke tale om noget varigt knæk. Alle stamgæster vendte tilbage, da den første nysgerrighed havde lagt sig, og flere kom til. Paraplyen var så populær, at den blev brugt som scenedekoration for Johannes Buntzens og Anton Melbys *Nytårsrevy 1887*. De lod hele handlingen foregå i restauranten på hjørnet af Halmtorvet og Vesterbros Passage! Fra den samme tid stod der især gny om de årligt tilbagevendende ølfester efter bayersk mønster, hvor man udskænkede tysk øl i stride strømme.

Tjener nr. 1 i Paraplyen hed

Kampmann Arnild, og han kom til at servere for flere generationer. I adskillige tilfælde havde han haft fire generationer af samme familie blandt sine trofaste stamgæster! Arnild nåede at fejre 60 års jubilæum i Paraplyen – formentlig dansk rekord for trofasthed i en branche, der ellers traditionelt har stor fluktuation i ansættelserne. Han var med fra starten og blev på sin post til Paraplyen faldt for de buldrende damphamre, efter at ejendommen var solgt til nedrivning. På dens plads opførtes Richshuset, hvis paraplypige i bygningshjørnetårn i regnvejrgenkalder mindet om den hæderkronede gamle restaurant Paraplyen.

Da tjener nr. 1 havde 50 års jubilæum, udgav han en bog om sine mange år i Paraplyen. Den udkom i flere oplag og blev endog oversat til engelsk og tysk! Arnild havde som gæster så at sige alle kendte navne inden for mange årtiers åndsliv og politik. I romanen *Hærværk*, der nylig er filmatiseret, lader Tom Kristensen Voldum og Jastrau føle sig ganske bærede af at blive betjent af selveste tjener nr. 1, der på det tidspunkt var lige så kendt i København som statsministeren og Københavns overborgmester.

I 1904 blev forfatteren Gustav Esmann myrdet ved revolvereskud i

en lejlighed i Centralhotellets bygning. Det var en ung studine, der den 4. september skød ham og sig selv bagefter. Motivet var jalousi. Forfatteren, der blev 44 år gammel, skal have lovet hende ægteskab, men var i forvejen gift.

Esmann, der også var en kendt journalist, havde sin litterære debut i 1885 med novellesamlingen *Gammel gæld*. Han gjorde stor lykke med en række muntre skuespil, bl.a. *Den kære familie* og *Det gamle hjem*. I de sidste godt tre måneder af sit liv kunne Esmann fejre sit livs succes som causør i Sommerlyst på Frederiksberg. Det var på karriérens tinde, døden ramte ham så brat en septembernat på hjørnet af Rådhuspladsen og Vesterbros Passage.

Lurblæserne ved Paraplyen

Rådhusets arkitekt, Martin Nyrop, foreslog i 1899 at rejse en søjle med statuen af en lurblæser på hvert hjørne af Rådhuspladsen og Vesterbros Passage. For at se, hvordan det ville virke, blev der fremstillet en attrap med en enkelt lurblæser på toppen ud for Paraplyen, men den indhøstede ikke mange bifaldsyttringer, tværtimod. Den beskedne statue på den mægtige søjle blev fjernet, og hverken den eller pendanten på den anden side

af gaden blev udført i det rette materiale for blivende kunstværker af denne art.

Inspireret af Nyrops tanke skabte imidlertid billedhuggeren Siegfried Wagner sin dobbeltstatue af lurblæserne, som blev rejst i 1914 i en helt anden del af Rådhuspladsen, bekostet af Carlsbergfondet.

Omtrent hvor attrappen havde stået ud for det berømte hjørne stod der i forrige århundredes slutning et offentligt pissoir, ved hvilken kuskene i reglen standsede hestesporvognene, der kom den lange vej fra Frederiksberg. Så steg de trængende herrer af vognen og forrettede deres ærinder, mens damerne tappert kneb knæene sammen og lod, som om de ikke så det. Når alle var vel ombord igen, fortsatte man den sindige færd ind gennem den indre by.

De første lige numre

Richshuset, den syv-etagers ejendom, der rejste sig på Centralhotellets grund, var opført for ejendomsselskabet Gorm efter tegninger af Alf Cock-Clausen. Oppe i tårnet står to figurer af E.Utzon-Franck, regnvejrspigen og solskinspigen, der fungerer som barometer. Er der regn i luften, kommer pigen med paraplyen ud,

og er vejrudsigten bedst tænkelig, rykker pigen med cyklen frem.

I Richshuset blev der indrettet en moderne storrestaurant, Scandia Nordisk Restaurant, som dens officielle navn var, med tilhørende konditori på mezzaninen på selve hjørnet, konditoriet København. I stuen indrettedes bl.a. café Den lille Hornblæser og en automatcafé, der senere kom til at hedde Snap og i 60'erne blev slået sammen med et nabolokale under navnet Westfalia. I den nyeste tid har der i stuen været indrettet små biografteater, Cinema I, II og III, som 1. juli 1977 blev suppleret med Cinema IV og V. Alle drives efter princippet: »Først og fremmest underholdning«, og med denne målsætning behøver man åbenbart ikke at frygte nogen biografkrise i København.

Scandia, der nød stort ry som dansetempel i swingpjtate-perioden i 40'erne, lukkede 1.maj 1964. Det hed i pressen ved det store etablissemments lukning, at københavnernes ikke længere gik ud for at spise dyrt, men blev hjemme foran fjernsynsskærmene. I restaurantens storhedstid var der pengerigelighed, men man kunne ikke købe varige forbrugsgoder af ordentlig kvalitet. Derfor blomstrede byens forlystelsesliv under og umiddelbart efter krigen.

Strækningen med de lige numre mellem Rådhuspladsen og Axel-torv såvel som den modsatte side er af nogen blevet opfattet som en del af Strøget, hvorved vi i hvert fald i dag ikke forstår andet og mere end gågaden igennem den indre by. I *Ariadne-Traaden*, en turistfører for København og omegn, der udkom i 1887, hedder det:

»En meget yndet spadseretour er Strøget, det vil sige fra Kongens Nytorv gennem Østergade, Amagertorv, Vimmelskafte, Nygade, Frederiksberggade og ad Vesterbro til National. Er veiret godt, vimler det formelig af mennesker på Strøget dagen igjennem«.

Før betegnelsen Strøget rigtig slog an, efter at det var blevet lanceret i en sommerrevy i 1876, havde man et begreb, der hed Routen, men den omfattede såvel den nuværende gågade som hele Vesterbros Passage og i den anden ende Bredgade i dens fulde udstrækning. De helt forandrede trafikformer har som bekendt bevirket, at man ikke uden videre kan promenerer hele vejen fra Grønningen til Frihedsstøtten i adstadigt tempo for at se og blive set. Desuden spadseres der heller ikke nær så meget i nutidens København, som man gjorde i forrige århundrede, selvom man nu har specielle gader og pladser hertil.

Den mest bemærkelsesværdige bygning mellem Richshuset og stormagasinet Anva er Henkelhuset, Vesterbrogade 2D. At man har en række bogstavtilføjelser til dette og flere numre udefter skyldes naturligvis, at den ny gade til afløsning af den gamle fæstningsvej partout skulle indlemmes i Vesterbrogade, hvor man ikke ville af med de gamle, godt indarbejdede numre. At byens vise fædre ikke benyttede lejligheden til at gøre betegnelsen Vesterbros Passage officiel, så man kunne få en rimelig nummerering, er en af de gåder, der aldrig bliver løst.

Henkelhuset på seks etager blev opført under navnet Persilhuset 1940-42 og går helt igennem til Jernbanegade med en tilsvarende facade her. Den blev beslægtet af tyskerne i 1943, og ud mod Jernbanegade oprettede Våben SS et hvervekontor, hvor mange danske mænd, deraf ikke så få rene drenge, satte deres autograf under på kontrakter, der bragte dem ud i et slemt uføre.

En bule på glacis'et

Hvor siden 1950'erne stormagasinet Anva har haft til huse, havde der indtil lukningen af National-Scala den 15. januar 1957 udfoldet sig et broget forlystelsesliv

gennem mere end 100 år. Grunden lå på det militære forterræn lige neden for skråningen af den lave ydre vold med Kirsebærgangen. Her lejede Kongens Klub i Østergade, der var en ganske borgerlig forening med værtshusdrift, af militæret tre tønder land i 1846, tre år efter, at Georg Carstensen havde bevist med sit Tivoli, at det var muligt at »pille ved fæstningen«, når hensigten blot var at forlyste folk på harmløs måde.

Kongens Klub lod opføre en to-etages bygning til sommerlokale for medlemmerne. Den lå med gavlene direkte mod øst og vest og altså skråt på Vesterbrogade, der går mod sydvest. Da klubben blev ophævet som vist nok den sidste sørgelige rest af de gamle litterære puncheklubber, købte kommunen dens grund, men udlejede i 1872 bygningen til Rasmus Petersen, der under navnet Kaffe-Petersen var en populær værtshusholder i Lille Kongensgade. Han åbnede det gamle klubhus som Café Boulevard og tjente styrtende med penge under den første store kunst- og industriudstilling ovre på den anden side af gaden. Han havde kendte kapelmestre som Baldouin Dahl og Lumbye-sønnerne Carl og Georg i sit brød.

En bevaret prislister fra Café Boulevard fortæller, at en bajersk

øl på flaske kostede 8 skilling. Det var efter møntreformen et par år efter 16 øre. Snaps kostede 4 og 6 skilling efter størrelsen, et stykke med rejer eller laks 6 skilling og en hel flaske portvin, hvad der efter reformen svarede til 3 kroner og 33 øre. Det var altså ingenlunde et billigt sted. Endnu mange år efter kunne man i de billige værtshuse købe en bajer for en halv snes øre.

Trods prisen og de fine koncertorkestre blev stedet ikke anskrevet i de højere kredse. I 1875 blev det overtaget af grosserer Steen-Møller og lavet om til Concert du Boulevard, som skulle være mere eksklusivt, men gav anledning til branderen »bule var den og bule blev den«. Herman Bang skrev, at den var »valplads for brydere og præsentérbakke for importeret kortskørtethed«.

National

I 1880 købte en kendt bygmester, Hans Hansen, på grund af sit præsteligende ydre kaldt Hellig-Hansen, forlystelsesstedet og lod de i mellemtiden opføre bazarbygninger med butikker mod passagen nedrive og et stort kompleks opføre med det gamle koncertlokale som kerne. Det blev til det siden så berømte National, der

slog portene op med stor festivitas den 15.januar 1882.

Uden for National præsenterede et amerikansk firma samme sommer elektrisk gadebelysning, vistnok rigget til på bygningen og i træerne uden for. Det var dog ikke af permanent art, men var tænkt dels som en folkeforlystelse, dels som reklame for den strålende opfindelse.

Elektrisk lys var dog allerede i 1857 blevet vist på Christiansborgs ridebane, altså før Edison havde opfundet glødelampen og buelampen; men det vældige lyshav i passagen i 1882 – samme år som Edison anlagde den første elektriske belysningsstation i New York – blev selvsagt et tilløbsstykke af rang og trak vel også en masse mennesker inden for i National. Først i 1889 fik National elektrisk lys inden døre, og det var leveret fra eget elværk, der tillige var i stand til at levere strøm til mange butikker i nærheden. Kommunal elektricitet fik man først i 1892.

Da passagen uden for National lå badet i »vidunderlampernes trylleskær« i 1882, var Hans Hansen allerede ved at blive ked af forretningens. National var ham ikke fornemt nok, selvom det næsten havde taget vejret fra dagbladens anmeldere. Han lod hele historien gennemgribende ombygge med

endnu større pragtudfoldelse, og da det ny National af kræsne anmeldere i aviserne blev befundet på højde med lignende steder i udlandet, mistede han tilsyneladende interessen for det. I hvert fald solgte han snart hele herligheden og gav sig i kast med et nyt stort projekt, Dagmarkkomplekset i næste gade, som han knækkede halsen på. Han gik fallit og endte sine dage på fattighospitalet!

National fik en ret omskiftelig tilværelse resten af århundredet. Snart var det store koncert- og varietélokale omdannet til teater, snart til restaurant under navnet Euterpe og i 90'erne igen varieté med skiftende held og sjældent de helt store succeser, før Thor Jensen kom til i 1895. Han var gammel eventyrer og guldgraver i Californien og havde drevet varieté med syngepiger andre steder i København, bl.a. i fregatten Sankt Georg i Tivolisøen, og han førte også sangerinder på tribunen i National.

Det var Thor Jensen, der introducerede den unge sanglærke Dagmar Hansen i varietéen. Hun havde tidligere været skuespillerinde i Casino og i det berømte Spierske turneselskab, hvor selveste Frederik Jensen havde haft sin debut. Som sangerinde i den lette genre fik Dagmar Hansen en drønende succes, ikke mindst da hun

fik den udødelige *O' Dagmar!* på repertoire. Frederik Jensen havde i øvrigt nogle år forinden, i 1892, haft sin københavnske debut i National.

Scala

Scala-perioden i National indledtes så småt i 1898, da koncertsalen blev omskabt til varietéen La Scala og kort efter overtaget af Thomas S. Lorentzen. I 1902 købte han også resten af komplekset, indbefattet den restaurant, der senere blev til Scala Bio. Den var i en år-række ret berygtet under navnet Thomas S., et navn, der blev bevareret også efter 1912, da Lorentzen takkede af.

Det var slut med de fine ambitioner, da Thomas S. Lorentzen havde fået herredømmet i National. De havde ikke blot været stærkt fremherskende i grundlæggerens tid, men også i en senere periode, hvor brygger Jacobsen stod som ejer, og Holger Drachmann havde planer om her at starte en litterær varieté.

Thomas S. var ikke litterær. Han lavede berlinervarieté af den gamle prøvede slags og skovlede gode penge hjem på et halvmondænt publikum, der blev betjent af servitricer – et begreb, som Lorentzen indførte i København, og

som siden dannede skole i rigt mål. Serveringsjomfruer havde man dog altid kendt til – og ølkoner i kælderkejperne.

Efter Lorentzen kom Frede Skaarup i 1912, og så var det slut med den gamle varieté med dens artister, danserinder og syngepiger. Skaarup lavede cabarét i den helt store stil. Med sin åbningsforestilling, *Den trådløse*, en ødselt anlagt udstyrsrevy med tidens store topnavne i hovedrollerne, var Skaarup næsten fra dag til dag blevet det store navn i det københavnske forlystelsesliv, og det vedblev han at være de næste 15 år. En periode drev han også Casino i Amaliegade og Dagmar-teatret på hjørnet af Jernbanegade og den nuværende H.C. Andersens Boulevard, og i værtshuset ud imod Vesterbrogade indrettede han Det lille Teater, der siden blev til Scala Bio.

På Scala blev der spillet operetter og revyer med masser af korpiger i pragtoptrin, der henrykkede og forargede alt efter temperament; men teaterdirektøren formåede ikke at sadle om, da tiderne skiftede hen imod slutningen af den tidsalder, der senere er blevet kaldt »de brølende tyvere« med en ikke særlig heldig oversættelse fra engelsk. I 1927 måtte han forlade Scala og ligeledes bakke ud af sine

andre teaterengagementer med store økonomiske tab.

Frede Skaarup fik et come back på Scala i 1930, da det lukkede dørene for bestandig. Det skete med revyen *Punktum finale*, som han satte op med en række af de mest populære revynavne på scenen. Osvald Helmuth sang visen om *Tre raske prinser højt fra nord* og Olga Svendsen den uopslidelige *Nybo-dervise*; men det synes at fremgå af anmeldelserne, at det var Liva Wel, der trak det store læs og fik ma-net den tidligere Scala-stemning frem på falderebet. Hun havde i det meste af 20'rne været næsten synonym med begrebet Scala.

National-Scala

Det gamle forlystelsessted blev revet ned, men genopstod som National-Scala, der blev indviet 19. september 1931. Det var Skandinaviens største forlystelsesetablis-sement, skabt af Valdemar »Jern-skæg« Nielsen, der kort forinden havde givet Lorry internationalt ry. National-Scala var et lovlig stort brød at slå op, og der var fra starten svære økonomiske vanskeligheder; men det lykkedes at ride stormen af, og op gennem 30'rne og 40'rne stod etablissementet i ry langt ud over landets grænser.

I begyndelsen kostede etablis-

*National-komplekset med hele tre kuppelbygninger
i Jernbanegade i baggrunden – fra venstre Cirkusbygningen,
Københavns Panorama og Dagmarteatret.*

sementets festmiddag 2 kroner og 75 øre! Det kunne f.eks. være Potage Regence eller fiskefilet med champignons, kalvenyresteg Jardinière og som dessert Coupé Venus eller melon.

Direktionen foreslog skriftligt gæsterne at tilbringe en hel dag og aftenen med i diverse afdelinger. Det kunne bl.a. ske på denne måde: Kl.8 startes der med morgenmad på fortovscaféen eller i konditoriet. Kl.11 er der frokost på terrassen eller i Holberghaven, hvor der er frokostkoncert kl.12. Kl.14 drikker man eftermiddagskaffe eller -te på fortovscaféen, terrassen eller i konditoriet, eventuelt i Holberghaven. Kl.16 tager man en drink i National bar. Kl.17 er der middag i Holberghaven eller på terrassen, og kl.19 spilles der op til den store koncert i Holberghaven. Kl.21 går man i Scalasalen, hvor der er dansemusik og artistoptræden, eller man går i Holberghaven og ser på verdensartister. Det noteres i programmet, at her er musik, fest, farver, lys og tempo. Kl.22 er der kunstnerisk underholdning i baren.

Af de mange afdelinger var Holberghaven med artistoptræden og orkestermusik og danse-templet Scalasalen de mest kendte og søgte. I Scalasalen lanceredes swingmusikken af berømte musi-

kere som Kai Ewans, Peter Rasmussen og Leo »the Lion« Mathiesen, og i varietéen svang Aage Juhl Thomsen taktstokken. Blandt verdensartisterne, der optrådte på tribunen, kom vel næppe nogen op på siden af »Akrobat Oh«, Charlie Rivel, der optrådte her i 1940; men programmerne var som i »tvillingen« Lorry på Frederiksberg altid i topklasse. De store navne fra de internationale tribuner måtte man undvære under krigen, men man klarede sig, og pengene rullede jo rigeligt i alle krigsårene, da folk ikke havde noget fornuftigt at bruge pengene til. Scalasalens storhedstid var netop i besættelsens mørketid, hvor den ugermanske swingmusik var en torn i øjet på herrefolket.

Linen var ved at løbe ud i 50'erne, da så mange andre store forlystelsessteder også var begyndt at køre på pumperne, i nogen grad på grund af konkurrence fra det nyopdukkede fjernsyn. I 1953 blev National-Scalas store kompleks ved Vesterbrogade, Axeltorv og Jernbanegade købt af Nordisk Andelsforbund med henblik på nedrivning og opførelse af et stormagasin, Anva, som var startet på Islands Brygge. Den 15.januar 1957 lukkede National-Scala sine døre med en betydelig gæld og var dermed gået til Paraplyens og

Dagmars brigade, og flere berømte steder fulgte efter i de kommende år.

På den store grund, som var skabt til Hans Hansens ambitiøse National, opstod det moderne stormagasin Anva, som havde til hensigt at brede sig over på den anden side Jernbanegade og opsluge også Cirkusbygningen. Det er dog heldigvis ikke sket endnu.

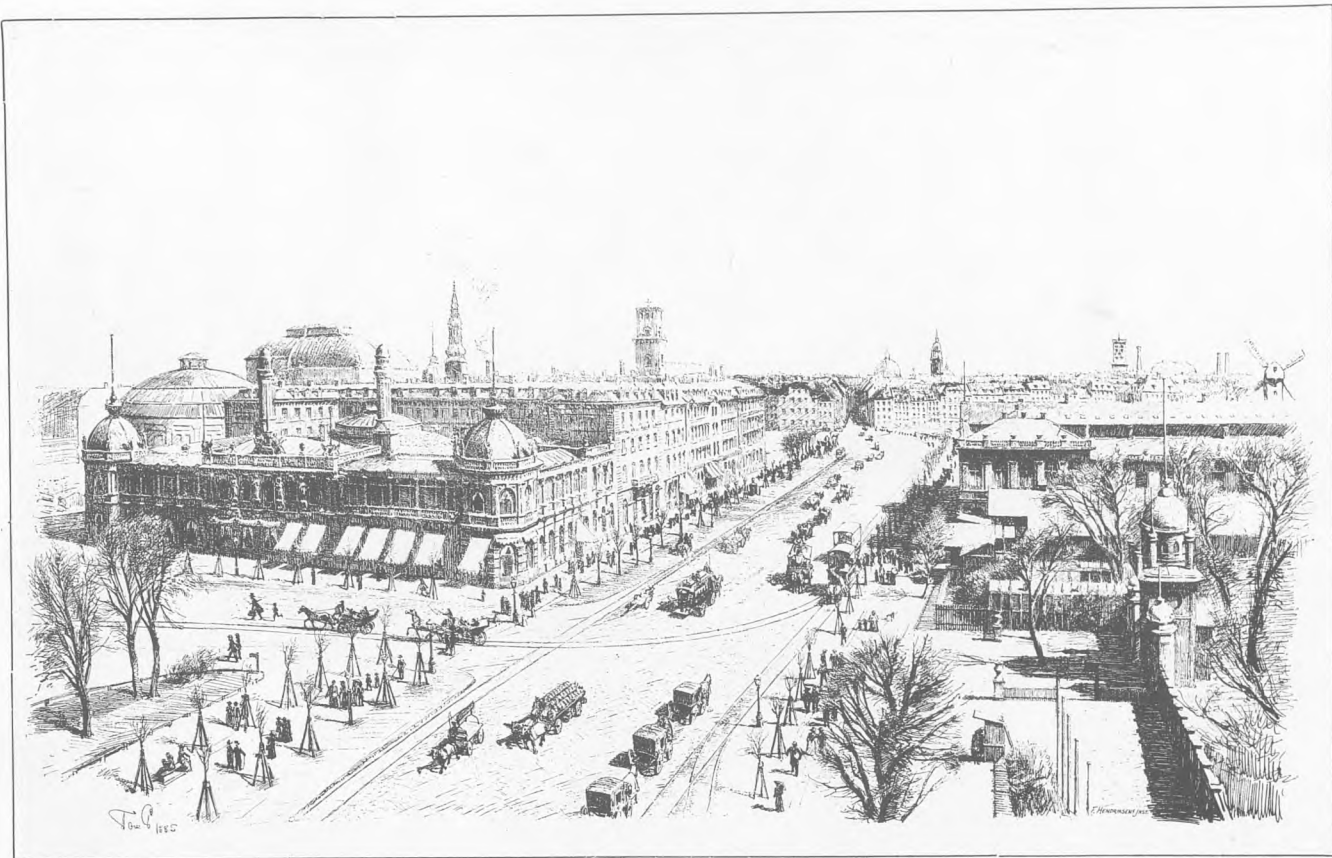
Axelborg

Langs Nationals facade mod det nuværende Axeltorv gik oprindelig Farimagsgade, som altså blev ført ind til Vesterbrogade godt et stenkast før dens nuværende placering i bybilledet. Det var datidens jernbaneforhold, der gjorde sig gældende. På den anden side af Farimagsgade lå et stort grønt anlæg som genbo til Wivel, og forbi anlægget begyndte banegårdsterænet, der strakte sig mod vest til Trommesalen og mod nord til Gyldenløvesgade.

Hvor det grønne anlæg lå, blev Axelborg opført i årene 1918-21, en fem-etagers forretningsejendom med fuldt udnyttet tagetage og et tårn, hvis velkendte irrede kuppel var fremtrædende i Københavns skyline, indtil SAS-giganten ved siden af trykkede den mod jorden. Bygherrer var Den

Det nuværende Akseltorv med National yderst til venstre.

*Vesterbros Passage med National til venstre.
Det er kort før opførelsen af den nuværende indgang til Tivoli, hvor
Wivel fik restaurant i den ene pavillon.*

Axelborg 1978

danske Andelsbank og Arbejder-nes Andels-Boligforening, og arkitekter var A.Wittmaack og V.Hval-søe.

Axelborg rummede i mange år et par store danserestauranter og har senere haft landbrugets demonstrationslokaler med restaurant Ekko-Danmark. Mere stabil har unægtelig Axelborg Bodega været. Den startede med National som genbo og gjorde hele den store tid med, da der var studier for Statsradiofonien i Axelborg – og eksisterer såmænd endnu i bedste velgående som nabo til Topsikrings »forsikrings-butik«, der flugter med den lange række af eksotiske udstillingsvinduer for DFDS' store rejsebureau. Den gedigne vinstuemstemning er også bevaret. Bodegaen er i dag et attraktivt spisested med billige priser på håndmadder og varme retter. Som vejledende pris kan angives bixsemad med spejlæg for 18,50 i begyndelsen af 1978 – så kan man nogenlunde pejle sig frem til de dyrere sager.

I det første halve århundrede havde Axelborg Bodega et folkekøkken som nabo til den anden side – et højloftet lokale, hvor mindre bemidlede og direkte fattige for en yderst billig penge kunne købe et solidt måltid mad. I de sidste år af dets eksistens var det

et nydeligt sted under navn af FK-restaurant, mens det under Anden Verdenskrig var en barsk affære og berygtet på grund af den omfattende sortbørshandel både inde i lokalet og på fortovet uden for. Folkekøkkenerne var startet under Første Verdenskrig til afhjælpning af den nød, krigen havde forårsaget i tusinder af små hjem. Her mødtes så de fattige, mens gullaschbaronerne smed om sig med penge ovre på den anden side af gaden og ikke mindst på den anden side af Vesterbros Passage. På det tidspunkt, da Axelborg var ved at være færdig, var det dog også til at se en ende på den idiotiske pengeregighed, men ikke på fattigdommen.

Videre rundt om Axelborg konstaterer man, at Ekko Danmark er afløst af Danmarks Brugsforeninger under navn af Brugsen i Centrum. Der er lejet et par hundrede kvadratmeter af Axelborg, som ejes af landbrugets organisationer, og her satser man på fødevarer på højt plan, bl.a. med bager og slagter samt naturligvis en snackbar. Man har ment, at det er godt for Brugsen at vise flaget netop her i landbrugets faste borg.

I denne ende af Axelborg lå engang den populære danserestaurant Olympia, og efter krigen blev der foretaget en kort genop-

livning her af Apolloteatret, som jo ellers havde ligget ovre ved Tivoli. Siden indrettede Landbruksrådet demonstrationslokaler og endelig den store restaurant Ekko Danmark, der var tænkt som et dansk kulinarisk vindue ud imod verden lige over for SAS-terminalen og nær Hovedbanegården. Man var dog lidt for sent på den, tiden var løbet fra storrestauranterne. I slutningen af 1976 besluttede Landbruksrådet at lukke foretagendet, og nu er Brugsen altså rykket ind.

Omme i Hammerichsgade, hvor Andelsbanken nu har til huse, lå endnu i slutningen af 50'erne danserestauranten Granada med Rosita Bar. Også ovre på den anden side af gaden var der værtshus – i den flade træbygning, der i mange årtier lå, hvor SAS-bygningen ligger nu. Pagh's Bodega nød vist kun en enkelt gang pressens bevågenhed, da den distancerede alle kvarterets øvrige sortbørs-steder ved blandt dens stamgæster at få afsløret en veritabel gulds mugler.

I randen af Tivoli

Slukefter, Kisten og Apollo

Vi springer nu over på den anden side af Vesterbros Passage og tager tråden op, hvor vi slap den med Industribygningen og Loppestikket, der begge forsvandt i begyndelsen af 1977.

Hvor der nu som nabo udefter til den beskedne grund, hvor Loppestikket stod, ligger et tempel for stegte bøffer i engelsk stil langt tilbagetrukket på grunden, A Hereford Beefstouw, lå tidligere helt ud til fortovet Apolloteatret, der dog siden ødelæggelsen under krigen fremtrådte med sin gamle facade som et skærmbret for en biludstilling.

På denne grund opførtes, da fæstningen faldt, og der af voldgraven kun blev levnet Tivolisøen, der dog var noget større end den nuværende, en varietébygning til afløsning af den gamle sangerindepavillon Slukefter ved voldgravens bred, som havde ligget der siden kort efter Tivolis start. Tivoli Varieté, som det ny sted officielt hed, blev drevet af William Rantzau, men hed i folkemunde Kisten, først og fremmest fordi den lå »på gravens rand«. Denne pavillon i

schweizerstil indgik siden i Tivolis nye facadebebyggelse, der omfattede det nuværende portparti og ensartede, lange bygninger til hver side, hvoraf den længst inde mod bymidten rummede Tivolis kontorer, et par butikker og den nævnte varieté, der nu havde fået ganske fornemme rammer. Københavnerne blev dog ved at kalde den Kisten.

Under en senere direktør, Peter Wunsch, blev den gradvis omdannet til boulevardteater med farcer og revyer, og i 1918 ændrede han navnet fra det sjældent benyttede Tivoli Varieté til Apolloteatret. Wunsch drev teatret indtil 1923.

I teaterhistorien vil Apollo blive husket for sine elegante revyer, der ikke mindst under krigen og den tyske besættelse var overordentlig populære på grund af deres uhørte dristighed. Det kunne næsten ikke gå anderledes, end at en tyskbetalt terrorbande sprængte hele huset i luften. Det skete efter teatertid den 19. januar 1945.

Teatret blev ikke genopført; men restaurant Olympia i Axelborg blev senere ombygget af det gamle Apollos sidste direktør,

Aage Stentoft, til et nyt Apolloteater, der eksisterede 1951-58.

Min omtale af Slukefter, Kisten og Apollo kan måske forekomme en og anden læser noget summarisk. Det skyldes, at jeg indgående har omtalt disse fortræffelige templer for det københavnske humør i bøgerne *Køb blomster, køb blomster* om sangerindepavilloner og varietéer og *Københavnsliv der blev borte* tildels om samme taknemmelige emner.

Begyndelsen til Tivoli

Der findes en righoldig litteratur om Tivoli, men gå uden om dette verdensberømte forlystelsesetablisement lader sig naturligvis ikke gøre i en bog om Vesterbros Passage, hvor den folkekære have har sin pompøse hovedindgang.

Længe før det lykkedes det københavnske bystyre at få militæret til at opgive den forhadte fæstningslinie omkring de gamle bydele, havde Georg Carstensen begået den genistreg at fravriste krigsministeriet et stort stykke af det militære terræn til anlæggelsen af Kjøbenhavns Sommer-Tivoli og Vauxhall i 1843. At den enevældige konge, Christian VIII, bifaldt hans plan, skal efter sigende have været ud fra den opfattelse, at når befolkningen bliver underholdt,

Tivolis hovedindgang i 1890'erne

politiserer den ikke så meget. Ordensmagten havde heller ingen betænkeligheder ved denne mægtige koncentration af forlystelser på ét sted, tværtimod. Når forlystelserne var samlet og endda anbragt bag et solidt hegn, var det lettere at holde folk i ørerne.

Langt mere betænkelig havde man været ved det leben, der fandt sted ude omkring Vesterbrogade, hvor alskens gøglere opslog deres boder og telte, når Dyrehavsbakken lukkede efter kildetiden. Dette

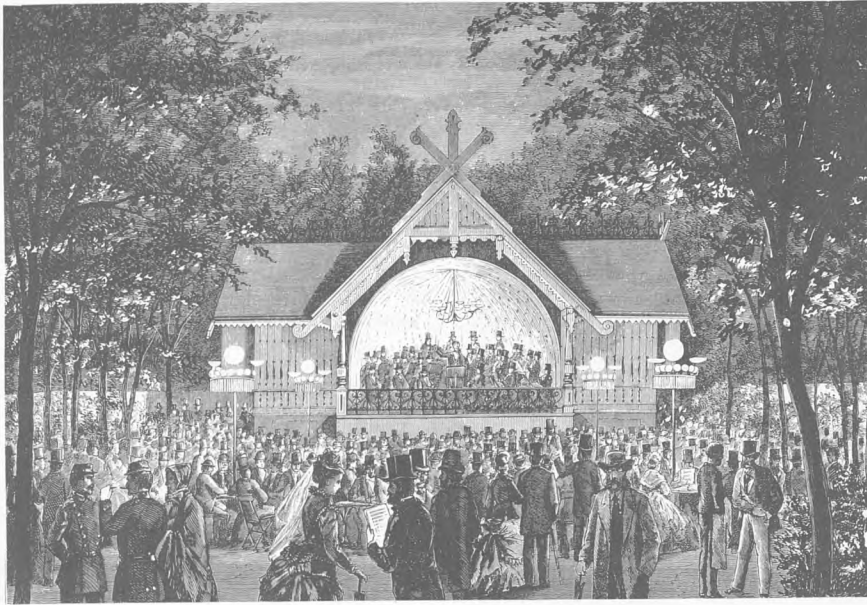
sælsomme folkeliv kunne politiet bedre skride ind imod, når man kunne henvise folk til Tivolis store forlystelseshave.

Placeringen af Tivoli var ikke tilfældig, ejheller gøglernes optræden længere ude på Vesterbro. Hvor geografiske forhold gør det muligt, opstår forlystelsescenerne traditionelt ude imod vest i storbyområder. Det skyldes, at byens indbyggere yndede at spadsere aftenture og nyde solnedgangens time uden for byportene. De

mange promenerende trak musikanter og taskenspillere til, og grunden til det senere forlystelseskvarter var lagt.

At give en stor forlystelseshave navnet Tivoli var langt fra Carstensens ide. I 1796 var Le jardin de Tivoli åbnet i Paris – navnet taget fra Villa d'Estes skønne have i den italienske by Tivoli i nærheden af Rom. Snart var der tivolier i en række andre europæiske byer, og det lå i luften, at der før eller senere skulle komme noget lignende i København.

Begrebet vauxhall var introduceret i København i begyndelsen af 1800-tallet, da den franske kunstberider Louis Chiariny i nogle år arrangerede lysfester under dette navn ude på Vesterbrogade ved den nuværende Westend. Betegnelsen går tilbage til midten af 1700-tallet, da der i den londonske bydel Vauxhall blev anlagt »en offentlig have for den elegante verden« med skuespil, musik, illumination, fyrværkeri og mange former for beværtning. Chiarinys vauxhall på det provinsielle, tildels endnu ganske landlige Vesterbro har kun været en mat afgang af lignende forlystelser i andre lande, der gik under navnet Vauxhall eller Tivoli-Vauxhall, en kombination af det londonske og det parisiske forbillede.

Den nye Concertpavillon i Kjøbenhavns Sommertivoli 1875

At et sted som Rosenlund ved Værnedamsvej på grænsen af Vesterbro og Frederiksberg, der også forenede en række forlystelser på samme sted, ikke blev betegnet hverken tivoli eller vauxhall, var vist nærmest en tilfældighed, omend det i størrelse langt fra kunne måle sig med Carstensens senere indretning på det forreste Vesterbro.

Det første andragende om at anlægge et permanent tivoli og vauxhall i København fik Christian

VIII i hænde den 2. juni 1841, og det kom ikke fra Carstensen. Det hed heri, at der mangles et stort forlystelsessted i København af en sådan beskaffenhed, »at det bedre publikum med sand fyldestgørelse kan betræde det, og at de ringere klasser kunne erholde smag på noget bedre end deres sædvanlige adspredelser«. Man henviste til, at der fandtes tivolier i Paris, London, Berlin og Hamborg, hvor man opfører skuespil af enhver art og viser pantomimer, panoramaer

og dioramaer og arrangerer koncerter, deklamationer og lignende, ligesom man lader forevise sjældenheder, holder rutschebane, billarder, karrusel og keglebaner, giver fyrværkeri og lader balloner stige op.

Det var kunst-, bog- og papirhandler Meyer Hermann Bing og kunstdrejer Lauritz Termannsen Nygaard, der ansøgte kongen om tilladelse til at oprette et sådant foretagende, men de ønskede eneret i 20 år og fritagelse for grundafgifter i en tilsvarende periode.

Kongen lod andragendet gå videre til kancelliet, der lod det gå rundt til politimesteren og medlemmerne af borgerrepræsentationen. Mange af de sidstnævnte frygtede, at der et sådant sted ville opstå et marked eller en basar til skade for byens handlende.

Dagbladet *Fædrelandet* skrev om Bing og Nygaards planer den 20. september 1841, og herigenem blev Georg Carstensen klar over, hvad der var under optræk. Han var journalist og udgiver af bladet *Portefeullen*, som han netop på denne tid lod gå ind og afløse af bladet *Figaro*, der straks indbød det københavnske publikum til vauxhall og koncert i Rosenborg Have i anledning af kronprins Frederiks formæling med prinsesse Mariane den 15. juli.

Carstensen havde set sådanne forlystelser på sine rejser viden om i verden og var klar over, at et tivoli og vauxhall af permanent art i København ville være en guldgrube for den rette mand. Han arrangerede senere andre store fester af en enkelt dags varighed og blev allerede så småt betragtet som en slags selvbestaltet forlystelsesråd for københavnere.

I efteråret 1841 indsendte han selv et andragende til kongen af næsten samme art som Bing og Nygaards, der endnu ikke var færdigbehandlet; men han erklærede at ville nøjes med fem års eneret og var villig til at yde en vis afgift til magistraten. Han date-rede ansøgningen den 23. oktober og underskrev sig cand.phil. og sekondløjtnant i livjægerkorpset Georg Johan Bernhard Carstensen.

Det blev Carstensen og ikke de første ansøgere, der fik privilegiet. Bing og Nygaard var blevet spurgt, om de ville nøjes med fem års eneret som deres konkurrent, men det ville de ikke, og de måtte »meget betvivle, at de begunstigelser, han med hensyn til samme ansøger om, står i forhold til de tab, han ved entreprisen udsætter sig for«.

Carstensen gjorde som bekendt deres pessimisme til skamme.

»Georg Carstensens navn bør med rette være knyttet til Tivoli, så

længe denne institution består,« skrev Eiler Nystrøm i 1909, »og den forgår næppe med det første. Hans navn bør ubetinget være anstaltens fornemste. Men de allerførste spirer til et københavnsk Tivoli, nemlig selve ideen, skyldtes ikke Carstensen, men de to borgermænd Bing og Nygaard. Tivoli har altså her yderligere to navne til at flette ind i sin uforgængelige mindekrans«.

Det har man da vist ikke gjort endnu ...

De første bygninger

Tivoli åbnede noget sent på sæsonen, nemlig den 15. august 1843. Bygningerne var rejst i løbet af et par måneder efter Carstensens egne udkast, men under ledelse af arkitekt H.C.Stilling, som gav haven det omfang, der ikke blev rokket meget ved i de næste 50 år. Dog fik direktionen i 1866 militærets tilladelse til at »regulere og afgrave« et stensat gærde, der ud imod Vesterports ravelin begrænsede grunden til denne side. Umiddelbart op til dette gærde lå Slukefter, som nu blev revet ned og erstattet af varietébygningen længere fremme ved kanten af voldgraven, den tidligere omtalte Kisten.

Tivolis areal var ikke som det nuværende – gik kun på en kort

strækning lige så langt mod syd som nu, men til gengæld længere mod vest. Haven gik helt hen til det sted, hvor man fire år efter Tivolis åbning indviede banegården på Danmarks første jernbane, og det vil sige godt ind på den nuværende hovedbanegårds bebyggede område. Den første Bernstorffsgade kom til at gå mellem Panoptikonbygningen og den nuværende banegrav, og den var i mange år Tivolis begrænsning mod vest.

I de første år var terrænet ikke spændende, når man kom lidt væk fra voldgraven og dens nærmeste omgivelser. Det meste var flad mark.

Hvor nu Nimb ligger, var der kartoffelmark, indtil Carstensen, Stilling og deres folk gik i gang i 1843.

I den første halve snes år betalte Tivolis aktieselskab omkring 550 kroner i årlig leje af den 60.000 kvadratmeter store grund, erlagt i gode rigsbankdaler. Fra og med 1868 måtte Tivoli underskrive treårige kontrakter med ingeniørkorpset på krigsministeriets vegne, og nu var den årlige afgift 3000 rigsdaler, 6000 kr. efter møntreformen i 1875. Da kommunen overtog de militære områder, steg lejen til 6000 rdl. (12.000 kr.), og i 1893 var prisen 80.000 kr. I 1913, da haven fyldte 70 år, var lejen på

120.000, men nu var arealet også kommet op på ca. 80.000 kvadratmeter. Hvad der var gået tabt mod vest ved den nuværende Bernstorffsgades anlæggelse, var vundet ind og mere til i syd, hvor haven bredte sig indtil Tietgensgade på hele strækningen. Tivoli havde med andre ord fået det omfang, haven har i nutiden.

De første bygninger blev rejst af bindingsværk med tag og vægge af lærred! Det har været en hvas tjeneste for syngepiger og publikum på blæsende og regnfulde dage, når sydvestenvinden stod ind fra Kalveboderne nogle få stenkast derfra. Efterhånden blev bygningerne naturligvis af en mere permanent art og mere velegnede til det danske klima. I både Divan I og Divan II skal der skjule sig rester af bygninger fra 1840'erne, som Carstensen selv har givet udkast til.

Det nuværende kunstfærdigt udførte gitter stammer fra 1898. Hovedindgangen og dens to facadebygninger blev opført i 1890 af arkitekterne Blichfeldt og Bergmann. Nærmest hovedindgangen ligger Pantomimeteatret, opført som et kinesisk tempel efter tegninger af Vilhelm Dahlerup. Det er den ældste nogenlunde uforandrede bygning i Tivoli i dag.

Da Georg Carstensen forlod Ti-

Fra det ældste Slukefter i Tivoli

voli i 1848, manøvreret ud af sin egen aktieselskabsbestyrelse, var haven ifølge en af hans efterfølgere, Bernhard Olsen, i »ufærdig og sørgelig derangeret forfatning«. Hans efterfølgere var retskafne, men udygtige borgermænd, me-

ner Olsen, dog med teatermaler C. F. Christensen som en hæderlig undtagelse i årene 1851-54. Han sørgede for vandtætte tage til alle bygninger og for at engagere udenlandske artister på samme plan som i Carstensens tid, hvad det

åbenbart havde knebet med i de første sæsoner efter hans afmarch.

I 1857 blev den kendte viseforfatter Adolph van der Recke artistisk direktør under kontorchef Melsing fra magistraten, der synes at have været tivolidirektør som en slags hobby. Da Recke døde i 1868, blev han efterfulgt af løjtnant Bernhard Olsen, som jeg citerede før og som vil blive omtalt sidenhen for andre store forehavender, han gav sig i kast med i Vesterbros Passage.

H. C. Lumbye og hans sønner

Tivolis store musikalske trækplaster fra starten var Hans Christian Lumbye, »en genial dansk komponist, navnlig særlig af dandsemusik«, som det hedder om ham i et leksikon, der udkom i 1872, det år, da han trak sig tilbage fra podiet. Lumbye blev ansat som musikdirektør i Tivoli i en alder af 33 år og var langtfra noget ubeskrevet blad i det københavnske musikliv. Han havde spillet i militære musikkorps, fra han var 14 år, men havde i efteråret 1842 holdt en række koncerter med stort danseorkester à la Strauss i Hotel d'Angletteres store sal. Det var dem, der fik Carstensen til at henvende sig til Lumbye forud for åbningen af Tivoli.

Da Lumbye første gang stod på podiet på den senere så berømte haves åbningsaften, var hans kone højgravid. 11 dage efter fødte hun en søn, der efter Carstensen fik navnet Georg. Både han og hans ældre bror Carl blev kendte navne i den musikalske verden, omend de begge livet igennem stod i skyggen af deres berømte far. Georg Lumbye overtog ikke som ventet af mange dennes stilling, da han trak sig tilbage, men først da efterfølgeren Baldouin Dahl døde i 1891.

H. C. Lumbye blev også orkesterdirektør i Casino, som Carstensen åbnede i 1847 som en indendørs pendant til Tivoli, hvor københavnerne kunne afreagere deres trang til festivitas i vinterens triste tid. Det var dog først og fremmest Tivoli, »den store Lumbye«s navn var knyttet til, skønt han i årenes løb også fejrede store triumfer ude omkring i Europa, hvor han turnerede uden for sønsen.

»Lumbyes musik sprudler af ild, liv og følelse,« hedder det i førnævnte leksikon fra hans egen tid, »og selvom man forlængst er ude af dansen, vækkes ikke blot fortidens minder ved hans livlige toner, men selv de gamle been sættes i bevægelse, man slaaer uvilkaarlig takten med fødderne og rokker med hovedet og følger med foryn-

get liv i tankerne den hvirvlende kreds. Som dandsecomponist indtager Lumbye en fremragende plads i tonernes rige og hører ubestridelig til vor tids største mestre i denne retning. Blandt hans meget talrige compositioner – og de ere næsten alle uden undtagelse smukke – turde vel hans *Champagnegalop* og *Drømmebilleder* indtage den første plads«.

Såvidt den gamle leksikonskriver, der sikkert er identisk med værkets redaktør, cand.theol. P. Larsen. Andre havde næppe turdet udtrykke sig i så subjektive vendinger i et opslagsværk.

H. C. Lumbye skrev mange af sine mest berømte værker for orkestret i Tivoli, og de er som bekendt på repertoire den dag i dag som musik, der er uløseligt forbundet med den gamle have ved Vesterbros Passage. Til den første jernbane, der udgik et par stenkast fra hans koncertsal, komponerede han i 1847 sin *Jernbanegalop*.

Carl Lumbye blev i 1856, kun 15 år gammel, medlem af sin fars orkester og var senere musikdirektør en række steder, bl.a. til Casinos berømte maskerader og i Concert du Boulevard – for så endelig at overtage dirigentstokken i Tivolis harmoniorkester, der trofast plejede de store traditioner fra hans fars tid.

Georg Lumbye blev i en ung alder musikdirektør i Concert du Boulevard og siden i National, Cirkus Varieté og om vinteren 1870-80 hos Blanche i Stockholm. Han efterfulgte som nævnt Dahl som leder af koncertsalens orkestre, men måtte kort tid efter trække sig tilbage på grund af en nervelidelse. Han var derefter i en årrække kapelmester om vinteren hos Wivel, indtil et nervesammenbrud i 1908 satte en stopper for hans karriere.

Begge H. C. Lumbyes sønner har komponeret en lang række dansekompotioner og gik altså helt i deres berømte fars fodspor.

De casortiske pantomimer

Den form for teater, man dyrker på Tivolis berømte påfuglescene, har rødder helt tilbage i den italienske håndværkerkomedie, *commedia dell'arte*, der havde sin blomstringstid i 15- og 1600-tallet; men den har fået sin ganske særlige danske form, som man kalder den casortiske pantomime. Den skriver sig tilbage til begyndelsen af forrige århundrede.

Italieneren Pasquale Casorti og hans landsmand Antonio Cetti optrådte i 1801 på hofteatret, der nu er teatermuseum, med bl.a. *Harlekin bombarderet*, *Harlekin skelet* og

Harlekin statue. Selvom hans trup ikke blot dyrkede pantomimen, men også viste kraftprøver og behændighedsøvelser, blev han grundlæggeren af den særlige gren af pantomimen, der siden har båret hans navn her i Danmark. Han opholdt sig ellers kun her i landet i et par år.

Hans søn Giuseppe Casorti blev i Danmark i 1802, da det øvrige selskab rejste videre. Han var på det tidspunkt en bedaget herre på 53 år, men gjorde stormende lykke som Pjerrot i familien Prices lille fjællebodsteater på Vesterbro. Torben Krogh hævder i *Dansk Biografisk Leksikon* i 1934, at det var »ene og alene hans skyld«, at denne ejendommelige kunststarts ældgamle traditioner blev bevaret her i landet.

James Price var født i England i 1761 som medlem af en beriderslægt, men han blev stamfar til den berømte danske teaterslægt Price. Han startede i 1795 sammen med sin kone og sine små børn med gymnastiske forevisninger på Dyrehavsbakken, men avancerede i 1801 til hofteatret, hvor han optrådte sammen med Casortierne og Cetti. Snart efter fik han sin egen scene på Vesterbro, i begyndelsen kaldt Det danske National-Sommerteater, men bedre kendt under navnet Morskabste-

atret. Det lå lige over for bymuseet, dengang skydebrødrenes fornemme domicil på det ellers så jævne Vesterbro. Teatret blev solgt til nedrivning i 1845.

Efter James Prices død allerede i 1805 drev hans enke Hanne teatret videre, senere sammen med sin anden mand, artisten Franz Joseph Kuhnt. Hanne Price døde i 1826 og Kuhnt i 1832, og nu overtog sønnerne James og Adolph den populære fjællebod. James Price den yngre blev en fortræffelig Harlekin og som ældre Kassandra, og Adolph Price blev Pjerrot. Han beholdt rollen i næsten 40 år og komponerede selv flere pantomimer, ligesom han med stor dygtighed udførte teatrets dekorationer på Thorvaldsens værksted. Den berømte billedhugger kaldte pantomimen på Vesterbro »stor kunst på sit felt«, og Oehlenschläger har også ved en lejlighed udtalt sig rosende om Pricernes teater.

Adolph Prices Pjerrot, som han havde lært af Giuseppe Casorti, var den figur, som dennes far havde ført med sig til Danmark i århundredets begyndelse. Giuseppe havde i 1819 forladt Danmark i en alder af 70 år, men var kort efter vendt tilbage for at tilbringe sit otium under beskedne former på Vesterbro – nær ved vennernes teater, hvor hans fars

ånd levede videre. Casorti den yngre døde i 1826.

Pricernes teater var ikke i stand til at konkurrere med Tivoli og lukkede i Tivolis tredje sæson. Adolph og James Price og deres koner, der også optrådte i pantomimerne, rejste siden rundt og var bl.a. engageret på Alhambra mellem Gammel Kongevej og Frederiksberg Allé, som Georg Carstensen havde grundlagt som konkurrent til sit eget Tivoli, der havde vist ham vintervejen.

Adolph Prices sidste scene blev hofteatret på Christiansborg, hvor hans far omkring 70 år tidligere havde påbegyndt pantomimerne sammen med Casortierne. Flere yngre medlemmer af familien Price gjorde springet til Det kongelige Teater, hvor de har haft berømte efterkommere indtil nutiden.

I 1842 havde Pricerne engageret den unge Niels Henrik Volkersen til Morskabsteatret, hvor han under Adolph Prices ledelse lærte Pjerrotfiguren til bunds. Han havde allerede et par år forinden forsøgt sig i rollen andetsteds under instruktion af Philippe Pettoletti, der mange år tidligere havde optrådt sammen med Casorti.

Volkersen blev Tivolis første Pjerrot og tillige den mest fejrede gennem tiderne. Han spillede rol-

len første gang hos Carstensen den 11. oktober 1843, da han var Pjerrot i *Den mekaniske statue* ved afslutningsforestillingen for Tivolis første sæson. Han blev straks ved starten af næste sæson fast knyttet til Tivoli, og siden har de casortiske pantomimer været led i havens program.

»Denne enestående trofasthed mod den gamle kunstart skyldes hovedsagelig Volkersens indsats,« skriver Robert Neiiendam i 1944. »Hans ånd svæver over Pantomimeteatret, som H. C. Lumbyes ånd over koncertsalen, selvom der må siges at være et svælg mellem Volkersen og Pjerrots senere fremstillinger.«

Volkersens Pjerrot var solidt forankret i den casortiske tradition, men han gjorde alligevel figuren mere dansk. Pjerrot som en hyggelig dummeper, der er vældig fiffig udi egen indbildning, skal være Volkersens værk.

På Tivolis 50 års jubilæum den 15. august 1893 var Volkersen for svag til at spille Pjerrot, men støttet af sin efterfølger Peter Busholm viste han sig på scenen i det hvide kostume, han havde tumlet rundt i på de skrå brædder i så mange år. 14 dage efter døde han, 73 år gammel.

Den gamle Pjerrot havde udtrykt sin egen enkle livsvisdom i et

digt, som synes at være inspirationen til et kendt gruk af Kumbel:

En stymper den, som ej
kækt tør en spøg forsøge,
men større stymper den,
som kun forstår at spøge.

Svag er den alvor, som
ej frisk ad spøgen smiler,
men svagere den spøg,
som ej på alvor hviler.

Foran Pantomimeteatret blev der i 1896 rejst en buste af Volkersen i Pjerrots antræk, udført af billedhuggeren Aksel Hansen. Ved dens afsløring blev der sunget en sang af Erik Bøgh, hvori det bl.a. hed:

Hans minde skal herinde
i folkehaven stå,
så de, der nu er små,
engang som gubber grå
bevidne kan,
at nåed' han
ej rang og stand,
sit kunstner-monument
har til fulde han fortjent.

To udlændinge om Tivoli

Det siger næsten sig selv, at utallige memoireforfattere har beskrevet oplevelser i Tivoli; men vi skal her indskrænke os til at nævne et par af dem, en islænding og en englænder, der begge besøgte den alle-

rede da berømte have i 1870'erne. De var forskellige som nat og dag, men det gør ikke deres iagttagelser ringere.

I 1876 var islændingen Eirikur Olafsson, en bonde med et vist håndelag som skribent, på besøg i København. Han skrev efter hjemkomsten *En liden Rejseskildring*, hvori han også fortalte sine undrende læsere i Island om Tivoli, som en landsmand i København havde forevist ham:

»Så tog Peter Bryde mig med i en sporgvogn til et forlystelsessted, som hedder Tivoli, det ligger i byens udkant, og der er et stort hegn med store egetræer imellem; indenfor var der meget smukke teatre, og et af dem var så strålende indvendigt, at jeg ikke kunne forestille mig noget prægtigere i hele verden. De begynder at optræde i skumringen og slutter halvtolv-tolv. Selvom det er bælgmørkt og overskyet, er hele forlystelsesstedet strålende oplyst af utallige gaslygter. Denne aften var menneskemængden derinde 14.000. Det kostede 50 øre for voksne og 25 øre for børn at komme ind og se alt. Både denne aften og alle andre var der en masse mennesker fra England, Frankrig, Norge og Sverige og fra selve Danmark for at se og prøve forlystelserne«.

Olafsson er vældig begejstret for

pantomimeteatret, hvis forestilling han skildrer meget indgående. Han sammenligner Harlekins dragt med »skæl på en levende havsild«, for hans landsmænd og læsere deroppe på sagaøen skulle jo have noget kendt at sammenligne med. Harlekin danser behændigt med Kolombine, men går pludselig fra hende:

»I det samme øjeblik kommer der en høj og kraftig mand i hvidt tøj ind på scenen, han har ikke noget hår og skæg, hans ansigt er dækket af en maske, kæften på ham når helt ud til ørerne, næsen lang med en stor vorte på spidsen, hans øjne var sorte og store, og på knolden havde han noget, som hverken lignede en hat eller en hue, og han så ynkelig ud. Den smukke pige blev stående stille på scenen, og den lange Jøkel går hen til hende og tager hatterædslen, som han havde på hovedet, af for hende, bukker med mange komplimenter, men hun lod, som om hun ikke så det«.

Næsten bevægelse for bevægelse gengiver han den del af pantomimen »Pjerrot vanvittig af kærlighed«, han og hans landsmand nåede at se.

Den engelske memoireforfatter, der har omtalt Tivoli fra den samme periode, er sir Edmund Gosse, der i 1872 og 1874 var på

langvarige ophold i København og lærte en lang række af vort åndslivs ypperste navne at kende, bl.a. den aldrende H. C. Andersen. Gosse var mildt sagt ikke begejstret for Tivoli. Han skriver:

»Da det blev rigtig aften, lå hele haven i det smukke vejr så eventyrligt forvirrende som nogen kunne ønske sig. Og livet udfoldede sig ret med sin særegent danske karakter af vidtgående demokrati. Her så man en arbejdsmand standse udenrigsministeren for at bede om ild på cigaren; der stod en høker og hans familie og morede sig over det samme skuespil som en fremmed ambassadør.

For dette Tivoli med dets romantiske men unægtelig lidet spændende morsker nærede danskerne åbenbart en særdeles forkærlighed. De er et roligt folkefærd, men har en overdrevet tilbøjelighed for at klistre sig sammen. De kan ikke gå deres vej. Mens timerne gik med stadig samme ensformige underholdning, mødte vi de samme glade ansigter atter og atter. Mit eget selskab var umætteligt; hver gyng, hvert telt, hver båd skulle prøves. « Edmund Gosse slutter sin beskrivelse af københavnernes elskede have med at udbryde: »Meget nydeligt, ja, og meget dansk; men ej her, o Apollo, var bolig for dig! «

Tivolis koncertsal

Tivoli i dette århundrede

I den lange årrække fra 1899 til 1941 var arkitekt Knud Arne-Petersen direktør for Tivoli. Han leverede sammen med Richard Bergmann tegningerne til koncertsalen, der blev opført 1901-02 til afløsning af Glassalen, der i en ganske anden form var Tivolis første koncertsal, hvor H.C.Lumbye svang taktstokken. Den har siden været anvendt som teater og varieté. Petersen tegnede også Det kinesiske Tårn (1900) og den mauriske basarbygning (1909), hvor Nimb fik til huse. Den afløste en basarbygning fra H. C. Stillings tid, som lå midt i den nuværende Bernstorffsgade.

Koncertsalen, der også var et

maurisk pragtstykke med kupler og minareter og hundrede af kulørte lamper, var mellem de mange bygninger, der blev ødelagt i Tivoli under krigen, som vi straks skal høre nærmere om. Det var Glassalen også, men den blev genopført i samme skikkelse, som den havde haft siden 1863, mens en helt ny koncertsal blev opført ud mod Tietgensgade. Pantomimeteatret fra 1874 undgik ødelæggelse.

Tivoli har altid været med på noderne, og den første flyveudstilling i Danmark blev afholdt i koncertsalen i 1919, arrangeret af Det danske aeronautiske Selskab i anledning af dettes ti års jubilæum. Foran indgangen var anbragt et flyveapparat, som Ellehammer havde fløjet med ved et stort

stævne i 1908 i Kiel – to år efter at han havde foretaget Europas første flyvning med maskine på øen Lindholm i Smålandshavet. En 26-årig tysk premierløjtnant ved navn Hermann Göring deltog i udstillingen. Han blev senere en af Europas mægtigste mænd ved Hitlers side.

I 1926 fremsatte arkitekt Gjerløv Knudsen en detaljeret plan om at flytte hele Tivoli til det gamle banegårdsterræn. Den blev formentlig ikke taget alvorlig.

I 1888 havde Tivoli sat besøgsrekord på 100 års dagen for stavnsbåndets ophævelse med ca. 65.000 gæster. Det var det samme antal, der mødte op, da Niels-Jørgen Kaiser for første gang bød velkommen den 1. maj 1976. Første gang haven passerede en million gæster på en sæson var i 1916. Aftenen før afslutningsdagen i 1976 kunne Tivoli indrykke store annoncer i dagspressen, hvori det hed, at haven havde haft 5.481.739 gæster siden 1. maj.

Der har altid været mange restauranter i Tivoli. Tallet er i dag oppe på 23. Det er fire færre end på Dyrehavsbakken.

Schalburgtagen i 1944

Sankthans aften den 23. juni 1944, godt et døgn efter en af krigstidens største sabotager (rekylriffelsyndikatet i Nordhavn), lavede lederen af en illegal flugtrute over Øresund, Tom Søndergaard, og hans folk en genistreg, der fik tyskerne til at skumme af raseri. Der havde kun været fyrværkeri én gang efter den tyske besættelse af landet, nemlig ved det stilfærdige 100 års jubilæum i 1943, hvor også en vis illumination blev tilladt, mod at det straks skulle slukkes, hvis luftværnssirenerne blæste forvarsel. Nu skulle der være fyrværkeri igen – af lutter glæde over den vellykkede storsabotage i Nordhavn, der fik de allierede hæres øverste chef, general Eisenhower, til at sende sabotørerne et personligt, illegalt lykønskningstelegram.

Søndergaard havde i Sverige købt et større parti skibsraketter, og til hver af dem blev der bundet et flyveblad med antityske slagord. Da rådhusklokkerne havde slået deres 11 slag, brød pludselig et orgie af fyrværkeri ud over Rådhuspladsen, Tivoli og store dele af den indre by, også lige hen over taget på det tyske hovedkvarter Dagmarhus, hvor vagterne på platformene med flakskyts blev fuldstændig perplekse.

Petergruppen, en terrorgruppe, som Hitler personlig havde beordret oprettet i Danmark under ledelse af »manden med arret«, Otto Skorzeny, fik omgående besked på at give svar på tiltale. Natten mellem den 24. og 25. juni ødelagde banden, der var ledet af tyskeren Otto Schwerdt med dæknavnet Peter Schäfer og talte senere henrettede masse mordere som Henning Brøndum, Bothildsen-Nielsen og Nedermark Hansen som medlemmer, en lang række bygninger i Tivoli, der efter bombeattentater gik op i luer.

Der deltog ialt 13 i terroraktionen, deraf to tyske kvinder. Bomber blev anbragt i Glassalen, rutchebanen, Rosengården, Taverna og Arena. Efter krigen påstod flere af de arresterede bandedemedlemmer, at koncertsalen kun brændte, fordi en ordre, de havde givet nogle arbejdere om at alarmere brandvæsenet, ikke var blevet fulgt.

Bothildsen-Nielsen forklarede i retten:

»Der var vrøvl med sprængningen af Tivoli, der var indgået i forskellige gruppemedlemmers be-

Tivolis berømteste Pjerrot, Volkersen, har sin statue med portrætmedallion i Tivoli.

Glassalen i Tivoli, mens der spilles revy i sommeren 1978.

vidsthed som et stykke af deres hjerte. Lumbyes værdifulde nodearkiv lå i koncertsalen. Så fik vi et kompromis. Koncertsalen skulle skånes, men spillesalene, rutchebanen og navnlig dansesalene skulle ødelægges. Disse dansebuler henrev nordisk ungdom i racefremmed henrykkelse ...»

Brøndum forklarede, at de havde fået valget mellem at ødelægge Det kongelige Teater, Nationalmuseet eller Tivoli. Neder-

mark Hansen sagde, at ordren til aktionen kom fra Skorzeny, manden der året før havde befriet Mussolini i Italien. Gruppens øverste chef, der ellers ledede den fra Tyskland, hvor han modtog ordrer direkte fra Himmler, var netop på det tidspunkt på besøg i København. Også han havde, som Bothildsen-Nielsen, set sig gal på swingpjatternes »racefremmede« udfoldelser i danserestauranterne.

Brandvæsenet anvendte i be-

kæmpelsen af de mange brande i den folkekære gamle have fem motorsprøjter, en stigesprøjte, fem tendere, 11 påhængssprøjter og en bæresprøjte. Alene 28 strålerør blev sat ind i forsøget på at begrænse ilden i koncertsalen.

Nogen tid efter udsendte det nazistiske Schalburgkorps en erklæring gennem Ritzau, hvori de fralagde sig alt ansvar for terroraktionen mod Tivoli. De hævdede, at den var foretaget af kommunister for at ophidse befolkningen mod Schalburgkorpset og den tyske værnemagt og berede jordbunden for den folkestrejke de få dage efter iværksatte!

Det var tværtimod sådan, at attentatet mod Tivoli og den straks efter udstedte forordning om udgangsforbud i København efter kl. 20 var de dråber, der fik bægeret til at flyde over og befolkningens tålmodighed til at bryde.

På begge sider af Bernstorffsgade

Carl Wivel og Petersens Wivex

I det københavnske forlystelselivs historie er der en enkelt restauratør, hvis navn fik europæisk ry. Det var Carl Wivel, der på hjørnet af Vesterbrogade og Bernstorffsgade skabte den første virkelige internationale storrestaurant i København. Han havde gradvis arbejdet sig op til denne dominerende position; men det var ikke nogen ukendt mand i forlystelselivet, der rykkede ind i Tivolis nye facadebygning ved dens fuldførelse i 1890. Wivel var allerede i 1883 blevet restauratør i Tivoli, idet han dette år overtog den nyopførte Tårnpavillon – ikke at forveksle med Det kinesiske Tårn, der først blev opført i 1900. Tårnpavillonen var bygget i tysk villastil, men er siden blevet udvidet flere gange og hedder i dag Påfuglen. Da Carl Wivel havde en fortid som barber, kaldte københavnernes ham uundgåeligt »barberen i sin villa«.

Wivel havde i 1872 nedsat sig som barbermester i Holmens Kanal, men trådte i 1880 ind i restaurationsbranchen, da han købte café Røde Lygte i Gothersgade 45.

Her tjente han nok til at kunne rykke ind som lejer i Tivoli om sommeren, og i den hektiske udstillingssommer 1888 tjente han en formue og var nu i stand til at slå et større brød op. Chancen kom, da den ene af Tivolis nye facadebygninger blev bestemt til at skulle rumme en restaurant. Den bestod dog i begyndelsen kun af et enkelt ikke videre imponerende lokale med et dameværelse ved siden af samt en terrasse ud imod Tivoli. I resten af bygningen blev der indrettet butikker.

Trods de relativt beskedne forhold blev Wivels årlige leje sat til 10.000 kroner. Kort før restaurantens åbning den 27. juni skrev Aftenbladet, at denne leje var så urimelig blodig, at man på forhånd kunne spå mandens ruin. Det gik unægtelig lidt anderledes. Wivel fik efter et halvt års forløb natbevilling, og han erobrede ét for ét de andre lejemaal, så han kom til at råde over hele bygningen. Han lod vægge bryde ned, og en storrestaurant var skabt. Lokalet blev senere omdannet til bar, da fløjen imod Bernstorffsgade blev tilføjjet.

Der var nu beskæftiget en halv

snes tjenere, og det kolde bord havde vundet ry langt ud over landets grænser. Det stod dækket over en meterbred flade, som strakte sig ned gennem det store lokale. Der var en overdådighed af pålæg og tilberedninger, og bagefter havde man valget mellem tre forskellige supper, flere fiskeretter, hvortil man regnede østers og hummer, to-tre mellemretter, lige så mange slags steg og til slut fire desserter at vælge imellem. Snaps kunne man selv tappe af en kæmpemæssig urne af sølv, som stod på bordet – så meget man ville. Samlet pris for hele herligheden: 3 kroner og 50 øre! Hvis man ville have vin til maden, var der Bordeaux til 3-4 kroner flasken og fransk champagne til godt en halv snes kroner.

Når man tager de fornemme omgivelser i betragtning, har det nok været billigt; men det kolde bords 3,50 var lidt mere, end en overportør på jernbanen ovre på den anden side af gaden fik i løn om dagen! Det var altså næppe DSB's personale, der mæskede sig i Wivel i frokostpausen.

Trods udvidelsen af den oprindelige forretning var den i det lange løb for lille til den succesrige

Interiør fra det gamle Wivel

restaurations mange gæster fra ind- og udland. I 1912 blev en ny fløj bygget vinkelret på den gamle, altså ned ad den ny Bernstorffsgade, der lå betydelig længere inde mod Rådhuspladsen end den gamle Bernstorffsgade fra forrige århundrede, der udgik fra Frihedsstøttens runding.

Med denne store udvidelse var Wivel blevet den største restaurant i Skandinavien, og den var mellem de berømte steder i Europa. De 10.000 i årlig leje var blevet til 135.000 kroner, og alligevel var Wivel en guldgrube.

Carl Wivel, der havde været meget aktivt støttet af sin kone Serine,

en datter af en københavnsk kafevært, trak sig tilbage i 1916 som en hovedrig mand for at nyde sit otium. Han døde i 1922 under et ophold i Monte Carlo, knap 78 år gammel.

Wivel havde allerede i adskillige år haft sin nevø Anton Petersen som kompagnon, da han trak sig tilbage fra ledelsen, og Petersen fortsatte alene til sin bratte død ved en bilulykke i 1929. Han blev efterfulgt i direktørstolen af sønnen Frode Petersen, hvis første opgave var at vælge et nyt navn til etablisementet. Det var sin sag, eftersom det gamle navn var næsten lige så kendt ude omkring i verden som

navnet Tivoli og lige så snævert forbundet med mindet om København for tusinder af velbeslåede turister. Der var sket det, at en datter af Serine og Carl Wivel ikke ønskede at lade retten til at benytte familienavnet overgå til den ny leder.

Der indløb på opfordring en strøm af breve med navneforslag, og Petersen stoppede op ved navnet Wivet; men det viste sig, at der også var en slægt, der havde beskyttet dette navn og ikke ønskede det overført til den berømte restaurant. Wivax var en nærliggende mulighed som udtryk for vitalitet; men Frode Petersen syntes ikke, vokalerne stod godt til hinanden. Han valgte navnet Wivex. »Det betyder slet og ret ex-Wivel«, forklarede han.

Tippe Lumbye og gullaschtid

I det bevægede tiår 1908-18 var det Tippe Lumbye, der svang taktstokken i Wivel. Han efterfulgte sin far, da Georg Lumbye blev ramt af et nervesammenbrud, men havde iøvrigt spillet i dennes orkester hver vinter siden 1905. I øvrigt havde Tippe, hvis døbenavn var Theodor, haft sin musikalske debut i Tivolis koncertsal allerede som 13-årig. Han spillede cithersoloen i sin farfars »Drømmebille-

Avisudklip fra Berlingske Tidende 2. oktober 1930. Konditoriet Bristol optog gennem nogle årtier en del af den nuværende restaurant Piano i Grand Hotel, men havde selvstændig indgang fra Vesterbrogade og fortousservering om sommeren. Bristol var meget populær blandt damer på shopping.

HOLLBÆK TRIOEN

KONCERT
HVER AFTEN
KL. 6 1/2 - 12

HOTEL TERMINUS

der« ved den store fest i anledning af Tivolis 50 års jubilæum.

Tippe Lumbye har skrevet en festlig erindringsbog, der hedder *I Familie med Tivoli*. En stor del af bogen handler naturligt nok om den begivenhedsrige tid i Wivel. I 1908, da han afløste sin far på podiet, blev det et helårsjob at være musiker i Wivel. Tidligere havde man åbnet vinduerne om sommeren, når harmoniorkestret gav koncert i det fri, så ikke blot gæsterne på terrassen kunne nyde musikken; men nu var der stort orkester inden døre også om sommeren.

Tippe Lumbye skildrer sin arbejdsplads som »Københavns smukkeste og mest populære restaurant«, hvor »alle samfundslag mødtes i gemytligt samvær under de Wivelske viftopalmer«. Lidt senere skriver han: »Københavnerne betragtede Wivel som et vintertivoli, hvor man på en harmløs måde og for en billig penge kunne slå gækken løs«.

Det kan være vanskeligt at be-

GRAND RESTAURANT
"WIVEL"

Dajos Bélas Jazz-Band
spiller

om Eftermiddagen
fra Kl. 3³⁰—5³⁰.
Kaffe, The Complet Kr. 2.50.
DANS

om Aftenen
fra Kl. 10 (22) til Slut.
Souper Kr. 5.00.
DANS

Bordbestillinger modtages ved Restaurantens Inspektør: Telf. C. 838

Byens smukkeste
Konditori

Efter endt Ombygning genseendes nu Byens smukkeste Konditori »BRISTOL«. - Det kendte, hyggelige Interiør er bibeholdt, men suppleret med en skinnende, amerikansk Soda Fountain, hvorfra skæftes vidunderlige artniks og serveres de lækre Desserter i en Rigdom af behagelige Former. - Det intime Kapel spiller de sidste moderne indsmilende Melodier i Tiden tra 3-5 1/2 og fra 8 1/2 - 12.

KONDITORI
Bristol

Grand Hotel København. • Vesterbrogade 9 • Telef. 1632 (fri Notering)
Fineste Konditori. Været bringes over hele Byen.

dømme, om gamle priser har været billige, når man ikke nøje kender datidens lønninger og udgifter til livsfornødenheder; men det siger dog en del, at der ligefrem blev fremsat trusler om boykot i pressen, da Wivel satte prisen på en kande kaffe op fra 20 til 25 øre. Det var dobbelt så dyrt som i Bræddehytten, den tidligere nabo, der var flyttet længere ud ad Vesterbro til.

Når Lumbye fortæller, at man først ved 4-tiden om morgenen fik sendt de sidste gæster ud i passagen, har det nok kun været de store aftener, han har haft i tankerne – lørdage i turistsæsonen, Tivolis åbning og fødselsdag og lukning og andre særlige lejligheder. En natbevilling varede nemlig dengang kun til klokken 3.

En ganske særlig aften indtraf den 20. maj 1913, da der var valg til folketinget. Selv de store nætter har nok gået relativt stille og roligt for sig, men valgnatten 1913 kom Wivel til at danne rammen om rene skandaleoptrin med slagsmål på terrassen. Der blev aftenen igennem oplæst valgresultater mellem de musikalske præstationer og dansen i den tæt pakkede sal, og diverse bifalds- og mishagsytringer havde inden midnat en nogenlunde civiliseret karakter. Kapelmesteren fik af direktionen

ordre på at afslutte aftenen med at spille et potpourri, hvori *Kong Christian* indgik, og hvis det blev krævet meget energisk af publikum, skulle kongesangen gives da capo, men kun en enkelt gang. Sådanne skete det også; men da musikerne havde forladt tribunen, blev den bestøget af en kendt tandlæge og kabaretkunstner, Leon Restorff, der satte sig til flyglet og spillede *Kong Christian* endnu en gang. Det gentog sig, da et lærrende selskab blev ved med at kræve sangen spillet, men tilsidt blev det et andet selskab et nummer for broget, og de blev sidende på deres pladser – især fordi der blandt dem var en herre, der på grund af en legemsfejl døjede med at stå op gennem længere tid. En bande »unge løjtnanter og adelige levemænd«, som Ekstrabladet (der endnu ikke delte navnet i to dele) skrev dagen efter, »insulterede dem på det groveste, ja, endog lagde hånd på den syge mand«.

Restorff og de unge rigmænd blev ved at provokere resten af nat-ten, og en enkelt gæst fik et glas i hovedet, så blodet flød. Det blev avisstof i mange dage, og det synes – trods direktør Petersens benægtelse – at være godtgjort, at tjenere og inspektør havde været lovlig imødekommende over for de op-

stemte højremænd og nærmest havde taget parti for ballademagerne. Det var jo kendte rigmands-sønner, hvis fædre lagde mange penge i restauranten til daglig, og som selv var kendt for at være rundhændede over for tjenende ånder, når de var ude på vulkaner.

Denne skandalenat var en undtagelse; men under den første verdenskrig, da forskrækkelsen havde lagt sig, holdt et nyt publikum sit indtog i de fornemt udstyrede lokaler i løbet af 1915. Det var »de nye rige«, »gullaschbaronerne«, »dængserne« og hvad man nu kaldte dem – krigsmillionærerne, der spekulerede på børsen og åd og drak sig gennem krigen, mens nøden bredte sig i København, og tusinder blev hjemløse. Det var især på eksport af underlødige konserver til tyskerne, sammenfattet under fællesbetegnelsen gullasch, der blev tjent enorme summer, og man sagde i mere besindige kredse, at der døde flere tyskere af dansk gullasch, end der døde af fjendens kugler. Endog selvdøde dyr fra Zoologisk Have skal have fundet vejen til de tyske kødgryder via Københavns Børs.

De nye millionærer købte kæmpelejligheder, strandvejsvillae og gamle landslotte, men trak samtidig hele huslejeniveauet i vejret, så masser af mennesker måtte gå fra

hus og hjem. Mens champagnepropperne knaldede nat efter nat under sindsoprivende orgier, som gullaschbaronerne holdt sammen med deres med brillanter og juveler overhængte damer, måtte kommunen uddele mad og brændsel til stedse længere og længere køer af nødstedte, og det skumle kvindefængsel på Christianshavn blev åbnet for husvilde.

»Hjernerne var fyldt med gullasch,« skrev Tippe Lumbye om krigsmillionærene, han og hans store orkester forlystede aften efter aften og nat efter nat. Spækhøkere blev til konservesfabrikanter, og »Christian den fjerdes traverbane«, som børsen blev kaldt, var fyldt hver dag af en skrålende menneskehob, der jobbede papperne op i svimlende højder:

»Når det regner på præsten, drypper det som bekendt på degenen, og en del af guldstrømmen flød igennem de wivelske lokaler. Pengene skulle jo bruges og helst på en sådan måde, at andre kunne se det, og netop hos Wivel mødtes »tout Copenhague«. Og intet var for dyrt, selv om den følelige vareknaphed fordyrede alting over al sund sans. Men det spillede ingen rolle, om en flaske champagne kostede 100 kroner, eller en halv flaske Meukow 42 skulle betales med 60 kroner. Blot det var dyrt.

Tjenerne hos Wivel tjente styrtende med penge, og der betaltes ofte op til 50 kroner for at reservere et bestemt bord. Det var et kosteligt syn at se disse krigsmillionærer og deres madammer tage Wivel i besiddelse.

Det var dog ikke lutter småhandlende, der med et slag var blevet rige. Især efter krigen viste det sig, at de fleste i forvejen veletablerede skibsredere i høj grad havde redet med på bølgen. I hele gullaschtiden var en meget omtalt skibsreder og bygherre stamgæst i Wivel. Han troppede op i spidsen for et følge på 20-30 personer, der ofte indtog både frokost, middag og aftensmad i restauranten og fortsatte samværet om natten i hans luksuslejlighed. I reglen lykkedes det at få Tippe Lumbye og nogle mand af orkestret med, og foruden at de blev fyrstelig betalt for at spille under det natlige orgie, deltog de i det som gæster ganske i det omfang, de ønskede.

Intet under, at kapelmesteren ved krigens slutning sagde sin stilling op og tog sig et sabbatår i Sydfrankrig! Og mærkeligt er det heller ikke, at spekulanternes grove udskjelser førte til syndikalisternes storm mod børsen.

Den anden Verdenskrig havde også sine krigsmillionærer, men det synes i højere grad end under

første verdenskrig at have været folk, der i forvejen tilhørte samfundets øvre lag. Der blev ikke brug for nogen ny »Takt og tone«, som havde været nødvendig sidste gang, det gik løs, og de mange nye millionærer forsøgte at blive salonfåhige. Der var heller ikke de bratte fald fra de gyldne tider til den rene elendighed som i tiden efter 1918, da næsten alle gullaschbaronerne mistede deres formuer. De, der levede højt på Den anden Verdenskrig, forstod langt bedre at gardere sig, skønt mange af dem blev slæbt for retten efter krigen.

Gyldne tider var det dog også under Anden Verdenskrig i Wivex og Nimb, der siden 30'erne begge havde været drevet af direktør Frode Petersen. I 1943, da Wivex pludselig blev sat ud af spillet ved en ødelæggende brand, lå Nimb imidlertid stille, formentlig på grund af undtagelsestilstanden og udgangsforbudet, der var blevet etableret den 29. august.

Branden i Wivex

Det var den 14. september 1943, Wivex brændte – i modsætning til de senere storbrande i Tivoli uden tilknytning til krigens begivenheder. Aftenbladet skrev på forsiden næste dag:

»En lille gnist fra et elektrisk kasseapparat, en ganske ubetydelig kortslutning – det var begyndelsen til den brand i restaurant Wivex, som nu har gjort 300 mennesker arbejdsløse og ødelagt værdier for millioner. Enhver, der hører om nattens brandkatastrofe, vil føle sig berørt deraf, for Wivex var mere end blot og bar restaurant. Den var blevet en institution, kendt over hele Europa og fast knyttet til København, akkurat som Tivoli er det.

Og titusinder vil mindes festlige stunder i den smukke restaurant, af hvilken der nu ikke er andet tilbage end røgsværtede gobelin-laser, ødelagte bryslertæpper, aske, brædder og knust glas.

Klokken var lidt over ni (21), da det begyndte. Fyrmester Wittenstrøm, som var en af de få, der var tilbage i restauranten, bemærkede en svag lugt af brændt gummi. Der blev lidt senere observeret en tilsyneladende ubetydelig brand bag bufféten, der ligger lige over for musiktribunen i restaurantens midte. Han løb, assisteret af få andre assistenter, hen efter brandslukningsmateriel, og imens greb flammerne om sig med forfærdende hast.

Brandinspektør Amnitzbøll, som ledede det store slukningsarbejde, hvorved 60 brandmænd var

beskæftiget natten igennem, fortalte i morges til Aftenbladet om, hvad der videre var sket:

Uheldigvis var den brandslange, Wivex selv rådede over, og som blev benyttet af funktionærerne ved de første forsøg på at slukke ilden, ikke lang nok. Den skulle sættes til en hane, som er placeret i den fløj af bygningen, der ligger langs med Bernstorffsgade, men den kunne som sagt ikke nå hen til brandstedet.

Imidlertid blev brandvæsenet alarmeret, og vi kom til stede. Det så såmænd ikke særlig betydeligt ud, men så skete der det, at ilden forplantede sig op til loftet, hvor der er et langt hulrum, omtrent som en lang trækkanal. Det hele består af tørre, gamle træbrædder, rørfletninger og puds, og det var et let bytte for flammerne, som åd sig med lynets hast hen mod den lange fløj, som strækker sig fra Vesterbrogade op mod hovedbanegården. Og her var der rig næring til ilden, som bredte sig til et flammehav, der ødelagde alt.

Branden fik et forløb, der kunne minde om branden på Christiansborg slot i 1884. Også her var det lange trækkanaler, der havde fået ilden til at brede sig katastrofalt på kort tid, ligesom det var den let fængelige trækonstruktion, der afstedkom katastrofen. På lignende

måde udviklede sig siden branden i Panoptikonbygningen på den anden side af Bernstorffsgade.

Wivex var før branden med sine 1400 pladser den af alle det nordlige Europas restauranter, der rådede over det største samlede gulvareal, og den var i det hele taget blandt verdens største restauranter. Ifølge de mange journalister og andre gamle københavnere, der berettede om etablisementet i aviserne efter branden, havde Wivex trods sin størrelse ikke virket kolossal, snarere præget af »lun dansk hygge og intimitet«. Alt var gedigent – de udsøgte tæpper var, hvad de gav sig ud for, nemlig meget kostbare. I loftet sad hundreder af små lamper i lange geledder og supplerede de fornemme prismelysekroner, der blinkede i væggenes guldindvirkede spejle.

Forfatteren Otto Rung mødte i Wivex »et stamfast publikum med det præg, som er ganske enestående hvorsomhelst: den demokratiske stilfuldhed! Hjemmets hygge, selskabslivets elegance blev engang lovet københavnernes af en populær hotelejer. Det er løst her i Vesterbros Passages store feststed – og ellers ikke noget andet sted i en europæisk storby«.

Den store restaurant mod Bernstorffsgade var fuldstændig udbrændt, ligeledes køkkenet i

*Det gamle Wivex-hjørne er totalt forvandlet i nutiden.
Gaden i forgrunden er Bernstorffsgade.*

kælderen, hvis rist op til fortovet blev berømt, da den tiltrak hjemløse mænd på grund af de velsignede dufte, der steg op fra dybet. Det var dem, Carl Alstrup sang om i visen om *Manden på risten* og hans ven Lorenzen, der »skred gedulgt«, fordi han mistede lugtsansen. Anton Petersen uddelte fra dette køkken stakke af madpakker om morgenen til de arbejdsløse »på risten«, dog efter si-

gende med en venlig henstilling om at lade være med at tage opstilling uden for den fine restaurant, når gæsterne begyndte at indfinde sig.

Direktionen regnede ikke med muligheden af nogen sinde at kunne genåbne Wivex i den gamle bygning, men det lykkedes dog allerede inden krigens afslutning at få indrettet et midlertidigt koncertlokale i den mindst skadede del

af ruinen ud imod Vesterbrogade. Med en del af personalet fra Wivex havde man kort efter branden åbnet Nimb, der som nævnt havde ligget stille i nogen tid. Begivenhederne i slutningen af august havde medført udgangsforbud efter kl. 20; men da det blev hævet, gled restaurationslivet atter ind i krigstidens vante gænge, blot med den ikke uvæsentlige forskel, at Wivex manglede. Det blev først genåbnet

som restaurant efter krigen, da man igen kunne få materialer til den store genopbygning og den stilfulde indretning, uden hvilken man ikke dengang kunne forestille sig et etablissement under navnet Wivex. Indvielsen af det genopstandne Wivex skete den 6. november 1946.

Nimb

Det vil her være på sin plads at fortælle lidt om Nimb, der i hvert fald i Frode Petersens tid har kunnet konkurrere med elegancen i hans største forretning, Wivex. I bogen *Mit København* skrev Carl H. Clemmensen i 1939, at Nimb var »uden sammenligning byens fineste aftenrestaurant«. Den har nok siden sin start været en betydelig konkurrent til Wivex, som den i 1935 kom til at gå hånd i hånd med og kom til at afløse efter brandkatastrofen i 1943.

Restauranten var grundlagt inde i selve Tivoli af Vilhelm C. Nimb, der var søn af en rugbrødsbager og senere ejer af Nyholte kro. Vilhelm giftede sig med Louise fra Holstebro, der allerede som 17-årig ved svigerfars død rykkede ind som krokone i Nyholte. Ægteparret Nimb gjorde deres kro berømt ikke blot som udflugtssted for københavnere om sommeren,

men også som et ypperligt madtempel, og det varede ikke længe, før København havde indfanget dem. Her blev de efterhånden ledere af en lang række store restauranter – Rigsdagens restaurant (Snapstinget i Christiansborg før branden i 1884 blev i reglen blot kaldt Conditoret), Studenterforeningens, Industriforeningens og restauranten på Klampenborg Væddeløbsbane samt Dian II i Tivoli om sommeren.

Louise skrev en række koge- og syltebøger, hvoraf måske *Tolv opskrifter om tomater* (1900) er den mest bemærkelsesværdige, eftersom hun var en af de første, der anvendte denne frugt i husholdningen. Hun fik dem fra gartner Suhr i Tårnby, pioneren blandt danske tomatgartnere, der var glad for, at københavnere af selveste fru Nimb fik at vide, at tomater ikke var giftige.

I et kuriøst bogværk fra 1895, *Kogebog for musikalske husmødre*, hævdes det i en visetekst, at fru Nimbs mad bliver så god, fordi *Georg Lumbye spiller, mens hun kartofler piller*.

Ægteparret Nimb var kendt i hele byen og vandt mange trofaste venner, blandt dem Herman Bang, der en overgang boede hos dem og betragtede fru Nimb som sin moderlige veninde. Han skrev i

deres hjem debutromanen *Håbløse slægter*, der blev konfiskeret som usædelig i 1880. Også døtrene Henriette og Zerina Nimb var mestre udi madlavningens kunst. Herman Bang skrev engang til Henriette:

Det er forfærdeligt, hvad du laver,
dog tidens tand ej din nimbus gnaver,
thi skønhedsminder du sat dig haver
i fede kinder og runde maver.

De to søstre overtog restauranten, efter at forældrene var døde, Vilhelm Nimb i 1900 og hans kone i 1903. De flyttede den i 1909 til den ny bazarbygning, som Tivoli havde ladet opføre ud til Bernstorffsgade kort efter denne gades anlæggelse. De lod i 1913 forretningen overgå til et aktieselskab.

I bogen *København under Buelamperne* mindes københavnerjournalisten Viggo Schiørring frk. Zerina Nimb som en herlig fortæller. Hun fortalte engang journalisten, at hun en dag havde råbt ud gennem køkkenlemmen: »Hvor bliver dog den torsk til grev Frijs af?« – og fået svaret fra den elegante, men formentlig lidt betuttede kongelige staldmester: »Men søde frk. Nimb, jeg står jo her!«

Da et ældre ægtepar i hendes mors tid var kommet ind i restauranten og var begyndt at pakke madkurv ud, havde overtjeneren sagt til fru Nimb, at de naturligvis skulle vises ud, hvorpå den berømte restauratrice havde svaret: »Nej, de skal behandles om muligt endnu bedre end andre!«

Den tidligere nævnte Carl H. Clemmensen har sammenlignet Nimbs terrasse med et krydstogtskib for millionærer: »Når man blot ser på de vuggende lamper under det spændte solsejl og lytter til den sagte dansemusik inde fra salen, kan man godt få fornemmelsen af, at man sejler gennem den lyse danske sommernat ombord på en stor luksudamper.«

Her slutter man mest harmonisk en smuk sommerdag i Tivoli, for her er man både ude og inde. Man er i Tivoli og dog ikke midt ude i trængslen. Elegante småselskaber strømmer ind på terrassen og, efterhånden som det bliver køligere, ind i det festlige restaurationslokale med de rosafarvede spejle, bløde tæpper og små lamper på bordene.

Her gør Clemmensen et par små iagttagelser:

»Her sidder, ensom og bleg og interessant, Christian Houmark og tænker på det Nimb, der var præget af navnene Herman Bang og

Zerina, og her er minsandten også direktør Frantz L. Olsen, en af Nimbs ældste stamgæster fra den rigtig gamle tid, da champagnen flød lidt rigeligere end nu«. Og det var altså i 1930'erne, da forfatteren gjorde forstudierne til *Mit København*.

Frantz L. Olsen vedblev også i sin høje alderdom adskillige år efter krigen at komme daglig i både Nimb og Wivex. Han var grundlægger af det første firma i Danmark, der drev erhvervsmæssig polering af vinduesruder og spejle, og det var Tivolis kontorer og store restauranter i og omkring Tivoli, der var grundstammen i firmaets kundekreds. Det blev grundlagt i 1896 som Kompagniet for Spejl- og Vinduespolering, men i en nyere tid, da der ikke længere var mægtige spejle i alle større restauranter, blev navnet forkortet.

Nimb slap for lukning i efterkrigsårene, men undgik ikke en betydelig demokratisering, som hverken forannævnte Olsen eller Houmark eller Clemmensen kom til at opleve. De ville nok heller ikke have syntes om det.

I hele den nævnte blomstrings-tid var det naturligvis kendte orkestre, der stod for koncert- og senere dansemusikken, således i en lang årrække Jens Warny, der var

ansat i Nimb fra 1917 til 1935. Han gjorde med andre ord en stor del af gullaschtiden med, da det flød med penge til musikerne, som han har berettet om i fødselsdagsinterviews. »Og det var ikke sjældent, at jeg ud over min løn havde 2000 kroner med hjem om måneden,« fortæller den 84-årige Warny i *Familie Journalen* i april 1978. Han har i øvrigt op gennem sin lange karriere musiceret flere andre steder i kvarteret – således både i Industricafeen, Wivex og Terminus, sidstnævnte sted gennem seks år i en periode efter krigen.

Nimb har i efterkrigstiden haft meget levedygtige cabaret'er. I Fritz Rusickas og Kate Roséns cabaret Mon Coeur blev i sin tid lanceret det berømte par Nina og Frederik.

Wivex efter krigen

Efter vor lille udflugt til Nimb i Bernstorffsgade, der som nabo har det folkelige forlystelsesetablisement Københavnerkroen, vender vi tilbage til Wivex, hvis middagskoncerter blev transmitteret af radioen som faste programpunkter op gennem 30'erne og 40'erne, hvor den navnkundige Teddy Petersen svang taktstokken. Den sidste halve snes år før krigen er blevet karakteriseret som

den lette musiks guldalder her i Danmark, og den blev dyrket efter alle kunstens regler i Wivex med fire koncerter for fulde huse i døgnet. Og om aftenen dansede publikum til tonerne af Teddy Petersens store orkester, damerne i de dyre rober og mændene i smoking, der skulle sidde, som om den var smurt på med en pensel.

Kapelmesteren var lykkelig, da han under branden i 1943 fik reddet alle sine kostbare noder, hvoraf der var talrige specialarrangementer og håndskrevne manuskripter, som var uerstattelige. De var beskadigede af røg og vand, men lod sig næsten alle rekonstruere. Teddy Petersen, der på det tidspunkt havde dirigeret orkestret i Wivex i tolv år, vendte tilbage til det genopførte etablissement, men forlod det i 1947 og gik over til radioen.

»Tiden er løbet fra gaffel- og bøfmusikken,« sagde han senere, da han blev spurgt, hvorfor han forlod den restaurant, hvor han havde fejret så store triumfer og var blevet Danmarks mest populære kapelmester. Tiden var ikke alene løbet fra denne særlige servering af den lettere musik, men i nogen grad fra begrebet storrestauranter i det hele taget. Pinen blev for Wivex' vedkommende trukket ud til ind i 60'erne.

30. september 1964 sluttede man af med en festaften med over 1000 deltagere, og der blev nu bare en Wivex Pop tilbage, hvor man kunne drikke en bajer, der var billigere end i mange af byens tredierangs værtshuse. Den store sal mod Bernstorffsgade blev benyttet til en auktion over det kostbare inventar fra Wivex og det knap så kostbare indbo fra Scandia, der også nylig var lukket. Siden blev salen benyttet som »markandiserbutik«, som formanden for tjenerforbundet udtrykte det. Han så naturligvis hellere en restaurant på det berømte sted end det udstillingslokale, den store sal var blevet degraderet til.

Restaurant kom der også igen, efter at overborgmester Urban Hansen en tid havde puslet med tanken om at bygge et stadsteater her, men havde valgt et eksisterende teater i stedet som byens scene. Den lange fløj mod Bernstorffsgade måtte væk, fordi gaden skulle udvides. En ny bygning blev opført lidt længere tilbage, den gamle pavillon til højre for Tivolis indgang blev restaureret, og »en serie slatne pavilloner«, der ligner »et stævne mellem pølsevogne i luksudugave«, som Henrik Sten Møller udtrykte det i *Politiken*, kom til at danne den arkitektoniske del af hjørnet af

Bernstorffsgade og Vesterbros Passage.

I de ny bygninger og den restaurerede pavillonbygning blev der indrettet ikke færre end otte restauranter, der under fællesnavnet Wivex åbnede på det berømte hjørne i marts 1971. Det var Wivex Gourmet Restaurant, Bistro og Veranda, Wivex Festlokaler, Wivex aperitif'en, Tivoliklubben, Pandekagehuset, Risten og Georg V Bar, »det elegante Københavns nye mødested«, der lå i kælderen. Risten lå ud imod Bernstorffsgade og var naturligvis opkaldt efter den, der omtaltes i den gamle vise *Manden på risten*.

Der var slået et stort brød op – alt for stort, skulle det hurtigt vise sig. De første forpagtere af de mange af Tivoli ejede restauranter måtte overlade foretagendet til en britisk-japansk koncern, der oprettede et dansk aktieselskab alene med det formål at overtage forpagtningen. På en generalforsamling 6. april 1975 meddelte man Tivoli, at selskabet likviderede.

På en stor auktion i det gamle Bellacenter i februar 1976 kunne man annoncere »hele etablissementets næsten nye, eksklusive restaurationsinventar« til salg. Efter en gennemgribende ombygning blev dørene atter lukket op, men denne gang til tre biografer med

plads til ialt 500, indrettet af verdens ældste filmselskab, Nordisk Films Kompagni. Til bagsiden kom der sangerindeknejspe som i gamle dage. Et nyt Slukefter mere end 100 år efter, at det gamle blev revet ned og erstattet af Kisten ved stadsgravens rand.

Bræddehytten

Da loven om opførelse af en ny hovedbanegård blev vedtaget i 1904, gik man straks i gang med arbejdet, som blev fuldført syv år senere. Det var grunden til, at Wivels nabo udefter, Bræddehytten, måtte falde i 1905 som offer på trafikens alter. Man skulle bruge en ny gade mellem Tivoli og den kommende banegård, og den lå det populære gamle traktørsted i vejen for.

Bygningen var opført i midten af forrige århundrede og blev i begyndelsen benyttet til noget så bizart som et hunde- og abeteater! Den blev dog snart omdannet til værtshus under navnet Schweiz' Ølhalle Nr. 3. Da traktør Frederik Nielsen overtog stedet i 1876, var han fornuftig nok til at give det et andet navn. Ølhallen blev til Bræddehytten, hvilket formentlig blot skete ved at knæsatte et i forvejen udbredt øgenavn. Nielsen skabte et af de populæreste mad-

Bræddehytten, der lå hvor nu Bernstorffsgade munder ud i Vesterbrogade.

og drikkehempler i datidens København og var selv vært til det sidste.

Selvom man måske nok har været klar over, at inflation ikke ligefrem er en historisk nødvendighed i Danmark, vil det nok alligevel få de fleste restauratører og restaurationsgæster til at studse en kende at læse følgende om Bræddehytten, skrevet af den populære kapelm-

ster og dansekomponist Olfert Jaspersen:

»Det vidunderlige ved Frederik Nielsen var, at han ikke lavede om på sine priser i mere end 50 år. Således kostede lammesteg hele året en krone, men til gengæld serverede Bræddehytten ungt dansk lam fra nytår på en tid, hvor intet hjem kunne tillade sig den luksus at spise så dyr en ret, som næppe

fandtes på kongens bord så tidligt på året. Kongelig hofleverandør, fiskehandler Frederiksen ved Stranden, fortalte mig, at der var årstider, hvor han måtte levere selve kongen smallere og tyndere rødspætter, end han turde sende til Bræddehytten«.

Det, man studser mest over i nutiden, er de 50 år, hvor der åbenbart ikke har været nogen prisstigninger, hvis Jespersens oplysninger ellers står for deres pålydende værdi. Det er meget tænkeligt, bortset fra at det var Nielsen, der stod for styret i alle disse år.

Komponisten skriver videre i sine erindringer:

»I Bræddehytten kunne man se en minister i samtale med forfatteren Carl Muusmann, kaptajn Weiss og Lumbyerne med deres trommeslager blandet med alt slags godtfolk, når den berømte skildpadde og oksesteg rykkede frem en lørdag eller onsdag aften ved seks-tiden. Man tør sige, at i Bræddehytten var hele Danmark repræsenteret af alle stænder, når Frederik Nielsen greb værktøjet og skar stegen for som den uopnåelige vært og mesterkok han var«.

I 1890 og åbenbart også før og senere kostede en labskovs 30 øre, øl og snaps 8 øre, som steg en smule ved indførelsen af skat året efter, uden at restauratøren behø-

ver at have lavet sine egne priser om, og en stor, saftig bøf med spejlæg den fyrstelige sum af 1 krone. En karaffel brændevin med seks snaps fik man før statskatten til fordel for indførelse af aldersrente for 25 øre.

Blandt de mange skribenter, der har omtalt livet i Bræddehytten, er der bred enighed om, at Niensens gode danske retter altid var tilberedt af de allerbedste varer, der kunne købes for penge, men at hans egen fortjeneste kom i tredje række. Kvaliteten var nummer et og kunderne nummer to på restauratørens private rangstige.

I 1971 skrev en dengang 94-årig mand, Johannes S. Mauritzen, nogle erindringsbilleder i *Vesterbrobladet* og omtalte også Bræddehytten:

»Jeg mindes den som et rum, der altid lå i mad- og tobaksos. Et sted for mandfolk, jeg mindes ikke at have set kvinder der. Det var kendt som et godt madsted med rimelige priser, hvor stamgæster kunne mødes og hygge sig sammen. Der var intet solderi, jeg har aldrig set berusede gæster der. For os madgæster var der ingen adgang herfra til Tivoli. Men i Tivolisæsonen, når orkestrene holdt pause, da kunne vi opleve, at stambordene blev optaget af kendte personer fra Tivolis dirigentver-

den. Der sad en Baldouin Dahl, en Georg eller en Carl Lumbye, en C. C. Møller etc. Så kom de høje ølkrus på bordene, venner sluttede op om dem, og så blev der livligt med snakken og skæmtten. Men stadig kom urene frem – tjenesten derinde i Tivoli skulle jo passes. Og der måtte være tid til at viske det sidste ølskum af skæggene, for en Baldouin Dahl til at give sin snurbart en ekstra vikling opad«.

Den gamle stamgæst fra Bræddehytten bestilte ofte en svingende portion plukfisk eller biksemad for 25-35 øre med ubegrænset adgang til bakker med groft rugbrød. Dertil en rund, som man kaldte det – øl af glas, men tappet af samme hane som de store krus til fadøl. I et almindeligt glas stod den i 8 øre. En lille karaffel snaps kostede det samme for den første, og resten var gratis, hævder Mauritzen. I lokalet var der automat med cigaretter til 5 øre pakken.

Da den hæderkronede gamle »hytte« blev revet ned, forsøgte Nielsen at omplante dens specielle atmosfære til en bygning, der lå, hvor nu Københavnerkroen ligger, men flyttede kort efter hen til hjørnet af Reventlowsgade og Vesterbrogade, hvor nu Piano ligger. Ny Bræddehytte kaldte han sin ny forretning, men skønt han uden tvivl har fortsat med at drive spise-

restaurant efter sine gamle principper, slog den vist ikke rigtig an. Frederik Nielsen døde i 1930. Ny Bræddehytte lukkede 11 år senere, men genåbnede nogen tid efter under navn af Lucullus og har gennem årene haft flere forskellige navne – bl.a. en tid i 60'erne Gamle Bræddehytte. Kun nogle billeder på væggene mindede om den rigtige gamle Bræddehytte, der forsvandt, da århundredet var ungt.

Skandinavisk Panoptikon

Det fremgår af skildringen fra Vesterbrobladet, at musikerne kunne gå fra Tivoli direkte ind i Bræddehytten ad bagvejen. Det var muligt, fordi forlystelseshaven strakte sig længere mod vest end nu. Ved siden af »hytten« lå indtil 1875 et andet træhus, som i nogle år havde rummet Vesterbros Teater. Også her fra kunne man komme ad en bagdør ind i Tivoli, skønt den lå på den grund, hvor efter fjællebods-teatrets nedrivning den første Panoptikonbygning blev opført.

Det var som tidligere omtalt den nuværende Bernstorffsgade, der fastlagde Tivolis grænse mod vest. Da den var anlagt, omtalte Illustreret Tidende den som Tivoligade – et navn, der burde have været vedtaget. Bernstorff kunne

man vel have fundet plads til et andet sted i nærheden af Frihedsstøtten, ja, man kunne jo have bevaret navnet for den oprindelige Bernstorffsgade, selvom den blev afkörtet og gjort til indkørsel til den ny hovedbanegård.

Skandinavisk Panoptikon, der åbnede i den ny bygning ved siden af Bræddehytten i juli 1885, var først og fremmest et vokskabinet, selvom navnet oprindeligt har en videre betydning. På græsk er et panoptikon en bygning, hvis indre kan overskues fra ét sted, men ordet gik over til at betegne en udstilling af kurioser.

Det københavnske panoptikon, der eksisterede indtil 1924, blev fremstillet i pressen som et rent vidunder:

»Med ødsel pragt er marmorsalene udstyret, med hvide, guldforsirede søjler, mellem hvilke en mængde nicher, hvor figurer og tableauer er opstillet. Man ser bl.a. Grundtvig og Karl XII i i løbegraven samt den svenske og den danske kongefamilie i Fredensborgsalen. Dette sidste siges at have kostet ca. 50.000 kroner. De kongelige har vist foretaget deres interesse ved at skænke lokker af deres eget hår«.

I ejendommens kælder lå Cafe Centrum, som kaldte sig »humoristisk dekora-tionscafe«. Det kunne

lyde noget i retning af et datidigt Tokanten. Den senere minister K. K. Steincke omtaler i sine erindringer fra ungdommen en nærmest obskur restaurant i denne kælder, Panoptikonhallen, hvor han studerede folkeliv for at have lidt ballast til sit arbejde som undersøger for en understøttelsesforening på Vesterbro.

På første sal i Panoptikonbygningen drev restauratør Nimb i starten en virksomhed med »kø-kette kabiner«, som det hed i en presseomtale af den ny københavnske attraktion, der var medvirkende til, at forlystelseslivet i endnu højere grad end hidtil flyttede mod vest. Dertil bidrog også Cirkusbygningen i Jernbanegade, der blev påbegyndt det år, Panoptikon blev indviet.

I vor tids København har man igen fået et vokskabinet, men ikke på dette sted. I De forenede Bryggeriers ejendom mellem Tivoli og Industribygningens grund åbnedes i april 1972 en afdeling af den canadiske museums-kæde Louis Tussauds Wax Works. Forbilledet for alle vokskabinetter var jo madame Tussaud, der startede i Paris og fortsatte i London, hvor hendes verdensberømte udstilling endnu er en af de trestjernede attraktioner.

Det gamle panoptikon i Køben-

havn var indrettet af Vilhelm Pacht og Bernhard Olsen. Sidstnævnte blev foretagendets første direktør, men han blev i 1898 afløst af Pacht.

Bernhard Olsen havde som ung frekventeret kunstakademiet, men det var som arrangør, han blev kendt i hovedstaden. Fra 1868 til 1885 var han kunstnerisk direktør for Tivoli, samtidig med at han 1874–76 var kostumier ved Det kongelige Teater og en tid også ved Casino. Olsen gjorde Worsaae, chefen for Museet for nordiske Oldsager, opmærksom på svenskeren Hazelius, der arbejdede med at skabe et museum for folkeligt nordisk kulturliv. Worsaae gav ham i opdrag at starte noget lignende til en udstilling i 1879, og det, Bernhard Olsen nåede at samle og ordne, kom til at danne grundlaget for Dansk Folkemuseum, der åbnede samme år som Panoptikon og i samme bygning.

Bernhard Olsen grundlagde også en friluftsaftandeling, først i Kongens Have, men siden flyttet til Sorgenfri, hvor den blev til det frilandsmuseum, vi kender i dag. Han trådte tilbage fra dets ledelse i 1920, og museet blev en afdeling under Nationalmuseet, der var dannet i 1892 på basis af museet for oldsager. Bernhard Olsen døde i 1922 i en alder af 86 år.

Vilhelm Pacht var oprindelig i bogtrykkerlære, men nåede også at blive lærling hos en marmorhugger og hos en porcelænsmaler, før han i 1862 blev ansat på Den kongelige Porcelænsfabrik, hvor han arbejdede i fem år. Han frekventerede samtidig kunstakademiets malerskole og debuterede som maler på Charlottenborg i 1866. Selvom han vedblev at male livet igennem, trådte denne kunstart dog hurtigt i baggrunden i hans tilværelse.

I 1874 oprettede Pacht en reproduktionsanstalt og i 1887 en fabrik for tryksværte og tubefarver til kunstnere, som han ledede til sin død. I 1896 blev han tillige direktør for Kjøbenhavns Panorama, der fik til huse i en kuppelbygning i Jernbanegade mellem to andre kuppelbygninger, Dagmar-teatret og Cirkusbygningen. To år efter blev han Olsens efterfølger som direktør for Panoptikon.

Vilhelm Pacht var den første i Danmark, der fremviste levende billeder. Det foregik i en træbygning foran rådhuset, der var under opførelse – et levn fra 1888-udstillingen, som i vinteren 1895-96 havde været benyttet af Den frie Udstilling. Pacht kaldte hytten Kinoptikon, og den nævnes i reglen som Københavns første biograf, selvom den ikke mindede

meget om de filmteatre, vi siden har kendt, hverken i det ydre eller det indre. De levende billeder blev ikke projicerede op på en skærm, men blot fremvist inde i en kukkasse, som kun en enkelt ad gangen kunne kikke ind i mod en beskedent betaling. Umiddelbart efter Pachts spæde begyndelse indrettedes Danmarks første rigtige biograf i Købmagergade 65.

Skønt Pacht næppe tjente meget på sine levende billeder, der ikke vakte synderlig opmærksomhed, blev han dog en meget velhavende mand i kraft af sine foretagender. Da han døde i 1912, knap 70 år gammel, testamenterede han sin villa i Holte til fribolig for ubemidlede kunstnere.

Panoptikonbygningen bevarede sit navn, selvom panoptikon'et blev udkonkurreret af biograferne. I 1934 indrettede dagbladet Social-Demokraten en telegramhal og annoncecentral i bygningen, der op gennem årene var en af byens store, kendte forretningsejendomme.

Sent om aftenen den 4. januar 1950 blev bygningen ramt af en voldsom brand, der tiltrak tusinder af tilskuere, idet flammerne slog op gennem taget netop på den tid, da folk kom ud fra biografer og teatre. Ilden var brudt ud i et tagværelse, hvor en ældre dame,

der boede til leje, havde glemt at slukke for et elektrisk strygejern. Hele loftsetagen og fjerde sal blev ødelagt, og nedefter var lokalerne forstyrret så meget, at man foretrak at fjerne resten af den gamle bygning, som ifølge Johannes V. Jensen altid havde været omfattet af københavnernes »med bitter indignation«.

Digteren skrev allerede i 1911 i *Illustreret Tidende*, at bygningen burde forsvinde, når den ny hovedbanegård åbnede, så man ved ankomsten til København kunne blive modtaget med »en frisk og moderne arkitekturs åbne arme«. Denne vision blev først virkelighed, da den ny Panoptikonbygning blev opført, og der i samme periode blev bygget moderne ejendomme oven på den anden side af Vesterbrogade.

Den nuværende bygning på Vesterbros Teaters gamle grund er på 11 etager og bygget 1950-52 af arkitekterne Mogens Jacobsen og Alex Poulsen for Arbejdernes Landsbank. I bogen *Hvem byggede hvad* skriver Harald Langberg, at den ved sin simple monumentalitet gjorde et betydeligt indtryk, da den stod nyopført, men at skilting snart fik ændret dette forhold! Den næsten vinduesløse facade mod Vesterbrogade er beklædt med »folkemarmor«.

I denne hyggelige forstadsvilla lå der en temmelig berygtet restaurant i underste etage – Lysets kælder. Her findes nu banegraven ved Frihedsstøtten.

Lysets kælder

Teatret, der lå på Panoptikonbygningens grund, blev opført af italieneren Filippo Pettoletti og åbnet 8. juni 1834 som Vesterbros nye Theater – en hentydning til Pricernes teater ude ved Skydebanen. Det blev efter Morskabsteatrets nedlæggelse blot kaldt Vesterbros Teater. Her blev der spillet komedier og opført operaer og pantomimer, ligesom der også blev givet

artistoptræden og arrangeret brydekampe! Den 15. august 1839 kæmpede den franske mesterbryder Jean Depuis således imod den stærke vesterbroske slagter Ferdinand Ludvigsen, som blev lagt ned efter noder trods publikums opildnende, taktfaste tilråb: »På'n, på'n, på'n igen lille Ferdinand Ludvigsen!« Dette heppekor blev så kendt på Vesterbro, at børnene løb om i gaderne og råbte det i takt; men efterhånden som slagterens

navn gik i glemmebogen, blev det lavet om til: »På'n, på'n, på'n igen, nu kør' vi med sprøjten hjem«. Det sang ungerne, når de spænedede efter hestebrandsprøjten fra bydelens første brandvagt på Gasværksvej.

Det var hos Pettoletti lige uden for Tivolis hegn, Volkersen første gang spillede Pjerrot. I fortællingen *Lykkens yndling* lader Carl Bernhard den temmelig snobbende hovedperson føle sig så lille, som kunne han krybe i et musehul, da han i Vesterbros Teater får øje på sin elskede, grevinden, der morer sig vældigt over løjerne sammen med sine fornemme venner.

Umiddelbart ved siden af teatret lå, adskilt fra gaden ved en lille forgård, en toetages bygning med værtshus i kælderen. Det blev kaldt Lysets kælder, men var opkaldt efter Claus Joachim Lyhs, der startede det i 1839. Det skal have været en ret berygtet bule, selvom bygningen på billeder ligner en nydelig, borgerlig forstadsvilla. Her-

man Bang lod en af scenerne i den beslaglagte roman *Håbløse slægter* udspille sig i denne værtshuskælder.

Villaen blev revet ned, da Panoptikonbygningen skød i vejret på den ene side og et andet højt hus på den anden side. Sidstnævnte fik kun kort levetid, idet det lå i vejen for banegraven. Hen over tomterne af villaen blev den første Bernstorffsgade anlagt. Den fik jernbanespor ned gennem midten – fra godsbanegården på jernbaneterrænet nord for Vesterbrogade til tømmerhavnen ude ved det nuværende Polititorv. Banen blev bevaret, da denne havn blev dækket, og Kalvebod Brygge opstod. Endnu nogle år ind i dette århundrede blev trafikken stoppet på Vesterbrogade ved sprød klokkeklang, hver gang et godstog langsomt skulle rangeres ud på havnebanen, der i øvrigt fik forbindelse fra bryggen over Slotsholmen til Havnegade.

Jernbanen i København

Københavns første banegård

Nogle af de vigtigste kapitler i dansk jernbanehistorie har udspillet sig på begge sider af Vesterbros Passage, og der skrives stadig jernbanehistorie her, al den stund Boulevardbanen passerer under Vesterbrogade mellem Hovedbanegården og Vesterport station.

Jernbanen begyndte sin sejrsgang i det egentlige Danmark – Holsten havde haft jernbane siden 1844 – ved åbningen af banen mellem København og Roskilde, der skete i overværelse af kong Christian VIII og hans gemalinde den 26. juni 1847. Den første banegård lå tæt op til det, der indtil ombygningen i 1977 var ankomsthallen i den nuværende hovedbanegård, ragende en anelse ind på dennes senere område. Bygningen lå med gavlene mod nordøst og sydvest, og der var spor gennem begge åbne gavle – mod øst til et par rangerspor ved Tivolis hegn og mod vest ud syd om den daværende bebyggelse på Vesterbro i retning af Valby.

Straks efter starten passerede toget i gadeplan Tømmerpladsvej, som førte ud til Københavns tøm-

merpladser, der lå på en ø i Kalveboderne, adskilt fra land ved tømmergraven gennem nuværende Tietgensgade. Vejen fik nu navneforandring til Jernbanevej og kom senere til at hedde Reventlowsgade.

Jernbaneselskabet var ikke statsligt, men grundlagt af Industrieforeningen i 1844. Der sad dog en repræsentant for staten i banens direktion. Stedet, man valgte til placeringen af den københavnske banegård, var den gamle Dronningens Enghave, som Tivoli også ragede godt ind på. Området var sammen med Kalvehaven langs kysten overtaget af Christian IV ved mageskifte 1621 og blev senere af dronning Sofie Amalie benyttet til anlæggelse af en lysthave. Efter kommunalforordningen i begyndelsen af 1840'erne blev Kalvehaven og Dronningens Enghave lagt ind under Hvidovre sogn i lighed med Kongens Enghave og Valby og administreret af Københavns amt, et forhold, der delvis blev ændret kort tid efter ved jernbaneanlægget. Først i 1857 blev de to områder atter helt indlemmet i København, som de havde været bymark for indtil 1621.

Mens banegården i Roskilde var en statelig bygning af sten i to etager, blev Københavns banegård opført af træ i kun én etage. Den lå nemlig ude i demarkationsterrænet og skulle hastigt kunne nedrives eller brændes af i tilfælde af fjendtligt angreb mod den befæstede hovedstad. Da bygningen blev revet ned i 1864, blev den genopført i Gudhjem på Bornholm som sommerbolig for en tysk grosserer. Den er nu indrettet som pensionat og kaldes ganske åbenhjertigt »Bornholms grimme bygning«! Det må dog noteres, at tyskeren ikke lod bygningen sætte sammen helt på den måde, den havde fremtrædt fra starten i Dronningens Enghave.

Den anden banegård

Forud for opførelsen af Københavns anden banegård gik års forberedelser, diskussioner og udarbejdelser af diverse planer. Jernbaneselskabet med direktør Viggo Rothe i spidsen havde i 1857 fået koncession på et baneanlæg mellem København og Helsingør; men den forsigtige Rothe nøjedes foreløbig med at detailprojektere en dyrehavsbane, som ville være særdeles rentabel om sommeren og kunne ligge stille om vinteren. Han ville have den til at udgå fra

Københavns første banegård, der lå på en del af det område, der nu dækkes af hovedbanegården.

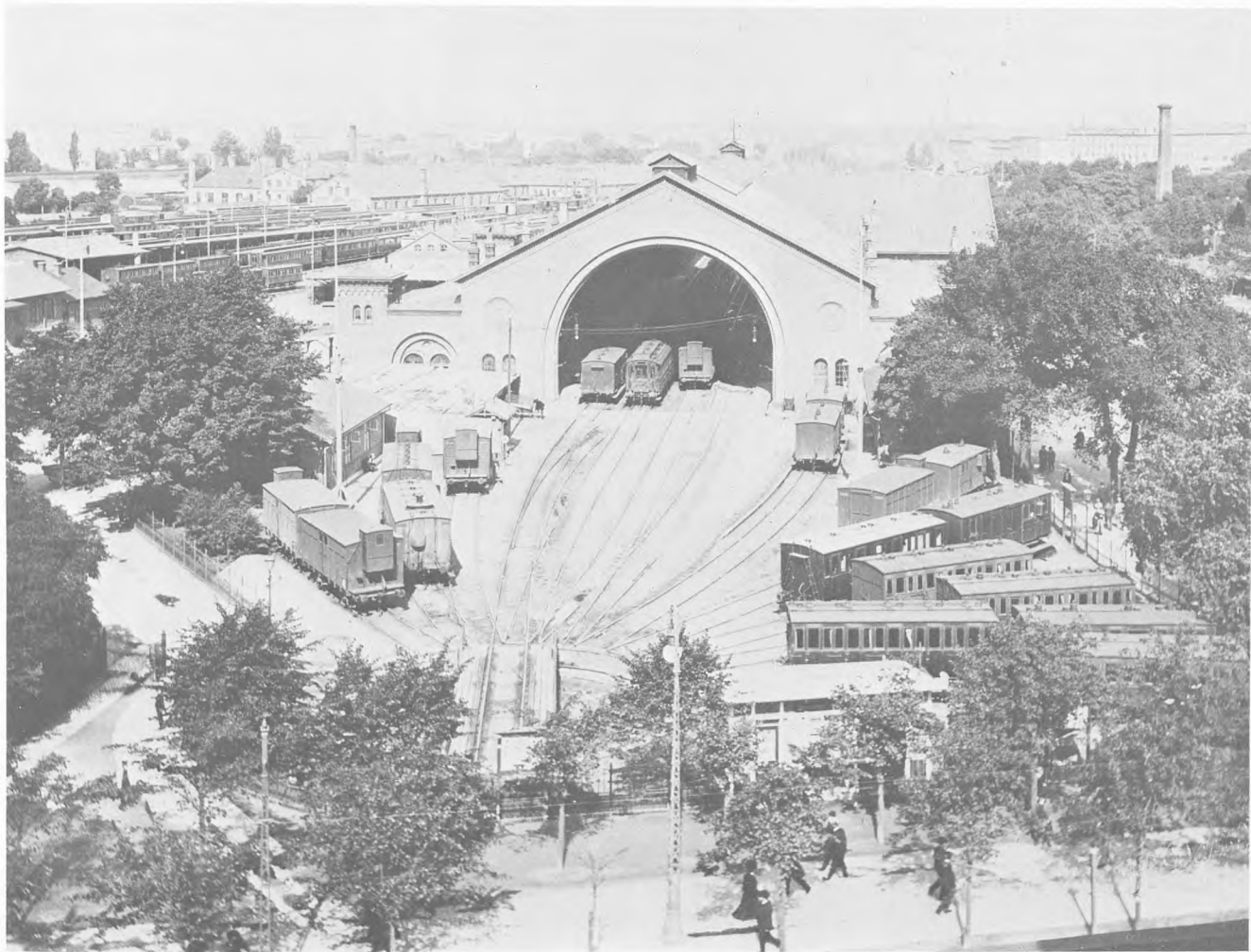
den gamle banegård fra 1847, hvorfra den skulle føres i gadeplan hen over Vesterbrogade tæt ved Frihedsstøtten og videre mod nord langs indersiden af søerne. Denne plan, der blev offentliggjort i 1859, vakte forbitrede protester. Man var netop kommet af med de snævre byporte og ønskede ikke igen at få trafikken stoppet på så vigtige gader som Vesterbrogade og Frederiksborggade.

Københavns stadsingeniør, Colding, nøjedes ikke med at protestere, men fremsatte en betydelig forbedring af Rothes plan. Også han gik ud fra bibeholdelsen af banegården ved vejen ud til tømmerpladserne, men foreslog at grave jernbanen ned i jorden helt ude fra Enighedsværn, en gård ved den nuværende Kvægtorvs-gade, og ud til Østerbro ved Sortedamsøen. Vesterbrogade og

Frederiksborggade skulle så føres over denne åbne banegrav ad brede broer. Jernbaneselskabet, der i 1885 indgik i Danske Stats-Baner, afviste pure Coldings plan og ville end ikke diskutere den, fordi den ville være tre-fire gange dyrere at realisere end Rothes.

Mange andre planer så dagens lys i den følgende tid. Mest markant var vel arkitekt F. Meldahls forslag om at opføre en ny hovedbanegård på Slotsholmen, hvorfra der over Gammelholm, som nylig var rømmet af militæret, kunne anlægges en havnebane. Både Roskildebanen og den ny bane mod nord skulle gå ud gennem Stormgade og slutte sig til det eksisterende baneanlæg, dog således, at Dyrehavsbanen løb fra ude ved Enghavevej og skrånede ind over Frederiksberg og ud over Nørrebro. Senere ændrede han planen og ville gøre Prinsens Palæ til hovedbanegård!

Det endte med, at statens repræsentant i jernbaneselskabets direktion, oberstløjtnant Dreyer, kastede sit blik på den gamle stråttækte gård Glacisholm ved den daværende Farimagvej, der ramte Vesterbrogade inde ved den nuværende Axeltorv. Han ville placere den ny banegård her og give Roskildebanen fælles spor med Dyrehavsbanen, der nu blev kaldt

Københavns anden banegård

Klampenborgbanen, ud gennem Gyldenløvesgade og Rosenørns Allé. Her skulle deres veje skilles for at gå over henholdsvis Frederiksberg og Nørrebro. Dreyers plan blev ført ud i livet, og også Københavns anden banegård blev en endestation.

Klampenborgbanen åbnede 22. juni 1863 og fik selvstændig station, kaldet Nordbanegården, hvor nu Ingeniørforeningens Hus ligger ved siden af Shellhuset i Vester Farimagsgade. Da første etape af banen over Hillerød til Helsingør, Lyngbybanen, åbnede 1. oktober 1863, udgik også den fra Nordbanegården. Den ny hovedbanegård, hvor nu Paladsbiografen ligger, blev indviet 14. oktober 1864, og nu blev den forlængede bane over Lyngby forlagt hertil, dog kun for en kort tid. Man lukkede så Nordbanegården i vinterhalvåret, når der ikke kørte tog til Klampenborg. Snart var der dog så stærk trafik over Lyngby og Holte, at den igen blev flyttet tilbage, og en særlig station blev opført for Klampenborgbanen i 1887 ved Gyldenløvesgade, hvor nu skattepalæet ligger. Yderligere en særlig Holtestation blev opført tæt ved Nordbanegården, da strækningen indtil Holte fik dobbeltspor i 1896.

Den ny firsporede banegårdshal fra 1864 var et værk af en af tidens

store arkitekter, J.D. Herholdt, der til facaden ud imod Farimagsgade, nu Axeltorv, havde ladet sig inspirere af kirken St. Ambrogio i Milano. Hallen var i begge ender afsluttet af elegante murbuer, og taget hvilede på 32 pommerske fyrrebjælker. Efter opførelsen af den nuværende hovedbanegård, der blev indviet 1. december 1911, blev den gamle toghal lukket og ventesalen en tid benyttet som varmetue for hjemløse mænd. Derefter blev omkring halvdelen af bygningen revet ned og resten omdannet til Cino Palæet af filmproducenten Constantin Philipson. Biografen måtte dog rives ned få år efter og gav plads for Paladsteatret, der blev indviet 26. januar 1918. Det var den første bygning i København, der var blevet opført specielt for fremvisning af »levende billeder«, som man sagde i filmens barndom.

Resten af den tidligere banegårdsbygning blev fragtet til Århus efter den endelige nedrivning i 1917 og genopført på byens stadion. Her blev bygningen ødelagt ved sabotage i 1943, efter at den var blevet beslaglagt af den tyske værnemagt.

Den gamle godsbanegård

Når man betænker, at der også var knyttet godsbanegård til personstationerne langs Farimagsgade og Gyldenløvesgade, vil man forstå, at så godt som hele området mellem det nuværende Axeltorv og Sankt Jørgens Sø og den sydlige del af Peblingesøen var banegårdsteræn. Hvor nu hotel Imperial ligger, var der pakhuse for godsbanen, og de blev benyttet også efter anlæggelsen af godsbanegården ved havnen omkring århundredskiftet. Da den nuværende hovedbanegård åbnede i 1911, blev de overflødige og blev lejet ud, men gik op i luer ved en mægtig brand fire år efter. Da tomterne blev ryddet, blev der opført nogle midlertidige basarbygninger af træ med forretninger ud til de nyanlagte gader og rene skure omme bagtil. Dette københavnske Klondyke strakte sig helt ned til Vesterbrogade, hvor det lå som en skamplet på byen helt frem til udgravningerne af grunde til Buen, Centrumgården og SAS-hotellet.

I banegårdstiden var der indkørsel til godspladsen fra den strækning af Gammel Kongevej, der efter vejens indførelse til Axeltorv i 1917 kom til at hedde Trommesalen. Her havde også landstedet Glacisholm, hvis jord

var blevet eksproprieret til de omfattende banegårdsanlæg, sin indkørsel. Gården blev indrettet til sangerindeknejspe med særlig appel til de mænd, der havde tilknytning til nabogrunden, kvægtorvet Trommesalen. Glacisholm blev nedrevet i 1870'erne. Hvor gården lå, er der nu fortov og gade foran indgangen til Vesterport station.

En kommission, der var nedsat i 1886, anbefalede i sin betænkning et par år efter at anlægge en ny godsbanegård i Kalveboderne. Det havde general H. T. Wenck, der var medlem af De sjællandske Jernbaners direktion, foreslået allerede i 1881 i en anden kommission, hvori han selv var denne tankes eneste tilhænger. Det blev hans søn, arkitekt Heinrich Wenck, der kom til at opføre den ny godsbanegård, som åbnede 30. september 1901 på inddæmmede område. Den blev populært kaldt »de tre porte« og blev nedlagt i 1960'erne, da den nuværende blev opført på samme sted.

Wenck modtog eckersbergmedaljen for anden gang for dette byggeri. Første gang havde han fået den i 1898 for sine tegninger til stationerne på Kystbanen mellem Klampenborg og Helsingør. Det blev Heinrich Wenck, der også kom til at bygge den ny hovedbanegård mellem Bernstorffsgade

og Reventlowsgade, omtrent samme sted som den første lå.

Det rene Klondyke

I 1910 udskrev Københavns Kommune en konkurrence om det bedste projekt til anvendelse af det store banegårdsterræn, når det blev ledigt. Der indkom en mængde forslag til at skabe en ny, moderne bydel i tilslutning til den kommende hovedbanegård med pragtbygninger og storslåede boulevarder, hængende haver og arkader og broer og tunneller til regulering af den fremtidige store trafik i det ny kvarter på Vesterbro.

Alle de indkomne forslag blev udstillet i rådhushallen. Vindere blev arkitekterne Egil Fischer og Holger Rasmussen og afdelingsingeniør O. K. Nobel. Ifølge deres projekt skulle Vesterbrogade deles i to gader med et bredt, grønt anlæg med cyklestier i midten, og Bernstorffsgade skulle videreføres gennem en kolonnade på den anden side af Vesterbrogade og ligeledes Reventlowsgade på den venstre side af den kommende Boulevardbane. Ud mod Sankt Jørgens Sø, hvor der havde været lokomotivremiser, skulle der opføres en stor koncert- og udstillingsbygning. Den øvrige del af

terrænet skulle udlægges til blandet bebyggelse med brede gader ført efter krumme linier, som man anså for at være af bedre arkitektonisk virkning end rette. Midt inde i kvarteret mellem Frihedsstøtten og Gyldenløvesgade skulle der ligge en Sankt Jørgens Plads, hvor en kirke eller et folkebibliotek kunne få »en smuk og rolig beliggenhed«.

»Vi glæder os til vor Concordeplads,« skrev Johannes V. Jensen i *Illustreret Tidende* 22. januar 1911. Han beskrev Herholdts »fine gamle bygning« som en skrækkelig kasse og glædede sig over den kommende hovedbanegård:

»Lige over for på den anden side af gaden rejser sig den ny, ikke køn men ny, rummelig og lys, topmoderne, og den skal være porten til København ... Den gamle og den ny tid tager mål af hinanden tværs over Vesterbrogade, den ene stilfuld, men for lille, den anden med alt i orden, omend ikke beundret. Det kommer nok«.

Digteren glædede sig til at skulle træde ud af en banegård med et moderne bybillede for øje i stedet for »at slippes gennem den gamle banegårds triste rottegange ud på regnpytterne foran Nationals ynkværdige facade«.

Han kom ikke til at se en mo-

En café, Vesterbrogade 6

derne storby vokse op på det gamle banegårdsterræn. Ganske vist blev det præmierede projekt tiltrådt af borgerrepræsentationen i 1912, men det blev udsat for så voldsom kritik, at det ikke mere end lige blev sat i gang. Af det stolte projekt blev kun Axeltorv og broerne over banegraven realiseret. Vesterbrogades brede viadukt blev bygget i 1913.

Der kom nye planer for en bedre udnyttelse af det store område i 1915, 1918, 1920 og 1923. En af disse planer, arkitekt Edvard

Thomsens, blev efter visse ændringer godkendt i 1928, men det varede syv lange og syv brede, før man kom i gang, og inden krigsudbruddet i 1939 var der ikke bygget meget andet på terrænet end Vestersøhus helt oppe i dets nordvestligste ende.

Ved anlæggelsen af Boulevardbanen 1913-17, som skulle forbinde hovedbanegården med Østerport, ophobede der sig vældige dynger af jord og ler på terrænet mellem Vesterbrogade og Gyldenløvesgade. Her legede Ve-

sterbros drenge, fortæller John F. Ekvall i bogen *Vesterbro*, og her fandt de grave med både ræve og grævlinger i *Jura Monkingbjergene*, som de af uransagelige grunde kaldte det uvejsomme terræn tæt ved byens hjerte.

Efterhånden som bjergene begyndte at komme væk, blev der smækket barakker og skure op, og der opstod tilholdssteder for løse eksistenser, en karakter, som dette barske Klondyke faktisk bevarede helt frem til slutningen af 40'erne for den sydlige del af områdets vedkommende og omkring den nuværende Nyropsgade endnu længere. I bazarbygningerne mod Vesterbrogade, Vester Farimagsgade og Meldahlsgade, hvoraf de to sidstnævnte var nyanlagte, var der butikker af forskellig art, de fleste pæne og ordentlige, og ind imellem var der en del værtshuse og et par kaffebarer. Mellem Gammel Kongevej og Kampmannsgade lå et helt kvarter af skure, der efterhånden blev indrettet som brugtbilsforretninger, autoværksteder og jernhandler. Under krigen florerede sortbørshandelen i dette barske kvarter – med berygtede centrer på fortovet uden for kaffebaren på hjørnet af Gammel Kongevej og Vester Farimagsgade og uden for kaffebaren Melba ved Frihedsstøtten.

Trommesalen er afløst af et uvejsomt øde. Til venstre Københavns anden banegård, yderst til højre Panoptikonbygningen.

I stedet for at træde ud i en moderne storby af internationalt tilsnit fra hovedbanegården, som Johannes V. Jensen havde regnet med at man snart ville komme til, var det en sørgelig storby, der i de følgende årtier åbenbarede sig for byens gæster, når de ankom med toget. Bag den triste banegrav lå de flade barakker som Frihedsstøttens nærmeste selskab, og den uskønne Panoptikonbygning var ikke kommet væk, som digteren havde håbet.

Den var dog i løbet af 1913 blevet ændret noget ved tilbygningen af et stort hotel, Terminus, som afbødede den værste virkning af det udprægede klunketidshus og blev betragtet som en stor gevinst for byen og turisterne. Den første bygning nord for hovedbanegården, en storby værdig, selvom vi vel ikke i dag finder den så imponerende, som den virkede i 1913.

Boulevardbanen

Direkte over for Panoptikonbygningen fandtes der tæt op til Vesterbrogade indtil 1911 en særegen folkeforlystelse, som især var yndet af børn. Det var en drejeskive for lokomotiver, hvortil alle fire spor i banegårdshallen oppe på det nuværende Paladsteaters grund førte og blev forenede.

Lidt til venstre for drejeskiven lå en staldbygning for rangerheste. Her ligger nu Hotel Royal.

Gaden, der går hen over stedet og op over det gamle sporareal hedder Hammerichsgade, og det er et ganske velvalgt navn. Holger Hammerich foreslog nemlig allerede i november 1885 i Industriforeningen at ordne Københavns uheldige banegårdsforhold ved at forbinde de fra syd og nord indmundende jernbaner gennem boulevarderne, hvor de kunne sænkes så dybt, at al færdsel uhindret kunne passere hen over dem. Det blev altså til en veritabel tunnel, selvom der skal meget god vilje til at kalde den en undergrundsbane.

Boulevardbanen blev indviet den 26. november 1917 ved at et prøvetog, hvor dronning Alexandrine og kong Christian X var med ombord, kørte til Nørreport, der altså var splinterny. Dagen efter åbnedes hele strækningen fra Vesterbro til Østerbro for publikum.

De forstyrrelser i billedet, anlæggelsen af den forsænkede bane afstedkom omkring Vesterbrogade, indskrænkede sig stort set til fjernelsen af nogle huse og havnebanen, anlæggelsen af en ny Bernstorffsgade, flytningen af Frihedsstøtten og nedrivningen af værtshuset Bech-Olsen på Vester-

brogades sydside, hvor der nu dels er banegrav, dels udkørslen fra hovedbanegården og hotel Astorias bygning. Beværtningen hed oprindeligt Hyttefadet, men det navn blev næsten glemt, efter at værten, den berømte bryder Magnus Bech-Olsen, var blevet verdensmester i 1900 ved at slå en amerikaner på hjemmebane og senere banke ham endnu to gange her i København, da han drog over Atlanten for at få revanche.

Brydning blev overordentlig populær her i Danmark i denne periode, hvor man havde atleter, der kunne gøre sig gældende i verdenseliten. På en masse værtshuse hang der billeder af store skæggede muskelbundter i bade dragt, og der er såmænd steder endnu i København, hvor de gamle fotos fra Bech-Olsens storhedstid er bevaret, bl.a. Værtshuset Egebjerg på Gråbrødretorv.

Da restauranten ved Frihedsstøtten måtte vige, startede Bech-Olsen et cirkus og drog siden land og rige rundt og levede på renomméet.

Omkring Frihedsstøtten

Landboreformerne i 1700-tallet

Det kan i dag være vanskeligt at forestille sig Frihedsstøtten omgivet af marker; men da den blev rejst i årene 1792-97 var der et bredt, åbent terræn mellem volden og den endnu beskedne forstad Vesterbro, der begyndte ved Trommesalen og stort set var koncentreret omkring Vesterbrogade. Der var frit udsyn over Kalvebod Strand og engene i det nuværende kvarter omkring Halmtorvet og Sønder Boulevard til Kongens Enghave og endnu længere, og når man trak lidt fri af Trommesalens bygninger, så man ud over markerne vest for den bugtede Farmagsvej og Peblingsøen til det landlige Nørrebro med store haver og høje, gamle træer.

Dobbeltalléen fra midten af 1700-tallet havde en runddel, der var beregnet til at vende med hestekøretøjer, og midt i runddelen rejste man den høje obelisk til minde om bondereformerne af 20. juni 1788, i hvilke ophævelsen af stavnsbåndet var det vigtigste punkt.

På Sjælland og Lolland-Falster havde man helt tilbage fra

1300-tallet kendt til en lovmæssig binding til hjemstavnen under navn af vornedskab; men det blev ophævet af Frederik IV i 1702. Imidlertid havde kongen netop oprettet en landmilit, hvori bønderne skulle gøre tjeneste i en år-række og i fredstid møde regelmæssigt til eksercits og manøvrer. Herremændene blev indrømmet ret til at udskrive som soldat, hvem det passede dem, og de udskrevne havde pligt til at blive på godset, til deres tjenestetid var slut.

Under Christian VI blev dette i 1733 udvidet til at gælde alle bønder og bønderkarle i alderen fra fire til 35 år, idet de, der ikke blev taget til landmiliten, blev udskrevet som reserver. Så havde herremændene fuldstændig krammet på dem, og det gik slemt tilbage for dansk landbrug. Mange herremænd var arge bondeplagere, der foruden truslen om at lade en mand springe soldat kunne sætte ham på træhesten eller smide ham i hundehullet, hvis han ikke var fuldkommen underdanig.

I 1764 blev stavnsbåndet skærpet, så det omfattede alle mandlige bondefødte i alderen fra fire til 40 år. På denne tid var der dog be-

gyndt at rejse sig stærke røster imod dette livegenskab, som skadede landbruget ved at gøre bonden uinteresseret og ineffektiv. En del af de ledende personer i de kommende års bondefrigørelse har for små 100 år siden fået gader opkaldt efter sig i det kvarter, der var begyndt at vokse op i nærheden af Frihedsstøtten. Det drejer sig om Bernstorff, Reventlow, Colbjørnsen, Stampe og Reverdil.

Elie Reverdil var en schweizisk født lærer for kronprinsen, der i 1766 besteg tronen som Christian VII. Nu blev Reverdil den unge uerfarne konges rådgiver og vejleder, og han styrkede den interesse og medfølelse for bondestanden, han forlængst havde indgivet ham som kronprins. Det så faktisk ud til, at bondereformerne var lige oppe over byen.

I september 1767 overgav Reverdil kongen to skriftlige forestillinger angående stavnsbåndets og hoveriets ophævelse eller begrænsning, indførelse af arvefæste og udstykning af hovedgårdsjorderne. Kongen sendte dem til udtalelse hos rigets førende jurist, generalprokurør Henrik Stampe. Han svarede, at godsejernes ret til at binde bønderne til godset alene var knyttet til deres pligt til at stille soldater. Hvis man ophævede denne pligt, måtte stavnsbåndet

fjernes, omend forsigtighed efter Stampes opfattelse bød foreløbig at nøjes med at indskrænke dets varighed.

Det førte til nedsættelsen af en landbokommission, hvori både Stampe og Reverdil fik sæde; men kort efter det første møde faldt Reverdil i unåde hos kongen, formentlig på grund af chikane fra monarkens nye ryggesløse venner, og blev skammelig bortjaget af landet. Kommissionens arbejde førte ikke til noget, og med kongens tiltagende sløvhed forsvandt de lyse udsigter for bondens sag.

Da kongens livlæge, Struensee, tog magten, fyrede han regeringen og dens kommissioner, men nedsatte straks efter sin egen landvæsenskommission, der var indstillet på drastiske reformer til forbedring af bondens stilling; men Struensee blev styrtet og henrettet, og under den reaktionære Guldbergs styre i de næste 12 år stod sagen i stampe. Da Guldberg var fjernet, og kronprinsen, den senere Frederik VI, havde taget magten, rykkede Stampe og A.P. Bernstorff frem i første række som medlemmer af statsrådet.

Bernstorff var nevø til den tidligere udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, som Struensee havde fjernet. Den ældre Bernstorff var fra 1764 ejer af Bernstorff gods i

Gentofte sogn og gennemførte allerede 1765-67 bøndernes selveje på brodersønnens kraftige anbefaling og måske direkte tilskyndelse. Stampe var blevet for gammel og svagelig og blev ikke til megen nytte; men kronprinsen var ivrig efter at komme i gang med bondereformerne, »alt for ivrig«, mente finansminister Ernst Schimmelmann, der dog ellers selv var en varm tilhænger af bondefrigørelsen. En anden af sagens solideste støtter var grev Christian Ditlev Reventlow, der havde været en hård opdrager for Frederik VI under hans mindreårighed, men som havde indført bondereformer på godset Christianssæde på Lolland, straks efter at han havde arvet det i 1775.

Den 25. august 1786 nedsattes den såkaldte store landbokommission, der som sekretær havde Christian Colbjørnsen. Den arbejdede hurtigt og målbevidst, og den 20. juni året efter udsendtes i den syge Christian VII's navn en befaling, hvis første paragraf indledtes med ordene: »Stavnsbåndet til godserne skal aldeles ophøre fra den 1. januar i år 1788 ...«

Frihedsstøtten

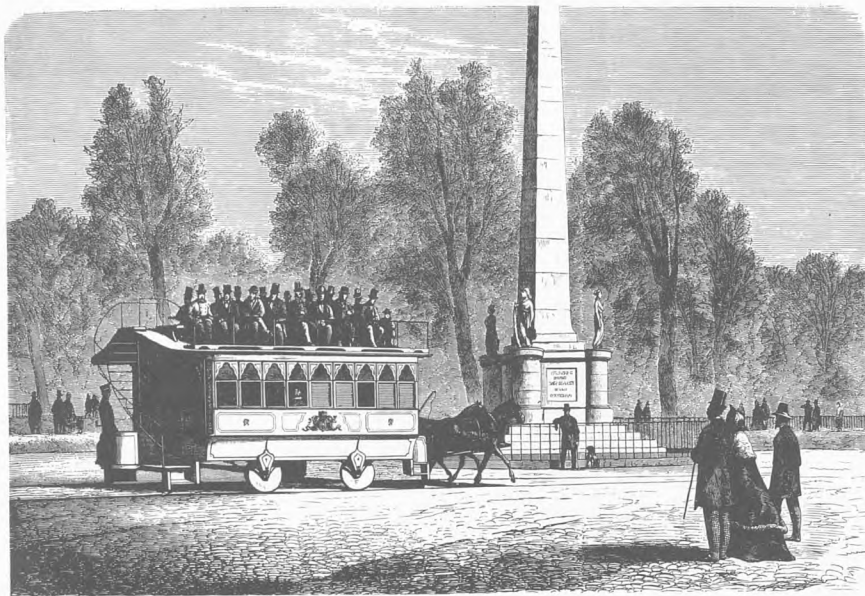
Grundstenen til Frihedsstøtten til minde om stavnsbåndets ophævelse blev nedlagt den 31. juli 1792. Det skete på den måde, at kronprinsen anbragte en guldplade i grundstenens ene rum og justitsråd Ove Malling kronprinsens fødselsmedalje i det andet. På guldpladen står, at Christian VII »løste Danmarks bondestand fra stavnsbåndet ved lov«. Stenen blev muret til under idelige drøn fra kanoner på Vestervold.

Da kronprinsen forlod stedet, var hele vejen ind til Vesterport og videre ind gennem byen til slottet bestrøet med blomster.

Mindeobelisken var tegnet af Nicolai Abildgaard, og af de fire kvindefigurer har Nicolai Dajon udført *Tapperheden* og *Borgerdyden*, Johannes Wiedewelt *Troskaben* og Andreas Weidenhaupt *Jorddykningsfliden*. Reliefferne på soklen, der er af norsk marmor, skyldes Wiedewelt og Weidenhaupt. Af inskriptionerne mærker man sig særlig de berømte ord:

»Kongen bød, at stavnsbåndet skal ophøre, landbolovene gives orden og kraft, at den frie bonde kan vorde opløst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig«.

Indledningsordene »Kongen bød« blev benyttet som titel, da der

Danmarks første sporvejslinie fra Frederiksberg til Trommesalen blev hurtig forlænget ind forbi Frihedsstøtten.

i 150-året for reformernes vedtagelse blev indspillet en stavnsbåndsfilm. 100 års jubilæet fandt som tidligere omtalt sted under den store udstilling på det nedlagte voldterræn og i Tivoli, og tusinder af landboer var stævnet til København og drog med faner og orkestre i spidsen fra banegården for enden af Jernbanegade til udstillingens hovedbygning. På selve jubilæumsdagen den 20. juni mødtes bønderne på Christiansborgs ri-

debane og drog i samlet optog til Frihedsstøtten, anført af politiinspektør Theodor Petersen og en større marcherende forsamling af ministre, medlemmer af bystyret, professorer, præster og dommere og adskillige andre rangspersoner. I de meniges rækker sås nogle hundrede københavnske arbejdere, som symbolsk markerede solidariteten mellem den gryende arbejderbevægelse og det kæmpende Venstre, selvom den bitre

politiske strid mellem det store venstreparti og det lille regerende Højre var suspenderet i anledning af jubilæet.

Frihedsstøttens obelisk er af sandsten, og det var figurerne også oprindelig; men de blev genskabt i marmor i 1872. Da monumentet blev nedtaget i 1902 på grund af de kommende banearbejder, blev det fornyet endnu engang. Frihedsstøtten blev genopstillet i 1912, men 5,3 meter længere mod syd-vest.

Slutteligt skal måske lige nævnes, at der engang har været rækværk om Frihedsstøtten. Det fremgår af tegningen til den kuriøse Fritz Jürgensen-tekst: »Æddu tosse dreng! Du staaer nu og vælter rakvirket!«

Frit skudfelt for kanonerne

Det blev i begyndelsen af dette afsnit nævnt, at der var åbent land mellem volden og Vesterbro, da Frihedsstøtten blev rejst. Det var for at have frit skudfelt for kanonerne på volden; men i samme øjemed var det forbudt inden for en vis demarkationslinie at opføre grundmurede huse, der ikke straks kunne rives ned eller brændes af i tilfælde af fjendtligt angreb mod hovedstaden.

Den første demarkationslinie

blev i 1661 lagt fra Kalveboderne til Sankt Jørgens Sø og fra Sortedamsøen til Øresund. Den blev i 1682 flyttet længere ud på Vesterbro i en stor bue fra Kalveboderne ind over Frederiksberg omkring Alhambravej, tværs igennem Assisstens kirkegård, der endnu ikke eksisterede, og ud til sundet nordligere end før. I 1755 blev den flyttet en anelse længere ud.

I 1798 fandt man pludselig på at flytte den ind til søerne, men i 1810 blev den lagt endnu længere ud end før, så Pileallé, Falkoner Allé og Jagtvej blev den inderste grænse for permanent bebyggelse. I 1852 flyttede man demarkationslinien ind igen, denne gang til indersiden af søerne, og militæret fordrede til gengæld, at alle private huse mellem volden og søerne skulle rives ned. Uden for linien, der bortfaldt ved fæstningens ophævelse få år efter, begyndte et fantastisk byggekehras, hvor spekulanter smækkede det rene slum op på bar mark, endnu længe før der var sørget for kloakker og andre af de mest elementære sanitære foranstaltninger.

At grundejerne faktisk kun var fæstere under magistraten, idet byjorden fra arilds dage havde været fælleseje, hindrede dem ikke i at sælge løs af jorden, som de reverenter talt havde stjålet. En vattet

magistrat, der tildels bestod af fæstere, der gerne ville have denne almueagtige betegnelse ombyttet med titlen grundejer, indbragte en sag om jordsalg for domstolen, men dommeren var selv fæster og prisdav hele den århundredgamle tradition for fælleseje.

Trafikale forhold

Københavns første sporvejslinie, der naturligvis betjente sig af heste, åbnede den 22. oktober 1863 og gik fra Frederiksberg Runddel ind ad Frederiksberg Allé og Vesterbrogade til Trommesalen. Alerede 1. juledag samme år blev den forlænget ind over fæstningen og gik fra Halmtorvet ad Filosofgangen til Stormgade og over Slotsholmen, Holmens Kanal og Kongens Nytorv til Bredgade med endestation ved Sankt Annæ Plads. Vognene havde åben førstesal med trappe i begge ender. Man kørte med tospand, men med fire i hårdt vintervej.

Den 26. december skrev bladet *Flyveposten*, der i dette tilfælde er pålideligt nok, selvom det i folkemunde blev kaldt »Lyveposten«:

»Befordringen paa Sporveien over hele den færdige Strækning fra Sanct Annæplads til Frederiksberg aabnedes i Gaar. Prisen for en Tour fra et af Udgangspunkterne

til Vesterport er 4 Sk., for en længere Tour 8 Sk. Abonnent betales med 1 Rigsdaler for 16 Billetter til de længere Toure og 25 til de kortere«.

Et begreb om trafikforholdene i Vesterbros Passage i forrige århundrede giver følgende billedtekst i *Illustreret Tidende* for 15. august 1880, da Tivoli om aftenen skulle fejre fødselsdag:

»Naar det betænkes, at Tivoli for sin Del stadig om Søndagen varierer med mellem 10 og 20.000 Mennesker, og Københavns dobbelte Banegaard ofte en enkelt Dag absorberer 40.000 Personer, stundom 60.000, og at en Mængde andre Steder ud ad Vesterbro m.m. tilsammen naturligvis paradere med høje Tal, og at mange iøvrigt færdes mellem Kjøbenhavn og Forstadskvartererne i den omhandlede Retning, saa er det øjensynligt, at »Passagen« i Henseende til de Masser, der passerer den, maa være meget højt stillet.

Vor Tegning er kun opfattet under ganske almindelige Forhold, men gaa ud i Eftermiddag Kl. 4, naar Kanonslagene give Signal til Adgang for Tivolis Gratulanter. Den Stimmel af Mennesker, Sporvogne – undertiden en halv Snes paa begge Sider af Gaden – Omnibusser, Ekvipager, Droschker, der krydse hverandre,

*Så idyllisk var der på Vesterbrogade omkring Colbjørnsensgade i 1899.
Det er Vesterbrogade 11 set fra haven, en gammel gartnerbolig.*

gjør et forvirrende Indtryk paa enhver uvant«.

Det gør trafikken i dag i Vesterbros Passage sikkert også.

Også hvad bilismen angår, var passagen markant placeret i den tidlige udvikling. De første udenlandske bilister rullede denne vej ind til København under en kortégekørsel fra Paris i 1902, og i Vesterbrogade, hvor nu Finansbanken har til huse, åbnede samme år Danmarks første automobilforretning. Københavns første automobildrosche fik fast holdeplads foran Tivolis hovedindgang i 1903. I begyndelsen af 1920'erne åbnede landets første benzintank i Trommesalen. Før den tid købte man benzin på dunke hos købmanden og andre forefaldende steder.

I 1942 udskrev Københavns Kommune en konkurrence om en omlægning af Rådhuspladsen, og hvis dens vinderprojekt var blevet ført ud i livet, var trafikforholdene i passagen blevet afgørende ændret. Vinderen var arkitekt Frits Schlegel, der ville udvide Rådhuspladsen i dens fulde bredde helt ud til Frihedsstøtten! Det ville altså betyde, at alle bygninger mellem Jernbanegade og Tivoli skulle væk, også Industribygningen, Wivex og Panoptikonbygningen, som alle forsvandt mange år senere. I

midten af denne mægtige Rådhusplads skulle der være et stort, grønt anlæg, og Frihedsstøtten skulle flyttes ned midt i dette anlæg, så den kom til at stå ud for Tivolis hovedindgang!

Ifølge Schlegels plan skulle også Muslingskallen foran rådhusets hovedindgang forsvinde – den brolagte sænkning, der opfyldte pladsen mellem Dragespringvandet og Vestervoldgade-siden. Det var den eneste del af planen, der blev ført ud i livet. I krigens slutning forsvandt Muslingskallen, men det var for at give plads til en hel »negerlandsby« af betonbunkers til beskyttelse af civilbefolkningen i tilfælde af luftangreb og andre krigeriske handlinger i sidste fase af det store opgør.

Det moderne bycenter

Hotel Astoria blev til på initiativ af et af de store navne i Københavns restaurationshistorie – Frederik Viltoft, der i 1918 havde overtaget ledelsen af Hovedbanegårdens restaurationsafdelinger. Han drev disse til sin død i 1942, men var samtidig medejer af Astoria, også kaldet »Strygejernet« på grund af den smalle byggegrund, fra dette hotels opførelse 1934-35.

Viltoft var 1927-36 formand for Hotelvært- og Restauratørfore-

ningen i København. I 20'erne gjorde han sig fordelagtigt bemærket ved i en relativt fremskrednen alder at tage studentereksamen og filosofikum – vistnok som den første hotel- og restaurationsuddannede i Danmark.

Efter Astorias indvielse i april 1935, der satte gevaldig skik på sydsiden af Frihedsstøttens omgivelser, vedblev de usle barakker at skamfere passagens nordside, hvorfra de fortsatte ned ad den ene side af Hammerichsgade, ligesom der var bazarbygninger på begge sider af Vester Farimagsgade og den ene side af Meldahls-gade.

Endelig i 1950 begyndte man at sløjfe denne mærkværdige præriety, og tre år efter kunne man påbegynde indflytningen i de store forretningsejendomme Centrumgården og Buen, sidstnævnte med navn efter Vester Farimagsgades underføring. På dette område havde et konsortium med engelsk kapital i ryggen allerede i 1931 foreslået at bygge en mægtig forretningsejendom hen over banegraven, men DSB havde modsat sig projektet.

Nogle år efter faldt barakken ved siden af, der havde rummet kaffesalonen Lido, og Hotel Royal blev rejst på stedet. Ned langs Hammerichsgade blev de interi-

*Københavns moderne forretningscentrum med byens dyreste grunde.
Forrest Vesterport, derefter Buen og Centrumgården, Hotel Royal
og i baggrunden Axelborg med det lille kuppeltårn.*

mistiske bygninger afløst af SAS-terminalen i forbindelse med det store hotel. Denne terminal er flyttet til Hovedbanegården, når disse linier læses.

Hele Royal-komplekset var tegnet af professor Arne Jacobsen og består af et højhus på 19 etager oven på den ene ende af en toetages bygning med hotelreception og restaurant samt ventehal, billetkontor og administration for SAS.

Royal

I *Hvem byggede hvad* skriver H.E. Langkilde om Hotel Royal:

»Det store bygningskompleks ligger centralt i byen og er vel en torn i øjet på mange, som med betænkelighed måtte se et vældigt højhus rejse sig så tæt på den gamle bydel med dens rigdom af spir og tårne i mere beskedent format.

Arne Jacobsen har imidlertid løst den ømfindtlige opgave på en måde, så man ikke fornemmer konflikten. Højhuset opfattes mere som et luftigt vartegn mod byens himmel end som en bygningsblok, der er beslægtet med de mere fast forankrede, vertikale huskroppe«.

Arkitekten og forfatteren Poul Henningsen brød sig ikke om Arne Jacobsens hovedværk. Han skrev i *Politiken* i februar 1964, at

man kan beundre den eller »finde den tom som jeg, men den rummer ingen muligheder for berigende ændringer eller ombygninger – hvilken kunstner man så ville sætte på opgaven«.

Maleren Preben Sonne skrev i samme dagblad den 23. februar samme år, at hotellet er »et monumentalværk af sublim skønhed midt i vor hovedstad. Trods bygningens reelle volumen og umiddelbare tyngde synes højhushotellet at stræbe mod himlen, med sin egen fascinerende lethed og elegance, især når skyerne en sommerdag spejler sig i dets blanke flade«.

Preben Sonne var også begejstret for hotellets indre, og her er der i hvert fald muligheder for »berigende ændringer«, og de bliver også udnyttet. »Arne Jacobsens vinterhave er som et skønt, fantastisk drømmesyn,« skrev Sonne under den store pressedebat, da hotellet var nyt.

Arne Jacobsen havde også tegnet alt i det indre, endog spisebestikkene. Gæsterne stjal imidlertid så mange skeer og gaffler af den verdensberømte arkitektprofessors design, at et billigere ret hurtig blev anskaffet!

Restaurationen på bel-etagen blev hurtig international kendt som et fornemt madsted under

den schweizisk fødte direktør Alberto Kappenbergers ledelse, men har også hele tiden appelleret til danskernes bevågenhed. Køkkenet er internationalt i det daglige, og undertiden er der gæstespil af kendte udenlandske gastronomer, i november 1977 således af en kapacitet fra direktørens eget bjergrige hjemland. Der er soft musik og dans og stemning.

For selskaber indtil 40 personer arrangeres middag i Silver Room – med velkomstdrink i Panorama Lounge, byens bedste udsigtsplads, og kaffeservering til slut i Golden Room.

De årlige krodage i sidste uge af januar har været publikumstræfere og er forhåbentlig blevet en fast indarbejdet tradition. Der har været jyske, fynske, ærøske og lollandske krofolk herovre for at præsentere deres egne specialiteter og forsøge at skabe lidt af en dansk egnskros særlige atmosfære. I januar 1978 var turen kommet til kroen Kryb-i-ly, der ligger i Taulov mellem Kolding og Fredericia og er kendt af alle bilister, der kommer ad disse kanter. Bel-etage blev omdannet til en gammel kro med bindingsværk og stråtag, spillemandsmusik og folkedans. Og vært, værtinde og køkkenchef fra Kryb-i-ly serverede spændende egnsretter fra det østlige Jylland.

Byens lys

Med opførelsen af Buen, Centrumgården og Royal havde man for alvor skabt en ny bymidte og lagt op til yderligere fornyelser både i det gamle banegårdskvarter og indefter. Samtidig steg grundpriserne, og hvor Københavns dyreste grund før havde ligget ved Amagertorv, er det nu Buens grund, der er indehaver af denne rekord – eller var det i hvert fald i 1976, da den blev vurderet til 9000 kroner pr. kvadratmeter. Den dyreste grund på Rådhuspladsen og i Strøget er 4000 kroner billigere!

Allerede fra opførelsen af komplekset Vesterport i begyndelsen af 30'erne flimrede lysreklamerne også over den yderste del af Vesterbros Passage. Her så man i årene op imod den Anden Verdenskrig Det danske Luftfartsselskabs noget kluntede monoplan i neon på taget af varehuset Vefas basarbygning i Meldahlsgade. Over den glimtede i flere farver Kirkebyes banan, der var ved at blive skrællet. Den sad oven over Peder Møllers store konfektionsforretning i Vesterport. Og ellers var der reklamer på Vesterport for Bardings rensierier, for københavnske fiskehandlere med »Sild er godt«, en nøgen kvinde for Kru-schen-salt, der giver »slankhed og

Vesterbros Passage i aftenbelysning 1978

velvære«, og den berømte mand, der er ved at barbere sig med Ginge, »den skarpeste klinge«.

Her kan det være, Leo Estvad stod, da han digtede:

Fra alle sider stormer
neonreklamerne imod mig
risler som blodstråler over
facaderne
kryber som orme langs etagerne
som rav
liderligt violette.

Besættelsen og mørklægningen satte naturligvis en stopper for disse udfoldelser i kulørte lysreklamer, og da krigen var slut, var landet endnu længe så fattigt på råstoffer, at myndighederne ikke var meget for at tænde byens lys igen. Så blev der stiftet en forening, der kaldte sig *Neonlysenes Venner*, og som for resten eksisterer endnu. I det mindste er formanden, maleren og tegneren Erik Brønsdorff von Deden, stadig aktiv for det gamle formål.

»Det var de blinkende lampere-

klamer på tagene i Trommesalen, som først vakte von Dedens interesse for byens lys,« skriver Berlingske Tidende i en artikel om kunstneren den 18. februar 1978. »En tandpastareklame gik ud på, at tuben, der var dannet af mange elektriske pærer, bevægede sig, så navnet blev skrevet med en illusion af tandpasta. I dag savner von Deden neonstykkerne med handling. Lynlåsen på Vesterport, Fyffesbananen på Rådhuspladsen, Steff-grisen med sine smågrise på Nørrebrogade ...«

Der er vist noget om, at det er blevet meget sparsomt i dag med lysreklamer med handling. Dyp-i-Dyrup havde vi dog på taget af Industribygningen, lige til den stod foran sin nedrivning.

I 1948 lykkedes det *Neonlysenes Venner* gennem forhandling med daværende handelsminister J.O. Krag at få tændt lysene igen. Men selvom de siden i Vesterbros Passage er blevet suppleret med reklamer på Buen og Centrumgården samt Panoptikonbygningen, er de altså ikke, hvad de har været. På de nye forretningsejendomme ved Frihedsstøtten er det fremmede landes turistkontorer og luftfartsselskaber, der dominerer, men det er langt fra allesammen, der har lysreklamer. Når man placerer sig på bænken ved

banegraven ud for Danmarks Turistråd og turistinformationen i Astorias bygning, har man foran sig skiltning af forskellig art for Aeroflot Soviet Airlines, South African Airways, Aer Lingus, Canadian Pacific Air, Israels turistbureau, Alitalia, »... til Jylland med Jysk Færgefart«, Japan Air Lines, Lufthansa, Tysk Turist-Central og Sveriges turistbureau!

Inde gennem porten, der har givet anledning til navnet Buen for ejendommen, skimter man reklamen for det islandske Loftleidir. I umiddelbar nærhed af Frihedsstøtten har ikke færre end 10 lande deres officielle turistkontorer. Omkring Vesterbros Passage som helhed har 30 rejsebureauer til huse og en halv snes store pengeinstitutter. Nærmeste parkeringshus findes i gaden Ved Vesterport, tidligere en del af Gammel Kongevej.

Sydsiden af Vesterbrogade mellem Reventlowsgade og Helgolandsgade er bebygget med de nuværende ejendomme i årene omkring århundredskiftet og bærer tydeligt præg deraf. Derimod indgår Vesterport over for som et naturligt led i det moderne bykvarter, selvom det er opført længe før basarbygningernes afløsere på begge sider af banegraven.

Vesterport blev opført af arkitekt Ole Falkentorp 1930-32 for et

konsortium, som det engelske selskab Prudential havde stukket penge i. Den 22. marts 1932 blev den store forretningsejendom indviet med en gallamiddag i restaurant Ritz i dens øverste etage, hvor bl.a. deltog den engelske gesandt, formanden og direktøren for Prudential i London, arkitekt Falkentorp og bygningens første lejer, grosserer Peder Møller fra konfektionsfirmaet af samme navn, der havde en lang række store butiksvinduer til Vesterbrogade og Meldahls-gade.

Allerede den 5. december året før var Den permanente Udstilling indviet i resten af stueetagen ud imod Vesterbrogade og langt ned ad Trommesalen. Denne efterhånden verdenskendte udstilling af dansk kunsthåndværk blev indviet i overværelse af statsminister Stauning og handelsminister Hauge.

Trommesalen

Hvor nu Vesterport, Meldahls-gade og Vester Farimagsgade findes, lå i årene 1671-1879 Københavns kvægtorv, der blev kaldt Trommesalen, fordi åbningen om morgenen blev indvarslet med trommeslagning af stadstambouren.

Kvægtorvet blev startet af hof-

Udsigt over kvægtorvet Trommesalen

slagter Niels Olufsen, der den 6. november 1671 fik kongelig bevilgning til at anlægge et »almindeligt øksen- og kvægtorv«. Olufsen var også forpagter af byens konsumtionsafgifter, der blev betalt af alle varer, der blev ført ind til byen. Han havde klaget over, at mange af borgerne begik underslæb mod accisekassen ved såkaldt forprang. De købte slagtedyret af bønderne allerede ude på Vesterbro og slagtede dem her uden at betale accise for siden at sælge kødet i dølgsmål. Han tilbød, for at komme disse overtrædelser til livs, for egen regning at indrette et kvægtorv samt at opføre en accisebod, altsammen i vinklen mellem landevejene til Køge og Roskilde.

Roskildevejen gik dengang ud gennem landsbyen Solbjerg i det nuværende frederiksbergske centrum, mens Køgevejen med en ringe afvigelse fulgte Vesterbrogade til lidt før Rahbeks Allé.

I 1583 sørgede Københavns statholder Christoffer Valkendorff for, at kvægtorvet blev forsynet med et stort slagtehus, inddelt i 14 boder. Det skete på Frederik II's ordre, fordi han ikke længere ville tolerere, at blodet flød i byens rendestene og »giffue Aarsage til Pestilendtze och anden Siugdum och Skrøbelighedt, som thet fast mere ennnd andennstedtz

her vthi Rigett saa offte regerer«, som kongen så rigtigt skrev med sin ejendommelige bogstavering.

Trommesalen var i de sidste år, den eksisterede som kvægtorv, alt for lille, og pladsforholdene skildres som ganske utålelige. I 1878 vedtog borgerrepræsentationen at anlægge et nyt torv på de tidligere militære skydebaner ved Enighedsværns traktørsted, som kommunen havde købt i 1870. Her, ved den nuværende Kvægtorvs-gade og den plads, der 1. januar 1888 blev Københavns nye halm-torv, åbnede kvægtorvet den 28. november 1879, og det gamle blev nedlagt.

På en del af området lod statsbanerne opføre bygninger for godsekspeditionen på det store baneterræn mellem Trommesalen og den gamle Farimagsvej ved det nuværende Axeltorv. Godspladsen fik indgang Gammel Kongevej 4, der lå, hvor Trommesalen 4 kom til at ligge, efter at Gammel Kongevej var ført videre ind til Axeltorv ad den nuværende Ved Vesterport. Her lå godsbanens administrationsbygning, der blev nedrevet i 1929 for at give plads for Vesterports store, moderne kompleks på den gamle Trommesals grund.

Acciseboden, som hofslagteren lod opføre, blev ødelagt under den

engelske belejring i 1807, men straks genopført. Den ny, der var prydet med søjler foran facaden under et fremspringende tag, var i brug, indtil portkonsumtionen bortfaldt den 1. april 1852. Bygningen blev derefter indrettet som sangerindeknejs og dansebod, men blev revet ned senere i århundredet. På dens plads ligger nu den moderne ejendom Vesterbrogade 10 på hjørnet af Trommesalen.

Historiske optog

Den store indfaldsvej til København fra Roskilde og Køge og dermed det europæiske kontinent var selvsagt mange gange op gennem historien skuepladsen for festlige modtagelser og indtog af hjemlige og fremmede fyrster og potentater. En af de ældste skildringer af en sådan begivenhed finder man i Jon Olafsons erindringer, der er udgivet i 1901 i serien *Memoirer og breve*. Olafson var islænding og tjente som artillerist i København i 1618, da ærkebiskoppen af Bremen gæstede København.

Kongen var med et mægtigt følge redet ærkebiskoppen og hans folk i møde på Køgevejen ude omkring Hvidovre og havde derefter bispist de fremmede efter

alle kunstens regler i en stor teltby på Valby bakke. Da taflet ebbede ud efter tre timers forløb, indstilledes også den idelige taffelmusik af tre musikkorps, og trommehvirvlerne gik som tegn på opbrud. Der var udkommanderet hele 13 regimenter, og 18 borgerkompagnier stod opstillet mand ved mand på begge sider af vejen fra Valby til Vesterport.

Da toget med kongen i spidsen satte sig i bevægelse, bragede kanonerne fra volden og fra krigsskibe i havnen, og hele byen stod på den anden ende. Gaderne fra Vesterport ind gennem den indre by til Slotsholmen var så tæt bestrøet med blomster og grønne grene, at en hest kunne trave lydløst hen over brostenene. De kongelige heste var prægtigt udstyret med juvelbesatte sadler, og skaberrakkerne, der gik ned over hestens knæ, funkledede af guld og perler og ædelstene. De kongelige personer var under deres vajende fjerbuske lige så behængt som hestene med alskens kostbarheder.

Københavnerne fik skuespil, så det forslog, og det fik de hver gang der var fyrstebesøg, eller deres egen konge vendte hjem fra en udenlandsrejse. På andre tider var den nuværende Vesterbros Passage skuepladsen for gribende sørgetog. Det var, når kongelige

personer var døde og skulle føres til Roskilde Domkirke. Vi kender de tyste optog gennem gaderne fra vor egen tid, da Christian X i 1947 og Frederik IX i 1971 var død, og deres kister blev ført på kanonlavet til den særlige kongelige afdeling af hovedbanegården for at blive ført med jernbanen til det sidste hvilested i Danmarks Westminster Abbey.

Kongelige glædesfester har det heller ikke skortet på igennem de senere årtier. I en særlig glans for mange nulevende står sikkert Christian X's køretur i åben karet med husareskorte gennem jublende menneskemængder på 25 års regeringsjubilæet i 1937 og hans køretur til Vesterbro og »Istedgade, der aldrig overgav sig« efter landets befrielse i 1945.

Naturligvis har der også fundet festlige processioner sted uden tilknytning til kongehuset. Fantasi-fulde håndværkeroptog har trukket titusinder af mennesker til Vesterbros Passage, bl.a. da Københavns Bymuseum i 1955 flyttede fra et loft på rådhuset til Den kongelige Skydebane på Vesterbrogade. Optog af hestesporvogne og veteranbusser har man set flere gange.

Det er, som om ganske særlig Rådhuspladsen og dens naturlige forlængelse, Vesterbros Passage,

tiltrækker det helt store publikum, når sådanne arrangementer finder sted. Med undtagelse af 1. maj demonstrationerne er et større optog igennem Københavns gader nærmest utænkeligt, uden at Vesterbros Passage kommer med i ledet.

Passagen i krig

Vi har hørt om sprængningerne i Tivoli under krigen; men også på mangfoldige andre måder var passagen inddraget i begivenhederne under den tyske besættelse 1940-45. Her fandt store demonstrationer sted, da Danmark tiltrådte antikominternpagten på tysk forlangende, og her marcherede Frikorps Danmark, afbrudt af tumulter og slagsmål, når de var hjemme på orlov fra østfronten. Gaderazziaer var her ofte, tyske razziaer efter våben og danske politirazziaer efter sortbørsfolk.

Da Shellhuset blev bombarderet af engelske fly den 21. marts 1945 gik tyskerne og deres danske håndlangere fuldstændig amok og skød planløst i hele kvarteret omkring Vesterbros Passage længe efter at luftalarmen var blevet afblæst.

Da omsider mareridt var endt ved den tyske kapitulation, var det på Rådhuspladsen og det forreste Vesterbro, de største menneske-

mængder samledes i en sydlandsk ophidset jubelstemning. Det var med største besvær, frihedskæmpernes biler og de første engelske militærkøretøjer, der kom til København ad Roskildevej og Vesterbrogade, kunne trænge gennem de tæt pakkede menneskemasser. Og det var også med besvær, det lykkedes frihedskæmperne at hindre hujende mennesker i at springe op på bilerne for at forulempe arresterede landsforrædere og mistænkte, når de blev kørt gennem gaderne til diverse opsamlingssteder.

Da den danske Brigade fra Sverige vendte hjem den 6. maj, blev den ved ankomsten til Vesterbros Passage ad Farimagsgade beskydt fra Vesterport, der i krigens slutfase var blevet beslaglagt af tyskerne. En 20 millimeter kanon blev vendt mod en af den kobberbeklædte bygnings øverste etager, der blev gennemhullet af en halv snes granater. Da samtidig snigskytter havde åbnet ild fra sten-sætningen foran hovedbanegården, var de tætpakkede gader på forbløffende kort tid som blæst for civilister, og i en times tid lignede kvarteret omkring Frihedsstøtten

en by i krig. Der var mange dræbte på begge sider.

Under krigen fandt en begivenhed sted af en helt anden art, som vil lige skal have med. Uden for hovedbanegården stod der lange rader af hestedrosker under næsten hele krigen. Den 10. januar 1942 ved 20-tiden løb pludselig samtlige heste løbsk, fordi et damplokomotiv i banegraven slap dampen løs med et mægtigt spektakel. Med en lille snes drosker slaskende efter sig galopperede en flok heste i vild panik op til Vesterbrogade. Flere af dem blev standset af lysmaster og andre forhindringer, som de ikke kunne se på grund af mørklægningen, og andre løb mod nogle af de få biler, der endnu var tilbage. En del af hestene fortsatte deres vilde løb gennem gaderne. En enkelt nåede helt ud til Østerbro og blev standset på Trianglen, efter at den havde rendt en mand over ende.

Det gik altså ikke altid lige så fredsommeligt til, som Ludvig Brandstrup skildrede det i revyvisen, der begyndte med linierne: »Her er jeg med fuld musik midt i Københavns trafik. Jeg og så min gamle hest er Texas sidste rest«.

Fra Trommesalen til Rådhuspladsen

Byens opvågningen

Vesterbros Passage i nutiden er forskellig efter døgnets timer, efter dagen i ugen og efter tiden på året. Søndag morgen er den næsten død, selv midt i turismens højsæson. Der er længe mellem busserne, og der er næsten ingen passagerer ombord. Enkelte små grupper af udlændinge med bagage kommer spadserende fra hovedbanegården, flere med bykort eller parlører i hånden. På hovedbanegården er der tidligt et vist internationalt liv, omend ikke det store, sindsoprivende mylder; men livet forplanter sig kun trægt til Vesterbros Passage. Den er som Strøget og resten af den indre by en såre stilfærdig for ikke at sige halvdød affære søndag morgen og formiddag.

Ingen restauranter har åbent på denne tid. Kommer folk fra natrestauranter, af hvilke der findes en del i passagens umiddelbare nærhed, skal de ikke søge op til den store hovedgade for at få en kop morgenkaffe med rundstykker. Det er på hovedbanegården, det foregår.

Hotel Grands velkendte hjørne-

restaurant åbner først ved middagstid, Lido på den anden side kl. 11. Men, som nævnt, Hovedbanegården er tidligt i sving, og her åbnes Cafeteriet kl. 6,30, Transitbaren, DSB-Bistro og Snackhjørnet inde i selve banegårdshallen kl. 7 og DSB-Grill kl. 11,30.

En tidlig hverdag morgen i Vesterbros Passage adskiller sig ikke så meget fra søndagen som for 15-16 år siden, da den var en del af min egen tilværelse. Der er ikke mange mennesker med busserne, og de kører med store intervaller. Man ser en enkelt vinduespudder i gang med sit arbejde, men hvor er skraldemændene, og hvor er mælkevognene? Er alle Københavns mælkemænd blevet ølmænd? For ølvogne er her jo som aldrig før ...

Og hvor er alle de tusinder af cyklister, som strømmede ind gennem Vesterbrogade om morgenen for at møde på fabrikker og værksteder kl. 7? Der var engang, da der var masser af fabrikker og værksteder i den indre by, oftest i gårdene, hvor der var større og især mindre virksomheder fra kælder til kvist i side- og baghusene og ofte tillige i forhusene med en enkelt indskudt kontoretage. De er

næsten væk, alle disse småvirksomheder, og det ses på morgentrafikken i den store indfaldsrute til den indre by »bag voldene«.

Først når det lakker hen mod kontortidens begyndelse bliver der liv i gadebilledet og trafik af betydning; men kontorpigerne kører ikke længere på cykel som den gang, København havde verdensry som »cyklisternes by«. Den gang, da man cyklede ind mod Rådhuspladsen ofte både fire og fem ved siden af hinanden og endnu flere, når man stod stille ved Bernstorffsgade for rødt lys.

Nu kører man med privatbil, bus eller s-tog. Bustrafikken bliver intens hen imod kontortid, tit holder de i en lang række ved stoppestedet ved Frihedsstøtten, linie 1, 6, 16, 28 og 41, alle ensartet gule og med reklameteksterne på siden og på bagsmækken som eneste iøjnefaldende forskel. »Hvad synes De om den nye øl fra ...« »Til frokosten drikker man altid ...« Trafik-selskabet gør alt hvad de kan for at indgive bilister, der kører bag ved en bus, en formidabel tørst.

Der er sandelig sket fremskridt, siden den første omnibus i København trillede forbi Frihedsstøtten

den 30. maj 1841 på sin sindige færd fra Amagertorv til Frederiksberg, og de jalousiplagede dro-skekuske tjattede omnibuskusken over nakken med deres piske. Vor tids hyrevognschauffører synes mere beherskede, men man kan se på ansigtstrækkene bag visse vindspejle, at mange privatbilister også har lyst til at foretage sig noget voldeligt, når de store kommunale busser hindrer deres fart og udsyn i den tætte myldretidstrafik.

Fra Bernstorffsgade og indefter er der også masser af mennesker på fortovet ved Tivoli. Det er mappemænd og mere varieret udstyrede kvinder, der kommer fra Hovedbanegården og skal til kontorer omkring Rådhuspladsen, så det kan betale sig at gå fra toget. Myldretiden er i fuld gang, og hvad den altdominerende motoriserede trafik angår, varer den efterhånden hele dagen igennem. Man ser sjældent en bus med ledige pladser i Vesterbros Passage i dagtimerne, i hvert fald ikke med retning mod Rådhuspladsen. Fodgængerstrømmen vedvarer også dagen igennem om sommeren; men cyklisterne er det stadig småt med, og man forstår det så vel. Københavns store færdselsårer er blevet farlige at færdes på for cyklister.

Engang cyklede vinduespud-

serne rundt med en stor stige på nakken midt i trafikken og ikke mindst her i Vesterbros Passage, hvor mange kunder skal have pudset butiksvinduerne omtrent hver dag. Nu kører de rundt med stige på taget af bilen og leder efter parkeringsplads lige som alle andre.

Passagen fik ingen kirke

Vi har i denne bog bevæget os fra Rådhuspladsen mod sydvest til det sted, hvor Vesterbrogade indsnævrer sig, og nu vil jeg bevæge mig tilbage igen ad samme vej for at samle op af, hvad der kan være glemmt, og ikke mindst få lidt mere aktuel nutid med, inden manuskriptet går i trykken. Men først lidt fortid.

Indsnævringen af gaden sker i to tempi – i højre side ved Trommesalen og i venstre side nogle meter længere ude. Det er ved hjørnet af Helgolandsgade, hvor der engang var planer om at rejse en kirke. Kirkefonden undersøgte mulighederne for at købe tre store grunde fra dette hjørne og ned til nr. 17 på Vesterbrogade, hvor dansesalonen Valkyrien havde til huse inde i baggården. Her var det meningen, at Eliaskirken skulle opføres – rådhusbygger Nyrops kraftfulde, totårnede kirke, som nok kunne have fortjent de friare-

aler uden om, som kunne være tilvejebragt her. Den kom i stedet til at ligge længere ude på Vesterbro.

Det lykkedes ikke at få hele det samlede grundkøb i orden, og i stedet købte man så en grund på Vesterbros Torv, hvor kirken kom til at ligge indeklemmt mellem høje beboelsesejendomme. Den fremtræder dog ganske magtfuldt i bybilledet alligevel med sine tårne og den brede stentrappe foran.

Ved forhandlingerne om grundkøbene oppe ved hjørnet af Vesterbrogade og Helgolandsgade blev det fremført, at Valkyrien kunne bruges som kirkesal, indtil beboelseshusene var revet ned og kirken opført. Trods de helt ændrede planer, da Vesterbros Torv kom ind i billedet, blev den berygtede dansesalon alligevel omdannet til kirkesal. Den fungerede fra 1897 til 1908 som Sankt Mariæ Kirkesal, indtil »Vesterbros katedral« var klar til brug.

Vesterbros Passage fik altså ingen kirke som udsigtspunkt fra øst mod vest – som så mange andre langt mere fremskredne planer ikke er blevet til noget i denne del af byen.

Udsigt over banegraven fra ejendommen Buen 1978

Sukiyaki

Der er ingen restauranter i den yderste ende af Vesterbros Passage, men der findes mange inden for »rækkevidde«. Nogle få skridt nede ad Trommesalen ligger den kendte restaurant Spinderokken som nabo til Jørgensens Rejsebureau. I Vesterport er der ikke længere værtshuse i stueetagen, men Ritz findes da stadig oppe i huset og er en kendt billardsalon med store kampbillard, ligesom der også stadig er restaurant med servering. Det var i Ritz, man i 1932 holdt indvielsesfesten for den store forretningsejendom – »Femøren«, som den blev kaldt på grund af kobberbeklædningen. Den er i øvrigt grønnetes frodigt siden, omend ikke hele facaden er irret endnu. Det tager altså sin tid. Forhåbentlig bliver rådhusårnet, der er endnu mere udsat for vind og vejr, hurtigere grønt på sit nyligt kobbertækkede spir.

På den anden side af Vesterbrogade skal man ikke mange meter ned ad Helgolandsgade og Colbjørnsensgade, før småhotellerne begynder, men restauranter er der også – adskillige ikke videre velmeriterede. I Colbjørnsensgade 4 – straks efter rækken af udstillingsvinduer for Ekko Rejser – er der imidlertid åbnet en japansk re-

staurant ved navn Sukiyaki, der dog ikke indskrænker sig til at have den spændende ret på menuen, som har givet den navn. Her spiser man også Shabushabu – højreb uden fedt. Både denne ret og Sukiyaki – højreb *med* fedt – fås i to forskellige størrelser, portions- og prismæssigt, i foråret 1978 henholdsvis 50 og 70 kroner. Der er naturligvis også andre retter på menuen. Åbningstiderne er kl. 12-15 og 17,30-22,30, altså et decideret spisested. Det er som med andre japanske restauranter forbundet med den særlige charme, at en del af maden tilberedes på ens eget bord.

Grand Hotel og dets aflæggere

I den relativt beskedne del af Vesterbro, der indrammes af Vesterbrogade, Helgolandsgade, Halmtorvet, Stampsegade og Reventlowsgade finder man ikke færre end 28 større og mindre hoteller, især det sidste. Mange af dem strækker sig kun over en enkelt etage eller to i en opgang. Det er naturligvis banegårdens nærhed, der gør sig gældende. Sådan har det været siden dens åbning i 1911, mens der tidligere var tale om et mere almindeligt boligkvarter. Helt store hoteller kom der jo også på grund af banegården, og til

dem må Grand regnes, selvom hotellet er talt med mellem de 28. Weber i Vesterbrogade 11 B hører heller ikke til småhotellerne, som er så talrige i gadens »mørke bagland«.

Grand Hotels ejendom på hjørnet af Vesterbrogade og Reventlowsgade er tidligere omtalt, nemlig i forbindelse med Bræddehytten. Da det hæderkronede gamle spiseværtshus med de ydmyge priser blev revet ned, flyttede restauratøren en overgang sin forretning til Bernstorffsgade og derefter til hjørnet af Vesterbrogade og Reventlowsgade under navn af Ny Bræddehytte. Siden har stedet skiftet navn adskillige gange. I 1960'erne dukkede misfostret Gamle Bræddehytte op, men det navn var dog for vanskeligt at leve op til i dag.

Fra 1936 havde et af branchens store navne, Ernst Weinold, været forpagter og fra 1937 ejer af Grand Hotel og Regina ved siden af. Han havde en solid international brancheuddannelse bag sig og sluttede en længere organisationskarriere af som formand for Centralforeningen af Hotelvært- og Restauratørforeninger i Danmark. Før sin ankomst til det kendte hjørne på Vesterbro havde han været leder af store steder som Skagens Badehotel og Fanø Kur-

hotel. Ernst Weinold døde i 1969 i en alder af 81 år.

Hans efterfølger, direktør Christian Basse, åbnede på hjørnet Ziwago Grill Drugstore i april 1971. Hvorfor i alverden navnet Ziwago skulle hentes frem i denne anledning, er lidt af en gåde. I hvert fald henførte absolut intet til Paster-naks roman af samme navn. Restauranten var indrettet af arkitekt Max Louw, og ved åbningen udtalte direktøren, at tiden var løbet fra »den mahognipolerede restaurant med sølvkandelabre og spisekort med guldsnit«. Det var vel et hib til den gamle mezzanin-restaurant, der »af rationelle grunde« blev nedlagt ved den store ombygning, der gik forud for åbningen af Ziwago. Christian Basse regnede selv den nedlagte restaurant på mezzaninen, som forøgede hotelkapaciteten med 20 procent, for en af byens smukkeste, hvilket utvivlsomt mange af hans gæster var enige med ham i.

Slag i slag åbnede nye afdelinger af den store drugstore, som var indrettet efter fransk og ikke amerikansk mønster, bortset fra at drugstores i Paris er billige, hvad denne ikke var.

Nu hedder restauranten ikke længere Ziwago, og Christian Basse er ej mere. Han døde i 1977, 62 år gammel. Den store hjørnere-

Hjørnet af Vesterbrogade og Reventlowsgade – et kendt gammelt restaurations-hjørne. Nu hedder restauranten i hotelbygningen Piano.

staurant bærer i dag det velklin- gende navn Piano. Ved siden af den ligger restaurationsafdelingen Carvery under samme hotel. Her serverer man »middag, hvor De selv eller vi skærer, som De vil ha' det«, som det hedder i stedets PR. Man kan f.eks. nyde helstegt høj- reb, lammekølle eller flæskesteg. Alt serveres fra carvery'en midt i lokalet: »Her fra skærer – carver – De selv eller vi så meget De har lyst. Skulle De ønske at få kødet serve- ret, klarer vi også det. Dessurter er der flere at vælge imellem, og kaf- fen får De serveret af tjeneren«. Det er rationalisering, men be- stemt ikke uden charme.

Når man fortsætter ned ad Re- ventlowgade, følger Værtshuset Pinden i Hotel Regina, der nu har indgang og reception i Grand, men tidligere fremtrådte mere selvstændigt. Pinden er en afslap- pet vinstue med bar og ganske bil- lige priser på øl og vin, f.eks. i for- året 1978 6,75 for en pilsner.

Jeg har haft en vis tilknytning til Hotel Reginas stueetage. Her sad i begyndelsen af 60'erne en god ven af mig som natportier, skønt han var uddannet journalist. Det var på Svend Aage Christensens kraftige opfordring, jeg skrev min første bog, *Skål København*. Opfordrin- gen kom i en diminutiv cafe, der dengang var knyttet til recepti-

onen, og også navnet kom fra den kant. Tak for 'et!

På en bænk ved Vesterport

Hvis man anbringer sig på bænken ved Vesterports sydøstlige hjørne, har man Meldahls-gade i ryggen. Arkitekt Ferdinand Meldahl er blot en af sin tidsalders arkitekter og ingeniører, der har fået gader opkaldt efter sig i det gamle bane- gårdskvarter; men til gengæld var han den eneste af dem, der havde egentlig tilknytning til denne del af København. Meldahl var født lidt længere ude ad Vesterbrogade som søn af en djærv jernstøber, der havde sin virksomhed langs Rosen- åen. Den er forlængst overdæk- ket og afløst af bl.a. Stenosgade. Det var jernstøber Meldahl, der ef- ter koleraens hærgen i 1853 op- satte et skilt på sin mur med tek- sten: »Dette er Rosen- eller Chole- ra-aaen« – til stor fortrydelse for magistraten, der havde forsømt vandløbets oprensning.

I bogen *F. Meldahl og hans Ven- ner*, der er udgivet af arkitektens datter Helga Stemann, berettes levende om tilværelsen på det forreste Vesterbro i hendes fars barndom i 1830'erne, og det er ham selv, der fortæller.

Mellem Meldahls-gade og Vester Farimagsgade lå, da jeg var barn,

varehuset Vefa med »chokerende billige priser« i en af de flade, uskønne basarbygninger, der prægede kvarteret. Det var på taget af Vefa, flere af lysreklamerne stod, som sammen med neonskil- tene på Vesterports facade og især tag glimtede om kap med 30'ernes lapidariske budskaber fra rekla- mens overdrev.

Når man fra bænken vender sig om, konstaterer man, at Vester- ports første lejer, Peder Møllers store konfektionsforretning, i nu- tiden er kontorer for sparekassen SDS. På den modsatte side af Ve- sterbrogade noterer jeg mig fra mit siddende stude, at den ejen- dom, der i årevis var kendt som firmaet V.Løweners hovedsæde, nu er blevet domicil for Finans- banken. Det var i banklokalerne i stuen, Danmarks første bilforret- ning som tidligere omtalt startede i 1902. I et beskedent forstadshus, som omkring århundredskiftet blev afløst af denne bygning, bo- ede i øvrigt den populære visedig- ter Adolph van der Recke, der skrev ting og sager som *Pjaltens brand*, *Rullen går* og *Gutter ombord*. Om sommeren havde han sit ar- bejde lige i nærheden – i Tivoli, hvor han var med i ledelsen.

Lido før og nu

Barske minder dukker op, når man spadserer over Farimagsgade i retning af den indre by. Her på dette hjørne overværede jeg skærmydslen mellem Den danske Brigade og snigskytterne den 6. maj 1945, da kanoner bragede, og maskingeværer knitrede i over en time. Jeg og en del andre civilister havde søgt ly i et søndagslukket belysningsmagasin, som vi var kommet ind i gennem en sprængt rude i en naboforretning og ved selv at sprænge bagdøren til den pågældende forretning, som vi mente vendte bort fra det værste skyderi. Oven på taget af den flade træbygning hamrede et maskingevær på en trefod løs mod et eller andet nede omkring Saga Bio, mens kanonerne tog sig af Vesterport.

Og henne på det brede fortov, hvor nu butikernes vitriner frister forbipasserende til at købe dyre brugs- og kunstgenstande, stod engang snuskede sortbørshandlere og forsøgte at prakke folk stjålne rationeringsmærker og cigaretter på.

Til venstre lå en restaurant ved navn Frihedsstøtten, og derefter kom kaffebaren Melba. Lido lidt længere fremme havde titel af kaffesalon og var faktisk et jævnt, fol-

keligt spisested med selvbetjening. Her stod man altid i kø ved disken, og når man havde fået de ønskede varer på en bakke fik man en bon, på hvilken man skulle betale til en kassedame ved udgangsslusen.

Nu ligger den moderne Lido nærmest på Melbas plads, og der er spiserestaurant både i stuen og på første sal. Siden 1975 eller deromkring har den udelukkende fungeret som spiserestaurant, så man får ikke noget ud af at sætte sig ind og forlange en bajer. Stedet tiltrækker udenlandske rejsegrupper, som skal spise jævn borgerlig mad for en billig penge, og man kan risikere at møde en jysk skoleklasse med røde pølser på bordene. Tjenerne er iført hvide skjorter og skotskternede veste. Priserne er ikke helt i underkanten som i det gamle Lido, men man får noget for pengene. Der er åbent fra kl. 11 til 22. De gule vægge er prydet med reproduktioner af gamle stik. Man ser bl.a. Frihedsstøtten i hestesporvognenes tid.

I marts 1978 blev Lido besøgt af Bent Johansen fra *Berlingske Tidende* i serien *Ud at spise*. Han skrev bl.a.:

»Da jeg trådte ind i dette halvsvøvnigt belyste lokale med nøgne pærer højt oppe i loftet, men ellers orangefarvede PH-lamper over bordene, tænkte jeg straks på til-

svarende besøg i restauranter ved banegårde. De ligner hinanden. Der var en lidt indeklemt lugt, men der var lidt bedre på 1. sal. Der er okkergule vægge og orangefarvede gardiner, blomsterkasser mellem bordene og et mærkeligt broget gulvtæppe, som om nogle børn havde fået lov til at male på en tiger«.

Men maden var god og rigelig, og det er jo det vigtigste. Smørrebrødet får man i øvrigt nede fra Favoritten i gadeplan, som hører med til firmaet. I den og Københavns Smørrebrød tæt ved sælger man smørrebrød i døgndrift.

Der sker jævnligt ændringer på denne strækning. Udgangen af året 1977 bragte et nyt rejsebureau til huse. Alt Rejser, som synes at have specialiseret sig i rejser til DDR og Sovjetunionen. Og i forbifarten noterer jeg mig, at Hotel Royal har åbnet en ny afdeling på netop det sted, hvor det gamle Lidos kassedame sad og indkrævede bon'er og skillinger. Royal Bar åbnede 1. juli 1977 på stedet, hvor »hele verden passerer og pauserer«, som det hed i annoncerne. Baren er hurtigt blevet et kendt mødested både for københavnere og turister.

Da jeg står ved hjørnet af Hammerichsgade, skæver jeg hen til Royals indgang for at se, om byens

berømteste portier er ved at shake hands med en præsident fra et eller andet eksotisk land eller en handelsrejsende fra Ålborg eller holde paraply for dem hen over fortovet. Men det er ikke Bernhard Brasso, der står der netop den dag, jeg spadserer ruten igenem på den anden led. Hotel Royals chefportier er identisk med Tivolis Pjerrot – tidligere berømt cirkusklovn, der har rejst som artist i mange lande, men først for alvor blev kendt gennem Cirkus Buster i fjernsynet. Hans far var italiener og hans mor fra Odense. Det og familiens rejser i embeds medfør – Brasso senior var også klovn – har givet ham glimrende sprogkundskaber, som naturligvis i høj grad kommer ham til gode som chefportier i dette internationale hotel. Han har hilst på ærkebiskop Makarios og ministerpræsident Khrustjev og vist også Nixon, før han blev præsident, for Hotel Royal har jo en suite, som virker næsten lige så dragende på verdens storheder som fyrstesuiten i Hotel d'Angleterre.

Plaza med Flora Danica

Ovre på den anden side af Vesterbros Passage – til Panoptikonbygningen med Arbejdernes Landsbank til venstre og DSB's store rejsebureau til højre, hvor turisterne bestiller sight-seeing. Man ser det faktisk ikke, men banken er bevaret fra før branden i 1950.

Ned langs banegraven fører en gade, som bærer navn af plads – Banegårdspladsen naturligvis. Det er en stump af den oprindelige Bernstorffsgade. Jo, banegraven er der endnu. Der har været planer fremme om at overdække den også på denne strækning adskillige gange. For ikke så længe siden var der nogen, der her ville smække et 30 etagers højhus op, som skulle rumme både banegård og fly-terminal, men den ide blev heldigvis kvalt i fødslen. Mere tiltalende lyder en plan om på den overdækkede grav at skabe et grønt område med små boder, lidt forlystelser af beskeden art, soppebassin og legeplads og bilparkering strengt forbudt.

Hotel Terminus mellem Banegårdspladsen og Bernstorffsgade var sidste skrig i hotelarkitektur og ditto indretning, da det åbnede i 1913, og det er i dag med på noderne som ingensinde. Det er her, de store udenlandske popidoler

tager ind, når de kommer til staden, og store skarer af meget unge piger belejrer indgangen, længe før de er landet i Kastrup.

Siden 1971 har det gamle Terminus – navnet på en romersk gud for grænseområder – heddet Hotel Plaza. Da restaurant Baron of Beef åbnede den 11. november 1971, blev den af Bro Brille i *Ekstra Bladet* udnævnt til byens fornemste spisebar »i Bjørn Wiinblad-lampernes skær«. Baron of Beef betyder »det bedste af oxen« – set fra menneskets, ikke fra dyrets synspunkt. Til restauranten følger sig Library Bar for det samme noble publikum, der siges at tælle kongehusets nærtstående kredse – »de unge og smukke og rige«, som fejeres i dertil indrettede billedblade.

I september 1977 blev Flora Danica føjet til i hjørnet ud imod banegraven. Det nyeste skud på stammen har samme navn som hotelejerens restaurant i Paris, der for nylig erobrede prisen som byens bedste udenlandske restaurant. Ejeren er Jørgen Tønnesen.

I den københavnske Flora Danica er menuen konsekvent dansk, så det danske og det franske køkken står i venskabelig kappestrid inden for Plazas rammer, eftersom »baronen« trods det engelske navn

Panoptikon, nutidsbillede. Kun den lave bankfløj på hjørnet af Bernstorffsgade er bevaret fra den gamle Panoptikonbygning.

har decideret fransk køkken. Forud for åbningen af Flora Danica havde man rejst land og rige rundt for at finde spændende egnesspecialiteter, og det er virkelig lykkedes over forventning. Her kan man f.eks. spise røget helt. Helten er en fisk, som kun findes i Ringkøbing Fjord og måske også stadig i den nærliggende Nissum Fjord, og man plejer at skulle rejse til Ringkøbing for at indtage denne delikate fiskeret på restauration. Men man har også retter som Kold Limfjord-rulleål med grøn salat, Farseret andehals fra Mors, Stegt kulmule med bløde løg fra Vendsyssel og Jysk vildtpostej. Men naturligvis også røget ål, torsk i mayonnaise, høns på mange måder og alt muligt andet dansk af kulinarisk kvalitet.

Restauranten, der har kakler fra Den kongelige Porcelainsfabrik med motiver fra den danske flora ophængt på de gedigne trævægge, er indrettet af arkitekt Ole Hagen. Der er plads til 56 personer, og man sidder ved cafeborde med marmorplader.

A Hereford Beefstouw

Fra Banegårdspladsen ad Bernstorffsgade til det gamle Wivexhjørne – eller lad os sige umiddelbart inden hjørnearrangementet med de tre biografer. Her er vi nemlig ved en nyskabelse, som under navnet Slukefter i 1977 genopvækkede en ældgamle tradition i Tivoli under et af de ældste syngepigetemplers navn. Man nåede endog at få gæstespil af selveste Cleo fra Dyrehavsbakkens berømteste syngepige-variete, og der var da vist idelig begejstring for initiativet i pressen. Men den gik ikke alligevel. I det lange løb kom der ikke publikum nok. Det var jo også ved at gå galt med den mere end hundredårige Bakkens Hvile, men den klarede da skærene.

Slukefter åbnede sæson 1978 som jazzhus. Nu får vi se, om det lader sig gøre at omplante lidt Montmartre-stemning til den gamle, på det sidste noget omskiftelige krog af Carstensens berømte have.

A propos Georg Carstensen, nu vi står ved hjørnet af Bernstorffsgade og Vesterbrogade. For nogle år siden foreslog en læser i et dagblad at omdøbe Bernstorffsgade på dens forreste strækning langs Tivoli til Georg Carstensens Gade – simpelt hen fordi vedkommende

skribent syntes, det var for dårligt, at København ikke har hædret sin store »forlystelsesråd« på denne måde. Så vidt jeg husker skulle den del af Tietgensgade, der går langs Tivoli, så omdøbes til Tivoligade. Turistmæssigt set var det nok en god ide, og numrene i de to gaders start er så få, at postvæsenet nok heller ikke ville få alverdens meget besvær. Men så ville Bernstorff komme væk fra den umiddelbare nærhed af Frihedsstøtten og blive forvist ad Kalvebod Brygge til, og det går naturligvis ikke.

En pendant til Wivex-afløseren er A Hereford Beefstouw i en moderne bygning i samme stil på den modsatte side af Tivolis hovedindgang og kontorbygning. Den har åbent i to tempi, som det sig hør og bør for en udpræget spisere-restaurant – fra kl. 11,30 til 14 og igen fra 17 til 21. Lørdage og søndage er der dog kun den sidstnævnte åbningstid, for i weekend'en står københavnerne i hvert fald ikke tidligt op og turisterne vel heller ikke. Eller de tilbageblevne i storbyens weekend går ikke ud og spiser.

Foran restaurationsbygningen, der ligger stærkt tilbagetrukket fra gaden, er der om sommeren borde, stole, parasoller og smukke blomsterarrangementer ved en bod, hvor der sælges fadøl og

sandwich og meget andet. I Tivoli-kontorets vindue ud imod Hereford Beerbar er anbragt en spændende tegning af Tivoli i fugleperspektiv, anno 1938. Den er udført af våbenmester Franz Sedivy og viser bl.a., at Københavnerkroen i 30'erne hed Lucullus. Der hænger også to gamle plakater. Den ene fortæller, at der den 6. august 1844, hvis vejret ellers tillader det, afholdes en stor festforestilling til benefice for »entrepreneuren«, altså Georg Carstensen. I den anledning holdes Vesterport åben hele natten. Lumbye dirigerer havens store orkester, og der sluttes af med »et brillant fyrværkeri som slutter med det ildsprudende bjerg Vesuv«. 3 mark for herrer, 2 mark for damer og 1 mark for børn! Den anden plakat reklamerer for åbningsfesten den 14. maj 1905, hvor der foruden koncerter og pantomimer er oprettede i Glassalen og krigspanorama fra den russisk-japanske krig!

A Hereford Beefstouw er den ene af fire tilsvarende restauranter, som er grundlagt og drives af fhv. skjortefabrikant fra Hammerum Herred Aage Damgaard, hans hustru Bitten og direktør Søren Thygesen, der fulgte med over i det nye erhverv fra den heden-gangne skjortefabrik Angli. De tre

andre ligger i henholdsvis gaden Åbenrå i København, i Odense og i Herning.

I et interview med Hjalmar Havelund i *Berlingske Tidende* den 26. marts 1978 fortæller den tidligere fabrikant, der er blevet storrestauratør af specialgruppen:

»I løbet af året har vi nu 150.000 gæster til bords og ialt en omsætning på 15 millioner. Vi bruger cirka 60 tons mørbrad og oksefilet'er, og det morsomste er, at vi sælger samme mængde vin – 60.000 liter. En trediedel af kødet importerer vi fra USA, kød af stude, som det sidste halve år majs-fodres«.

Her er oksekød for alle penge, »stegt efter behag, krydret efter behag, skønne velhængte bøffer, saftige, møre – de smager af okse«. Festlig reklamelyrik. Vejledende priser: En mørbradbøf på ca. 200 gram i begyndelsen af 1978: kr. 59,00. Forret: 6 snegle i hvidløgsmør: kr. 26,00. Det må vist være nok til at få ganen til at begynde at interessere sig for sagen.

Interiøret i disse bøfværtshuse er upretentiøst med hovedvægt på det altafgørende i madtemplet: den store grill, hvorom al opmærksomhed skal samle sig. Det er bøfferne, det drejer sig om.

Porten til City

Når man i efteråret 1977 sad ved ølbaren i Apolloteatrets gamle indgang – Hereford Beerbar – så man, at man var i fuld gang med at udvide Anva ved at indlemme den bygning, der i sin tid indeholdt Scala Bio og endnu tidligere værtshuset Thomas S. Her er stormagasinet indgang til cafeteriet, som er en yderst moderne og velbesøgt selvbetjeningsrestaurant, et populært mødested for københavnerne på et særdeles centralt sted. Ikke udelukkende folk på indkøb, der kommer inde fra stormagasinet. I bladet *Danmarks Restauranters* påskenummer 1977 fortalte restaurantens chef, fru J.Løfquist, at »vi da vist har Københavns bedst besøgte restaurant med selvbetjening. Priserne er yderst rimelige og kvaliteten den bedst tænkelige. Måske er den mest berømt for det fantastisk flotte smørrebrød«.

I takt med restaurationschefens loyale rekommandering af det gode sted kan jeg så tilføje, at skal nogen nutidig restaurant leve op til den gamle Bræddehyttes motto om den bedst tænkelige mad til den billigst mulige pris, så må det være Anvas restaurant. Mange har begrædt tabet af National-Scala, men Løfquist kan fortælle, at Anva beskæftiger flere mennesker i dag

Det gamle Halmtorv er blevet til Københavns Rådhusplads. Byens centrum er flyttet fra Kongens Nytorv mod vest.

end de 275, som blev arbejdsløse ved lukningen af Skandinaviens største forlystelsessted.

Næste restaurant indefter ligger i gadeplan. Det er Burger King, hvor man kan spise »multinationale bøffer« og blive mæt for mellem 10 og 20 kroner. Det er de amerikanske hamburgere, der her for alvor har holdt deres indtog i København. De eksisterede allerede i forrige århundrede i USA og blev opfundet, fordi det derved blev lettere at spise smørrebrød med handske på.

Naboen indefter er Citybiograferne. På denne sidste strækning ligger også Wagons Lits/Cook, rejsebureauet og det internationale sovevognsselskab, som flyttede her over for nogle år siden for at give plads for endnu en restaurant i den nu forsvundne Industribygning.

På Rådhuspladsens hjørne, hvor der før Richshusets tid lå den sagnomspundne Paraplyens indgang under en spraglet baldakin, står der Vesterbrogade og ikke Vesterbros Passage. Og mon egentlig ikke den indledende frase i denne bog – »alle københavnere kender navnet Vesterbros Passage og ved, hvad det dækker« – er lovlig optimistisk? Det er sjældnere og sjældnere, man støder på betegnelsen i dagens avis.

Industriens Hus på hjørnet af Rådhuspladsen og Vesterbros Passage.

Denne bog har været et forsøg på at holde liv i begrebet som et sprogligt minde om fortiden og især om Københavns befæstning, som man huggede en passage igennem af mere tidssvarende art end den gamle ravelinvej.

Vesterbros Passage er i dag som i fortiden den store indfaldsrute til det gamle København. Byen vågner mere trægt end for bare 15-16 år siden, også om hverdagen; men når trafikken først er kommet rigtig i gang, er der myldretid resten af dagen i Vesterbrogade såvel som på Rådhuspladsen og i den store tværgade H. C. Andersens Boulevard. Disse tre lokaliteter er

indbegrebet af den københavnske storbytrafik med dens mylder af biler og busser, tætte skarer af fodgængere og få cyklister, der med dødsforagt danser med i den store kehraus.

Før man opførte de store ejendomme på hjørnerne, der nu er Richshuset og byggegrunden for Industriens Hus, kunne man høre nattergalen synge fra kort før midnat til solopgang om sommeren på dette sted. Byens gamle, inddeklemte halmtorv væltede ud over alle bredder, da fæstningen faldt, men blev presset lidt sammen igen af Nyrops prægtige rådhusbygning og blev det moderne

Københavns centrum til afløsning af 1700- og 1800-tallenes Kongens Nytorv og fjernere tiders Gammeltorv.

Hvor hovedstadens geografiske centrum ligger i dag, er det ikke så helt ligetil at afgøre, men det er ikke det kvarter, som er beskrevet i denne bog. Alligevel vil Tivoli, Hovedbanegården, Frihedsstøtten, Vesterbros Passage og Rådhuspladsen vedblive at være Centrum med stort C, især naturligvis Rådhuspladsen med indgangen til Europas længste gågade, Strøget. Så længe byen står, vil dette være Centrum. Porten til Københavns City, den indre by »bag voldene«.

Stikordsregister

- Absalonsvolden 11
Acciseboden 9, 10, 11, 86
Adams Ekspres 24
Aer Lingus 84
Aeroflot Soviet Airlines 84
Aeronautiske Selskab, Det danske 48
Aftenbladet 51, 55, 56
A Hereford Beefstouw 39, 98, 99
Aktuelt 23
Alhambra 46
Alhambravej 78
Alitalia 84
Alt Rejser 95
Aluminia 18
Amagerport 13
Amagertorv 30, 83, 90
Amaliegade 32
Andersens Boulevard, H. C. se H. C. Andersens Boulevard
Andelsbanken 34, 38
Angleterre, Hotel d' 44, 96
Angli 99
Anva 30, 34, 99
Apolloteatret 24, 38, 39, 99
Arbejdernes Andels-Boligforening 38
Arbejdernes Landsbank 65
Arena 49
Assistens kirkegård 78
Astoria 80, 84
Asylskole, Caroline Amalies 13
Atlanten 74
Axelborg 28, 34, 37-39, 81
Axelborg Bodega 38
Axelhus 28
Axeltorv 30, 34, 35, 68, 70, 72, 86
Bakkens Hvile 98
Banegårdspladsen 96, 98
Barding 83
Baron of Beef 96
Bech-Olsen, cafe 74
Bellacentret 21
Bellacentret, det gamle 60
Bella Napoli 23
Berlin 41
Berlingske Tidende 26, 95, 99
Bernstorff gods 76
Bernstorffsgade 27, 42, 43, 48, 51, 52, 56-61, 63, 66, 71, 74, 89, 90, 92, 96, 98
Blanche 45
Bonbonnieren 23
Bornholm 67
Boulevard, cafe 30
Boulevardbanen 67, 71, 72, 74
Bredgade 24, 30, 78
Bremen 86
Bristol 53
Brugsen i Centrum 38
Bræddehytten 54, 61-63, 99
Buen 81, 83, 84, 91
Burger King 100
Bymuseet 45, 87
Børsen 12, 54
Cafe Boulevard 30
Cafe de l'Europe 48
Californien 31
Canadian Pacific Airways 84
Carlsbergfondet 29
Caroline Amalies Asylskole 13
Carvery 94
Casino 31, 32, 44
Centralhotellet 28, 29
Centralforeningen for Hotelvært- og Restauratørforening
ger i Danmark 92
Centrum 101
Centrum, cafe 63
Centrumgården 70, 81, 83, 84
Charlottenborg 64
Christiansborg 31, 46, 56, 58, 77
Christianshavn 55
Christianssæde 76
Cinema I-IV 29
Cino Palæet 70
Cirkus Buster 96
Cirkusbygningen 33, 34, 63, 64
Dagmarhus 25, 26, 49
Dagmartheatret 31-34, 64
Damhussøen 22
Danmark 9, 22, 26, 42, 45, 47, 48, 61, 62, 64, 67, 74, 77, 80, 87, 94
Danmarks Brugsforeninger 38
Danmarks Restauranter, tidsskrift 99
Danmarks Turistråd 84
Dansk Designråd 26
Dansk Folkemuseum 64
Danske Statsbaner, se DSB
De forenede Bryggerier 24, 63
Den danske Andelsbank 34, 38
Den danske Brigade 88, 95
Den danske Landmandsbank 15
Den frie Udstilling 64
Den kongelige Porcelainsfabrik 18, 64, 98
Den kongelige Skydebane 65, 87
Den lille Hornblæser 29
Den permanente Udstilling 84
De sjællandske Jernbaner 61, 67
DDR 95
Det danske aeronautiske Selskab 48
Det danske Hedeselskab 14
Det danske Luftfartsselskab 83
Det danske National-Sommertester 45
Det lille Teater 32
Det kinesiske Tårn 48, 51
Det kongelige Bibliotek 16
Det kongelige Teater 46, 50
Det Spierske Selskab 31
DFDS 38
Divan I 43
Divan II
Dragespringvandet 21, 80
Dronningens Enghave 67
DSB 51, 68, 80
DSB-bistro 89
DSB-grill 89
DSB's rejsebureau 96
Dyrehavsbakken 40, 48, 98
Edinburgh 18
Egebjerg 74
Ekko-Danmark 38
Ekko-Rejser 92
Ekstrabladet 54
Ekstra Bladet 96
Eliaskirken 90
Enghavevej 13, 68
England 18, 47
Enighedsværn 68, 86
Europa 48, 52, 56, 101
Europe, Cafe de l' 28
Euterpe 31
Falkoner Allé 78
Falster 75
Familie Journalen 59
Fanø Kurhotel 92
Farimagsgade 34, 35, 88, 95
Farimagsvej 68, 70, 75, 86
Favoritten 95
Figaro, tidsskrift 41
Filosofgangen 10, 78
Finansbanken 80, 94
FK-restaurant 38
Flora Danica 96, 98
F. L. Smidth 26
Flyveposten 78

- Forenede Bryggerier, De 24, 63
 Frankrig 47
 Frascati 22, 23
 Fredericia 82
 Frederiksberg 24, 29, 34, 41, 68, 70, 77, 78, 90
 Frederiksberg Alle 46, 78
 Frederiksberggade 12, 20, 30
 Frederiksberg Runddel 78
 Frederiksborggade 68
 Frederiksholm 12
 Frie Udstilling, Den 64
 Frihedsstøtten 10, 20, 30, 52, 63, 65, 68, 71, 72, 74–77, 80, 84, 88, 89, 95, 98, 101
 Frihedsstøtten, cafe 95
 Frijsenborg 20
 Frikorps Danmark 87
 Fyffes 86
 Fædrelandet 41
- Gabet 9
 Gamle Bræddehytte 63, 92
 Gamle Carlsberg 20, 21
 Gammelholm 68
 Gammel Kongevej 46, 70, 72, 84, 86
 Gammel Køge Landevej 13
 Gammeltorv 101
 Gasværksvej 66
 General Motors 25
 Georg Carstensens Gade 98
 Georg V Bar 60
 Ginge 83
 Giraffen 23
 Glacisholm 68, 70, 71
 Glassalen 48–50, 99
 Glyptoteket 21
 Godsbanegården 66, 70, 71
 Golden Room 82
 Gothersgade 51
 Granada 38
 Grand 89, 92
 Grønningen 30
- Gråbrødretorv 74
 Gudhjem 67
 Gyldenløves bastion 12
 Gyldenløvesgade 34, 70–72
- Halmtorvet 9–11, 16, 28, 75, 78, 86, 92, 100
 Hamburg 41
 Hammerichsgade 38, 74, 80, 95
 Hammerum Herred 99
 Hans Christian Andersens Eventyrkro 23
 Havn 11
 Havnegade 66
 H. C. Andersens Boulevard 19, 21, 26, 32, 101
 Hedeselskab, Det danske 14
 Helgolandsgade 9, 84, 90, 92
 Hellerup 16, 21
 Helsingør 67, 70, 71
 Henkelhuset 30
 Hereford Beerbar 99
 Hereford Beefstouw, A 39, 98, 99
 Herning 99
 Hillerød 70
 Hofteatret 45, 46
 Holberghaven 34
 Holmens Kanal 15, 51, 78
 Holstebro 58
 Holsten 67
 Holte 64, 70
 Holtstationen 70
 Hovedbanegården 56, 67, 70, 71, 74, 80, 82, 88–90, 101
 Hotel d'Angleterre 44, 96
 Hotel Astoria 80, 84
 Hotel Grand 89, 92
 Hotel Imperial 70
 Hotel Plaza 96
 Hotel Regina 94
 Hotel Royal 70, 74, 80–83, 95, 96
 Hotel Terminus 53, 59, 74, 96
 Hotel Weber 92
- Hotelvært- og Restauratørforeningen i København 80
 Hvidovre 14, 67, 86
 Hyttefadet 74
 Håndværkerforeningen 15
- Illustreret Tidende 21, 63, 65, 71, 78
 Imperial 70
 Industribygningen 14–16, 21, 22, 24, 28, 39, 63, 80, 84, 100
 Industrucafeen 22, 59
 Industriens Hus 15, 25–27, 101
 Industrihuset A/S 26
 Industriforeningen 14, 16, 25, 26, 58, 67, 74
 Industrirådet 25
 Ingeniørforeningens Hus 70
 Island 22
 Islands Brygge 34
 Israels turistbureau 84
 Istedgade 87
 Italien 18
- Jagtvej 78
 Japan Air Lines 84
 Jarmers tårn 12
 Jernbanegade 28, 30, 32–34, 63, 64, 77, 80
 Jernbanevej 67
 Jylland 82, 84
 Jysk Færgefart 84
 Jørgensens Rejsebureau 92
- Kalvebod Brygge 66, 98
 Kalveboderne/ Kalvebod Strand 12, 43, 71, 75, 78
 Kampmannsgade 72
 Kastrop 96
 Kinesiske Tårn, Det 48, 51
 Kinoptikon 64
 Kirkebye 83
 Kirkefonden 90
 Kirsebærgangen 10, 30
- Kisten 39, 42
 Kjøbenhavns Panorama 33, 64
 Kjøbenhavns Sommer-Tivoli og Vauxhall 39, 41
 Klampenborg 70, 71
 Klampenborgbanen 70
 Klampenborgstationen 20
 Klampenborg Væddeløbsbane 58
 Kolding 82
 Kompagniet for Spejl- og Vinduespolering 59
 Koncertsalen 48, 50
 Kongelige Bibliotek, Det 16
 Kongelige Porcelainsfabrik, Den 18, 64, 98
 Kongelige Skydebane, Den 65, 87
 Kongelige Teater, Det 46, 50
 Kongens Enghave 13, 67, 75,
 Kongens Have 64
 Kongens Klub 30
 Kongens Mølle 13
 Kongens Nytorv 15, 30, 78, 101
 Kruschen-salt 83
 Kryb-i-ly 82
 Kunstakademiet 24, 64
 Kvægtorvet 84
 Kvægtorvs-gade 68, 86
 Kyoto 23
 Kystbanen 71
 København 10, 12, 14, 16, 20, 21, 23, 24, 26, 28, 32, 34, 40–42, 47, 50, 51, 53, 56, 58, 60, 61, 63–65, 67, 70–72, 74, 77, 78, 80, 81, 83, 86–89, 94, 98, 99, 101
 København, konditori 29
 Københavnerkroen 62, 99
 Københavns Bymuseum 45, 87
 Københavns Kirkefond 90
 Københavns Smørrebrød 95
 Købmagergade 64
 Køge 11, 86

- Køge Bugt 21
Køgevej 86
- Landbrugsrådet 38
Landmandsbanken 15
Langebros 12
La Rotisserie Frascati 22
La Scala 32
Lavendelstrædes Mølle 22
Le jardin de Tivoli 40
Library Bar 96
Lido 80, 89, 95
Lille Hornblæser, Den 29
Lille Kongensgade 30
Limfjord 98
Lindholm 48
Liverpool 18
Lofteleider 84
Lolland 75, 76
London 18, 41, 63
Loppestykket 23, 24, 39
Lorry 32, 34
Louis Tussauds Wax Museum 63
Lucie Mølle/ Lusemøllen 12–14, 16
Lucullus 63, 99
Lufthansa 84
Luses Hul 12
Lyngby 70
Lyngbybanen 70
Lysets kælder 65, 66
Løwener 22, 94
- Melba 72, 95
Meldahlsgade 72, 80, 83, 94
Milano 70
Mon Coeur 59
Monte Carlo 52
Montmartre 98
Mors 98
Morskabsteatret 45, 65
Museet for nordiske Oldsager 64
Muslingeskallen 80
- Mølle Alle 13
- National 28, 31–36, 45, 71
National-Scala 30, 32, 34, 99
Nationalmuseet 13, 16, 50, 64
Neonlysenes Venner 83
Neue Automobil-Gesellschaft 22
New York 31
Nikolaj kirke 19, 20
Nimb 42, 48, 55, 57–59, 63
Nissum Fjord 98
Nordbanegården 70
Nordhavn 49
Nordisk Andelsforbund 34
Nordisk Films Kompagni 61
Nordsjælland 21
Norge 22, 47
Ny Bræddehytte 62, 63, 92
Ny Carlsberg 20
Ny Carlsberg Glyptotek 21
Nye Danskes Hus 26
Nygade 30
Nyholte kro 58
Nyropsgade 72
Nytovr 9
Ny Vestergade 16
Nørrebro 25, 68, 70, 75
Nørrefarimagsgade 20
Nørreport 12, 13, 74
- Odd Fellow Palæet 21
Odense 96, 99
Old Britannia Inn 23
Olympia 38, 39
Operakällaren 22
- Paghs Bodega 38
Paladsbiografen, Paladsteatret 70, 74
Palladium 14, 23, 26
Pandekagehuset 60
Panoptikonbygningen 42, 56, 63–66, 73, 80, 84, 96, 97
Panoptikonhallen 63
- Panorama Lounge 82
Pantomimeteatret 43, 46–48
Paraplyen 28, 29, 34, 100
Paris 22, 40, 41, 63, 80, 93, 96
Peblingesøen 70, 75
Permanente Udstilling, Den 84
Persilhuset 30
Piano 62, 93
Pileallé 78
Pinden 94
Pizzeria Bella Napoli 23
Plaza 96
Politiken 22, 60, 82
Polititorvet 66
Portefeullen 41
Prinsens Palæ 68
Prudential 84
Punch 20
Påfuglen 51
- Rahbeks Allé 86
Ravelinen 9, 10, 12, 14, 42
Regina 94
Rekylriffelsyndikatet 49
Reventlowsgade 62, 67, 71, 84, 92–94
Richshuset 25, 26, 28–30, 100, 101
Rigsdagens restaurant 58
Ringkøbing 98
Risten 60
Ritters Hotel 28
Ritz 84, 92
Ritzau 50
Rom 40
Rosenborg Have 41
Rosengården 49
Rosenlund 41
Rosenørns Allé 70
Rosita Bar 38
Roskilde 11, 67, 86
Roskildebanen 68
Roskilde domkirke 87
Roskildevej 86, 88
- Routen 30
Royal 74, 80–83, 95, 96
Royal Bar 95
Rusland 18
Røde Lygte 51
Rådhuset 16–18, 23, 29, 64, 87, 101
Rådhushallen 71
Rådhushaven 14
Rådhuspladsen 11, 15, 22–30, 49, 52, 80, 83, 86, 87, 89, 90, 100, 101
Rådhusårnet 92
- Saga Bio 95
Sankt Annæ Plads 24, 78
Sankt Clemens Stræde 12
Sankt Georg 20, 31
Sankt Jørgens Plads 71
Sankt Jørgens Sø 70, 71, 78
Sankt Mariæ Kirkesal 90
SAS-bygningen 34, 38
SAS-hotellet 70, 74, 80–83, 95, 96
SAS-terminalen 82
Schacks bastion 12, 13
Scala 32
Scala Bio 32
Scalasalén 34
Scandia 29, 60
Schalburgkorpset 50
Schweiz Ølhalle 61
SDS, sparekassen 94
Shellhuset 70, 87
Silver Room 82
Sjælland 75
Sjællandske Jernbaner, De 67, 71
Skagens Badehotel 92
Skandinavien 16, 18, 32, 52, 100
Skandinavisk Panoptikon 63
Skattepalæet 70
Skydebanen 65, 87
Slotsholmen 66, 68, 78, 87

- Slukefter 39, 43, 43, 98
 Smidth, F. L. 26
 Smålandshavet 48
 Snackhjørnet 89
 Snap 29
 Snapstinget 58
 Social-Demokraten 64
 Solbjerg 86
 Sommerlyst 29
 Sorgenfri 64
 Sortedamsøen 68, 78
 South African Airways 84
 Sovjetunionen 95
 Sparekassen SDS 94
 Spierske Selskab 31
 Spinderokken 92
 Stadil 23
 Stadsgraven 9, 10, 12, 14
 Stampesgade 92
 Stenosgade 94
 Stockholm 22, 45
 Store Kongens Mølle 13
 Stormgade 68, 78
 Strandvejen 21
 Strygejernet 80
 Strøget 30, 89
 Stubmøllevvej 13
 Studenterforeningen 58
 Sukiyaki 92
 Sverige 12, 18, 22, 47, 49, 88
 Sveriges turistbureau 84
 Sydfrankrig 55
 Sønder Boulevard 75

 Taulov 82
 Taverna 49
 Terminus 53, 59, 74, 96
 Thomas S. 32, 99
 Tietgensgade 43, 48, 67, 98
 Tivoli 13, 16, 20, 21, 25–27, 30,
 36, 39, 40, 42–56, 58–63, 67,
 77, 78, 80, 87, 94, 98, 99, 101
 Tivoli Caféen 23, 24
 Tivoligade 98
 Tivoli og Vauxhall 14, 17, 40, 42
 Tivolisøen 20, 31, 39
 Tivoli Varieté 39
 Tokanten 63
 Topsikring 38
 Transitbar 89
 Trianglen 88
 Trommesalen 9, 11, 34, 70, 71,
 73, 75, 77, 78, 80, 84–86, 89,
 90, 92
 Tuborg 16, 20, 21
 Tyskland 18, 50
 Tysk Turist-Central 84
 Tømmerpladsvej 67
 Tårnby 58
 Tårnpavillonen 51

 USA 99, 100
 Utterslev Mose 21

 Valby 13, 67, 87
 Valby Bakke 87
 Valkyrien 90
 Vandmølletårnet 12
 Vartov 9, 12
 Vauxhall 40
 Ved Vesterport 84, 86
 Vefa 83, 94
 Vendsyssel 98
 Vesterbro 9, 11, 13, 14, 26, 28,
 30, 40, 41, 45, 54, 65–67, 71,
 72, 74, 75, 78, 86–90, 92
 Vesterbrobladet 62, 63
 Vesterbrogade 9–11, 15, 22, 23,
 26, 30, 32, 34, 40, 51, 56,
 57, 61, 62, 65–68, 70–72, 74,
 75, 78, 79, 84, 86–88, 92–94,
 98, 100, 101
 Vesterbros Nye Teater 65
 Vesterbros Passage 9–11, 22,
 24, 27–30, 36, 38, 39, 44, 56,
 60, 67, 78, 80, 83, 84, 87–90,
 92, 96, 100, 101
 Vesterbros Teater 63, 65, 66
 Vesterbros Torv 90
 Vester Farimagsgade 70, 72, 80,
 84, 94
 Vestergade 9, 12
 Vesterport 9, 10, 12–14, 42, 76,
 78, 87, 99
 Vesterport, ejendommen 83, 84,
 86, 88, 92, 94, 95
 Vesterports Gab 9
 Vesterports Passage 9
 Vesterport station 67, 71
 Vestersøhus 72
 Vestervold 9, 12, 14, 16, 76
 Vestervoldgade 10, 16, 80
 Vestjylland 23
 Vesuv 99
 Villa d'Este 40
 Vimmelskaftet 30
 V. Løwener 22, 94
 Værnedamsvej 41
 Værtshuset Egebjerg 74
 Værtshuset Pinden 94
 Väben SS 30

 Wagons Lits/Cook 23, 100
 Weber 92
 Westend 40
 Westfalia 29
 Wien 28
 Wivel 34, 36, 45, 52–54, 56–58
 Wivex 52, 55, 56, 59, 60, 80, 98
 Wivex Gourmet 60
 Wivex Pop 60

 Ziwago 93
 Zoologisk Have 54

 Øresund 49, 78
 Østerbro 68, 74, 88
 Østergade 30
 Østerport 13, 72

 Åbenrå i København 99
 Ålborg 96
 Århus 70

Navneliste

- Abildgaard, Nicolai, maler 76
Absalon, biskop 11, 14
Alexandrine, dronning 74
Alstrup, Carl, skuespiller 57
Amnitzbøll, Jan, brandsinspektør 56
Arhoff, Christian, skuespiller 24
Andersen, H. C., forfatter 47
Arne-Petersen, Knud, tivolidirektør 48
Arnild, Kampmann, tjener 28
- Bang, Herman, forfatter 18, 31, 58, 66
Basse, Christian, hoteldirektør 93
Bech-Olsen, Magnus, restauratør 74
Bergmann, Richard, arkitekt 43, 48
Bernhard, Carl, forfatter 66
Bernstorff, A. P., statsmand 75, 76
Bernstorff, J. H. E., statsmand 75, 76
Biilgreen, Poul, forstander 23
Bing, M. H., bog-, kunst- og papirhandler 41, 42
Bissen, Vilhelm, billedhugger 14
Bjerg, Johannes, billedhugger 25
Blichfeldt, Emil, arkitekt 43
Bock, G. F., bygherre 28
Bothildsen-Nielsen, terrorist 49, 50
Brandstrup, Ludvig, billedhugger 26
Brandstrup, Ludvig, skuespiller 24, 88
Brasso, Bernhardt, artist, chef-
portier 96
Bro Brille, journalist 96
Bryde, Peter, islænding 47
Brønnsdorff von Deden, Erik, maler 83, 84
Brøndum, Henning, terrorist 49, 50
Buntzen, Johannes, revyforfatter 28
Busholm, Peter, pjerrotfremstiller 46
Bøgh, Erik, forfatter 46
- Caroline Amalie, dronning 13
Carstensen, Georg, Tivolis grundlægger 13, 14, 30, 39-44, 46, 98, 99
Casorti, Giuseppe, pjerrotfremstiller 45, 46
Casorti, Pasquale, artist 45
Cetti, Antonio, artist 45
Chiariny, Louis, artist 40
Christensen, C. F., teatermaler 43
Christensen, Svend Aage, journalist 94
Christian I, konge 11
Christian IV, konge 12, 67
Christian VI, konge 75
Christian VII, konge 75
Christian VIII, konge 39, 41, 67
Christian X, konge 74, 87
Clemmensen, Carl H., forfatter 58, 59
Cleo, sangerinde 98
Cock-Clausen, Alf, arkitekt 29
Colbjørnsen, Christian, statsmand 75
Colding, stadsingeniør 68
- Dahl, Baldouin, kapelmester 30, 44, 45, 62
Dahlerup, Vilhelm, arkitekt 43
Dajon, Nicolai, billedhugger 76
Damgaard, Aage, direktør 99
Damgaard, Bitten, direktør 99
Drachmann, Holger, forfatter 32
Dreyer, jernbanedirektør 68, 70
Dupuis, Jean, artist 65
- Edison, Thomas A., opfinder 31
Egon, tjener 24
Eisenhower, D., general 49
Ekvall, John. F. 72
Ellehammer, J. C., flyvepioner 48
Ernst, Max, kapelmester 22
Esmann, Gustav, forfatter 28, 29
Estvad, Leo, maler, forfatter 83
Ewans, Kai, kapelmester 34
- Falkentorp, Ole, arkitekt 84
Fischer, Carl, skuespiller 23
Fischer, Egil, arkitekt 71
Foss, Alexander, industrimand 25, 26
Frederik II, konge 86
Frederik IV, konge 75
Frederik VI, konge 76
Frederik IX, konge 87
Frederik, kronprins 41
Frederik, sanger 59
Frederiksen, Oscar, fiskehandler 62
Frijs, staldmester 58
- Gissemand, se Petersen, Holger
Gosbruch, Jürgen, møller 12
Gosse, Edmund, forfatter 47
Grundtvig, biskop 63
Grünewald, Isaac, maler 22
Guldberg, Ove Høegh, statsmand 76
- Göring, Hermann 48
- Hagen, Ole, arkitekt 98
Hammerich, Holger, ingeniør 74
Hans, konge 11
Hansen, Aksel, billedhugger 46
Hansen, Dagmar, sangerinde 31
Hansen, Hans, bygherre 31, 34
Hansen, Heinrich, maler 18
Hansen, Ib Nedermark, terrorist 49, 50
Hansen, Urban, overborgmester 60
Hartung, Martin, redaktør 26, 27
Hauge, C., handelsminister 84
Havelund, Hjalmar, redaktør 99
Hein, Piet, forfatter 46
Hellig-Hansen, se Hansen, Hans
Helmuth, Osvald, skuespiller 32
Henningsen, Poul arkitekt, forfatter 24, 82
Henrik, prins 26
Herholdt, J. D., arkitekt 13, 70, 71
Himmler, Heinrich, gestapochef 50
Hitler, Adolf, diktator 48, 49
Holst, H. P., forfatter 14
Hoppe, Hans, møller 12
Houmark, Christian, journalist 59
Hvalsøe, V., arkitekt 38
- Jacobsen, Arne, arkitekt 25, 82
Jacobsen, Carl, brygger 21, 32
Jacobsen, Mogens, arkitekt 65
Jensen, Johs. V., forfatter 65, 71
Jensen, Frederik, skuespiller 31, 32
Jensen, Thor, varietedirektør 31
Jensen Klint, se Klint, P. V. Jensen

- Jespersen, Olfert, kapelmester 61, 62
- Johansen, Bent, redaktør 95
- Juhl Thomsen, Aage, kapelmester 34
- Jürgensen, Fritz, tegner 77
- Jørgensen, G. H., automobilpioner 22
- Jørgensen, H. K., formand for Industrirådet 26
- Kaffe-Petersen, se Petersen, Rasmus
- Kaiser, Niels-Jørgen, tivolidirektør 48
- Kampmann Arnild, tjener 28
- Kappenberger, Alberto, hotel-direktør 82
- Karl XII, konge 63
- Khrustjev, Nikita, ministerpræsident 96
- Klein, Vilhelm, arkitekt 14
- Klint, P. V. Jensen 11
- Knudsen, Gjerløv, arkitekt 48
- Krag, Jens Otto, handelsminister 84
- Krag-Juel-Vind-Frijs, greve 18, 20
- Kristensen, Tom, forfatter 28
- Krogh, Per, maler 22
- Krogh, Torben, personalhistoriker 45
- Krohn, Gunnar, arkitekt 24, 25
- Kuhnt, Franz Joseph, artist 45
- Kumbel, se Piet Hein
- Langberg, Harald, museumsinspektør 65
- Langkilde, H. E., arkitekt 82
- Larsen, P., leksikograf 44
- Linck, se Schiøler-Linck
- Lorentzen, Mogens, forfatter, maler 22
- Lorentzen, Thomas S., varietedirektør 32
- Louw, Max, arkitekt 93
- Ludvigsen, Ferdinand, slagter 65
- Lumbye, Carl, kapelmester 30, 44, 62
- Lumbye, Georg, kapelmester 30, 44, 45, 52, 58, 62
- Lumbye, H. C., kapelmester, komponist 44-46, 48, 50, 99
- Lumbye, Tippe, kapelmester 52-55
- Lyhs, C. L., restauratør 66
- Løfquist, J. restaurationschef 99
- Malling, Ove, justitsråd 76
- Makarios, præsident 96
- Mariane, prinsesse 41
- Mathiesen, Leo, kapelmester 34
- Mauritzen, Johannes, en gammel vesterbroer 62
- Melbye, Anton, revyforfatter 28
- Meldahl, Ferdinand, arkitekt 68, 94
- Meldahl, jernstøber 94
- Melsing, tivolidirektør 44
- Mussolini, Benito, diktator 50
- Muusmann, Carl, forfatter 21, 62
- Møller, C. C., kapelmester 62
- Møller, Conrad, pianofortefabrikant 14
- Møller, Erik, arkitekt 25-27
- Møller, Henrik Sten, redaktør 60
- Møller, Peder, grosserer 83, 84, 94
- Møller, Steen, restauratør 31
- Neiendam, Robert, teaterhistoriker 46
- Nielsen, Frederik, restauratør 61-63
- Nielsen, Valdemar, varietedirektør 32
- Nielsen, Zakarias, forfatter 21
- Nimb, Henriette, gastronom 58
- Nimb, Louise, kogebogsforfatter 58, 59
- Nimb, Vilhelm C., restauratør 58
- Nimb, Zerina, gastronom 58, 59
- Nina, sangerinde 59
- Nixon, Richard, vicepræsident 96
- Nobel, O. K., ingeniør 71
- Nygaard, L. T., kустdrejer 41, 42
- Nyrop, Martin, arkitekt, 18, 21, 29, 90, 101
- Nystrøm, Eiler, historiker 42
- Nørsgaard, Ivar, minister 26
- Oehlenschläger, Adam, forfatter 45
- Olafsson, Eiríkur, islandsk rej-sende 47
- Olafson, Jon, bøsseskytte 86
- Olsen, Bernhard, museumsdirektør 43, 44, 64
- Olsen, Frantz L., direktør 59
- Olufsen, Niels, hofslagter 86
- Pacht, Vilhelm, maler, fabrikant 64
- Pasternak, Boris, forfatter 93
- Petersen, Anton, restauratør 51, 52, 54, 57
- Petersen, Frode, restauratør 52, 55, 58
- Petersen, Holger »Gissemand«, skuespiller 24
- Petersen, Rasmus, kaffere-stauratør 30
- Petersen, Teddy, kapelmester 59, 60
- Petersen, Theodor, politiinspektør 77
- Pettoletti, Filippo, teaterdirektør 46, 65, 66
- Philipsen, Constantin, filmproducent 70
- Pontoppidan, Erik, topograf 12
- Poulsen, Alex, arkitekt 65
- Price, Adolph, pjerrotfremstiller 45, 46
- Price, Hanne, teaterdirektør 45
- Price, James, teaterdirektør 45, 46
- Rantzau, William, varietedirektør 39
- Rasmussen, Holger, arkitekt 71
- Rasmussen, Peter, kapelmester 34
- Recke, Adolf v. d., forfatter 44, 94
- Reventlow, Chr. D. statsmand 75, 76
- Reverdil, Elie, statsmand 75, 76
- Restorff, Leon, kabaretkunstner 54
- Rivel, Charlie, artist 34
- Rosén, Kate, kabaretkunstner 59
- Rothe, Viggo, jernbanedirektør 67
- Rung, Otto, forfatter 56
- Rusicka, Fritz, impressario 59
- Schimmelmann, Ernst, statsmand 76
- Schiøler-Linck, Valdemar, skuespiller 23
- Schiørring, Viggo, journalist 58
- Schlegel, Frits, arkitekt 80
- Schmitto, F., automobilpioner 22
- Schou, Philip, fabrikant 18
- Schwerdt, Otto, terrorist 49
- Schæfer, Peter, dæknavn for Schwerdt
- Sedivy, Franz, tegner 99
- Skorzeny, Otto, terrorist 49, 50

Skaarup, Frede, teaterdirektør 32
Sofie Amalie, dronning 67
Sonne, Preben, maler 82
Stampe, Henrik, generalprokurator 75, 76
Stauning, Thorvald, statsminister 84
Steenwinckel, Lorenz, bygmeister 12
Stefanson, Jon, maler 22
Steincke, K. K., minister 63
Stemann, Helga, udgiver 94
Stentoft, Aage, teaterdirektør 39
Stilling, H. C., arkitekt 42, 48
Storm-Petersen, Robert, tegner, skuespiller, forfatter 23
Struensee, statsmand 76
Suhr, Th., gartner 58
Svendsen, Olga, skuespiller 32
Søndergaard, Tom, sabotør 49
Sørensen, H. P., overborgmester 23

Thomsen, Edvard, arkitekt 72
Thomsen, Aage Juhl, kapelmester 34
Thorvaldsen, Bertel, billedhugger 45
Thrane, tivolidirektør 16
Thygesen, Søren, direktør 99
Tussauds, Louis, museumsdirektør 63
Tønnesen, Jørgen, hoteldirektør 96

Utzon-Frank, Einer, billedhugger 29

Valkendorff, Christoffer, rigshofmester 86
Viltoft, Frederik, restauratør 80
Volkersen, N. H., pjerrotfremstiller 46, 49, 66

Wagner, Siegfried, billedhugger 29
Warny, Jens, kapelmester 59
Weel, Liva, skuespiller 32
Weidekamp, Egon, overborgmester 26
Weidenhaupt, Andreas, billedhugger 76
Weinold, Ernst, hoteldirektør 92
Wenck, Heinrich, arkitekt 71
Wenck, H. T., general 71
Wiedewelt, Johannes, billedhugger 76
Wiinblad, Bjørn, kunsthåndværker 96
Wittenstrøm, fyrmester 56
Wittmaack, A., arkitekt 38
Wivel, Carl, restauratør 51, 52
Wivel, Serine 52
Worsaae, J. J., arkæolog 64
Wunsch, Peter, varietedirektør 39

Litteraturliste

Carl Bruun: *Kjøbenhavn*

Carl C.Christensen, Louis Bobe og Fr.Weilbach:

Frederiksberg – vejen går, min tro, over Vesterbro

Carl H.Clemmensen: *Mit København*

Per Eilstrup og Lars Lindeberg: *De så det ske under besættelsen*

John F. Ekvall: *Vesterbro*

Albert Gnudtmann og Helmer Lind: *Storkøbenhavn*

F.Hendriksen: *Fra Kjøbenhavn*

P. Klæstrup: *Det forsvundne Kjøbenhavn*

G.F.Larsen: *Documenter og Actstykker til Kjøbenhavns Befæstnings Historie*

M. Lebech: *Rådhuspladsen som den blev til – og som den kunne være blevet*

Steffen Linvald: *I byens tjeneste*

Steffen Linvald: *Udsigten fra Reventlowsgade 12 – historisk set*

Steffen Linvald: *Rådhuspladsen i fortid og nutid*

Tippe Lumbye: *I familie med Tivoli*

Otto Mackeprang: *Omkring Rådhuspladsen*

E. Mentze: *Tivoliminder*

Carl Muusmann: *Firsernes glade København*

Carl Muusmann: *Halvfemsernes glade København*

O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*

C. Nyrop: *Den nordiske Industri- og Kunstudstilling 1872*

Georg Nørregaard: *Entreprenørforeningen 1892-1942*

Erik Pontoppidan: *Den Kgl. Residens-Stad Kjøbenhavn*

Ebbe Sadolin: *Tivoli*

Viggo Schiørring: *København under buelamperne*

Viggo Schiørring: *København-potpourri*

Poul Strømstad: *Søerne*

J.P.Trap: *Danmark*

Architekten/Arkitekten

Avisårbogen 1924-76

Dansk Biografisk Leksikon

Dansk Jernbaneblad

Før og Nu 1918

Historiske Meddelelser om København

Hvem byggede hvad, redigeret af Harald Langberg

Kraks Tidstavler

København Før og Nu 1948

Københavnertliv

Livet i Danmark

Punch 1888

Vesterbros Passage berøres også glimtvis i

Bent Zinglersens bøger *Skål København,*

Endnu en Skål København,

Københavnertliv der blev borte samt

Køb blomster, køb blomster